T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİYE TEORİSİ BİLİM DALI

İKTİSADİ KALKINMA BAKIMINDAN BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARI

Yüksek Lisans Tezi

MÜKERREM ÖZGÜ ATAÇ

İstanbul, 2006

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİYE TEORİSİ BİLİM DALI

İKTİSADİ KALKINMA BAKIMINDAN BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARI

Yüksek Lisans Tezi

MÜKERREM ÖZGÜ ATAÇ

Danışman: YARD.DOÇ.DR. GÜLAY AKGÜL YILMAZ

İstanbul, 2006

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

TABLO LİSTESİ..... v

KISALTMALAR..... vii

1. GİRİŞ..... 1

2. İKTİSADİ KALKINMA KAVRAMI, ÖNEMİ, BELİRLEYEN UNSURLAR, AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER VE KALKINMA

2.1. KAVRAMLARIN AÇIKLANMASI..... 4

2.1.1. Ekonomik Büyüme Kavramı..... 4
2.1.2. Modernleşme ve Sanayileşme Kavramı..... 6
2.1.3. İktisadi Refah Kavramı..... 7
2.1.4. İktisadi Kalkınma Kavramı..... 8

2.2. İKTİSADİ KALKINMAYI BELİRLEYEN UNSURLAR..... 10

2.2.1. Teknoloji 11
2.2.2. Sermaye..... 11
2.2.3. Emek..... 13

2.3. İKTİSADİ KALKINMANIN ÖNEMİ..... 20

2.3.1. Ekonomik Alandaki Etkileri..... 21
2.3.2. Sosyal Alandaki Etkileri..... 22
2.3.3. Siyasal Alandaki Etkileri..... 22
2.3.4. Askeri Alandaki Etkileri 23

2.4. AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER VE İKTİSADİ KALKINMA..... 23

2.5. KALKINMIŞLIK GÖSTERGELERİ..... 26

2.5.1. Kalkınmışlık Göstergesi Olarak Kullanılan Kriterler... 26
2.5.1.1. Kişi Başına Düşen Milli Gelir..... 26
2.5.1.2. Temel İhtiyaçların Karşılanması..... 27
2.5.1.3. Fiziksel Yaşam Kalitesi İndeksi..... 28
2.5.1.4. Tasarruf ve Yatırımların Milli Gelir İçindeki Payı.... 28

2.5.2. Kalkınmışlık Göstergesi Olarak Kullanılan Diğer Kriterler..... 28
2.5.2.1. Nüfus Yoğunluğu..... 29
2.5.2.2. Kentleşme Oranı..... 29
2.5.2.3. Enflasyon Oranı..... 29
2.5.2.4. İhracatın GSYİH İçindeki payı..... 30
2.5.2.5. İmalat Sanayi Katma Değeri / GSYİH..... 30
2.5.2.6. Uzun Vadeli Dış Borç Stoku / GSMH..... 30
2.5.3. İktisadi Kalkınma Göstergesi Olarak Beşeri Sermaye..... 31

3. BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARI

3.1. BEŞERİ SERMAYENİN TANIMI..... 37

3.2. BEŞERİ SERMAYENİN ÖZELLİKLERİ..... 39

3.2.1. Fiziki ve Beşeri Sermayenin Karşılaştırılması..... 39
3.2.2. Beşeri Sermayenin Tüketim ve Yatırım Özelliği..... 42

3.3. BEŞERİ SERMAYENİN GELİŞTİRİLMESİ..... 44

3.3.1. Stratejik Beşeri Sermaye..... 44
3.3.2. Beşeri Yatırım..... 45

3.4. BEŞERİ SERMAYENİN UNSURLARI..... 45

3.4.1. Eğitim Hizmet ve İmkanları..... 47
3.4.1.1. Hizmet İçi Eğitim..... 51
3.4.1.2. Yaşam Boyu Eğitim..... 52
3.4.2. Sağlık Hizmet ve İmkanları..... 53

3.5. BEŞERİ SERMAYEYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER..... 58

3.5.1. Nüfus..... 58
3.5.1.1. Nüfusun Nicel Özellikleri..... 59
3.5.1.2. Nüfusun Nitel Özellikleri..... 60
3.5.2. Mesleki Amaçla Yapılan Göçler..... 62

3.6. BEŞERİ SERMAYENİN ETKİN KULLANIMI..... 66

3.6.1. Sosyal Sermaye ile Beşeri Sermayenin Etkinliği..... 66
3.6.2. Fiziki ve Beşeri Sermayenin Tamamlayıcılığı..... 67
3.6.3. Ücret Düzeyi ve Beşeri Sermaye..... 68
3.6.4. Moral Değerler ve Motivasyon..... 69
3.6.5. Adaletli Yönetim, Yolsuzluk ve Beşeri Sermaye..... 70

3.7. BEŞERİ SERMAYE TEORİSİNE GELEN DESTEKLEYİCİ YAKLAŞIMLAR VE ELEŞTİRİLER..... 70
3.7.1. Beşeri Sermaye Teorisine Gelen Destekleyici Yaklaşımlar.. 71
3.7.2. Beşeri Sermaye Teorisine Gelen Eleştiriler..... 73

4. İKTİSADİ KALKINMADA BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARININ ÖNEMİ

4.1. BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARININ İKTİSADİ KALKINMAYI BELİRLEYEN FAKTÖRLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....77

4.1.1. Etkinlik ve Verimlilik Üzerindeki Etkileri..... 77
4.1.2. Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri..... 78
4.1.3. Tarım ve Sanayi Sektörleri Üzerindeki Etkileri..... 79
4.1.4. Bölgesel Kalkınma Üzerindeki Etkileri..... 80
4.1.5. Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri..... 80
4.1.6. Kişisel ve Sosyal Kazanç Üzerindeki Etkileri..... 81
4.1.7. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri.....82
4.1.8. İstihdam Üzerindeki Etkileri..... 83
4.1.9. Teknolojik Gelişme Üzerindeki Etkileri..... 84

4.2. EĞİTİM YATIRIMLARININ İKTİSADİ KALKINMAYI BELİRLEYEN FAKTÖRLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ..... 85

4.2.1. Doğrudan Etkileri..... 85
4.2.1.1. Verimlilik Üzerindeki Etkileri..... 85
4.2.1.2. Üretim Üzerindeki Etkileri..... 86
4.2.1.3. İstihdam Üzerindeki Etkileri..... 87
4.2.1.4. Ekonomik Gelişme, Büyüme, Kalkınma Üzerine Etkileri..... 88
4.2.2. Dolaylı Etkileri..... 90
4.2.2.1. Demokratikleşme Üzerindeki Etkisi..... 90
4.2.2.2. Politik İstikrar Üzerindeki Etkisi..... 91
4.2.2.3. Suç Oranı Üzerindeki Etkisi..... 91
4.2.2.4. Çevre Üzerindeki Etkisi.....92

4.3. SAĞLIK YATIRIMLARININ İKTİSADİ KALKINMAYI BELİRLEYEN FAKTÖRLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ..... 92

4.3.1. Sağlık Hizmetlerinin Faydaları.....93
4.3.2. Sağlık Hizmetleri ile Ekonomik Büyüme ve Kalkınma..... 94

4.4. BEYİN GÖÇÜNÜN İKTİSADİ KALKINMAYA ETKİLERİ..... 96

4.5. NÜFUSUN İKTİSADİ KALKINMAYA ETKİLERİ..... 97

4.6. BİRLEŞMİŞ MİLLETLERE GÖRE BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARI..... 97

4.7. OECD'YE GÖRE BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARI..... 98

4.8. DÜNYA BANKASI'NA GÖRE BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARI99

5. TÜRKİYE'DE BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARININ DURUMU

5.1. MEVCUT DURUM..... 100

5.1.1. Eğitim Göstergeleri..... 103
5.1.2. Sağlık Göstergeleri..... 111
5.1.3. Nüfus Göstergeleri..... 115
5.1.4. Göç ve Refah Göstergeleri..... 119

5.2. TÜRKİYE İLE DİĞER ÜLKE VERİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI..... 122

5.3. KALKINMA İÇİN ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER..... 128

6. SONUÇ..... 131

KAYNAKÇA..... 133

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1 : Ekonomik Ayırıma Göre Konsolide Bütçe Harcamaları Gerçekleşme Oranları (1990-2003)..... 17

Tablo 2 : Yatırım Harcamalarının GSMH'daki Payı..... 18

Tablo 3 : 2004- 2005 Yılları Konsolide Bütçe Harcamaları ve GSHM'ya Oranı..... 19

Tablo 4 : 1970-1980 Yılları Arasında Brezilya'nın Büyüme Kaynakları..... 35

Tablo 5 : Eğitim Kademelerinde Okullaşma Oranları..... 103

Tablo 6 : 2005 Yılı Okul, Öğrenci, Öğretmen Sayısı..... 104

Tablo 7 : Kamu Yatırımlarının Yıllar İtibariyle Sektörlere Göre Dağılımı..... 105

Tablo 8 : GSMH ve Konsolide Bütçe İçinde Eğitim Harcamalarının Payı..... 106

Tablo 9 : Konsolide Bütçe Yatırımlarındaki MEB Ödeneği..... 106

Tablo 10: Nüfusun Eğitim Düzeylerine Göre Dağılımı..... 107

Tablo 11: Eğitim Durumuna Göre İşgücü Durumu..... 108

Tablo 12: Sağlıkla İlgili Demografik Göstergeler..... 111

Tablo 13: Temel Sağlık Göstergeleri..... 112

Tablo 14: Toplam Sabit Sermaye Yatırımları İçinde Sağlık Yatırımlarının Payı..... 113

Tablo 15: Nüfus Göstergeleri..... 116

Tablo 16: 2003-2005 Yılları Arası Nüfus Göstergeleri..... 117

Tablo 17: 2005-2040 Yıllarına İlişkin Demografik Göstergeler..... 118

Tablo 18: Bazı İllerin Beşeri Kalkınmışlık Düzeyleri..... 119

Tablo 19: İşteki Durumuna Göre İstihdam Edilenler..... 120

Tablo 20: Kır – Kent Nüfusunun Toplam Nüfus İçindeki Payı..... 121

Tablo 21: Eğitim Amacıyla Yurt Dışına Gönderilen Araştırma Görevlilerinin Sayısı..... 121
Tablo 22: Seçilmiş Bazı Ülkelerle Türkiye'nin 1995-2001 Yılları İndeks Değerleri 122
Tablo 23: 2004 Yılı İnsani Gelişme Raporu..... 123
Tablo 24: OECD Rakamlarına Göre Okuma, Bilimsel, Matematiksel ve Edebi Ölçümler Üzerindeki Öğrenci Performansı..... 124
Tablo 25: OECD Rakamlarına Göre Sağlık Göstergeleri..... 125
Tablo 26: Bazı OECD Ülkelerinde Sağlıktaki Toplam Harcama (%)..... 126

KISALTMALAR

T.C	**:**	Türkiye Cumhuriyeti
DİE	**:**	Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	**:**	Devlet Planlama Teşkilatı
MEB	**:**	Milli Eğitim Bakanlığı
YÖK	**:**	Yükseköğretim Kurulu
TÜİK	**:**	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	**:**	Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği
TÜBİTAK	**:**	Türkiye Bilimsel Teknolojik Araştırma Kurumu
IMF	**:**	Uluslar arası Para Fonu
WB	**:**	Dünya Bankası
UN	**:**	Birleşmiş Milletler
UNDP	**:**	Birleşmiş Milletler Kalkınma Teşkilatı
IBRD	**:**	Dünya Bankası
OECD	**:**	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
ILO	**:**	Uluslar arası Çalışma Örgütü
UNESCO	**:**	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu
TÜGİAD	**:**	Türkiye Genç İşadamları Derneği
GSMH	**:**	Gayrisafi Milli Hasıla
GSYİH	**:**	Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
ODTÜ	**:**	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
SBF	**:**	Siyasal Bilgiler Fakültesi
SBE	**:**	Sosyal Bilimler Enstitüsü
İİBF	**:**	İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
İKV	**:**	İktisadi Kalkınma Vakfı
KİT	**:**	Kamu İktisadi Teşebbüsleri
ABD	**:**	Amerika Birleşik Devletleri
AB	**:**	Avrupa Birliği
ATO	**:**	Ankara Ticaret Odası
İko	**:**	İşe Katılma Oranı

İo	**:**	İşsizlik Oranı
Ort.	**:**	Ortalama
Harc.	**:**	Harcama
t.y	**:**	Tarih Yok
s.	**:**	Sayfa
y.y.	**:**	Yüzyıl
çev.	**:**	Çeviren
y.y	**:**	Yer Yok- Yayınevi Yok

1. GİRİŞ

İktisadi kalkınma kavramı, hem gelişmekte olan ülkeler, hem de gelişmiş ülkeler açısından büyük önem taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin en önemli amaçları, iktisadi kalkınma hedefine ulaşmaktır. Gelişmiş ülkeler ise, ulaştıkları kalkınmışlık seviyelerini korumak zorundadırlar.

Dünya ekonomileri, 20. yy'ın sonlarından itibaren baş gösteren bir değişim içine girmiştir. Bu değişim süreci içinde, teknoloji, rekabet ve nitelikli insan gücü kavramları ön plana çıkmaktadır. Küreselleşen dünyada varolabilmek, diğer dünya ekonomileri ile rekabet edebilmek için iktisadi yönden güçlü bir ekonomiye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bakımdan, iktisadi kalkınma kavramı, tüm dünyayı ilgilendiren bir kavram haline gelmiştir. Son yıllarda teknolojik gelişmelerin ve bilginin kullanılması, üretilmesi ve bu şekilde verimliliğin artırılması ile kalkınma hedefine ulaşılmaya çalışılmaktadır. İşte bu noktada karşımıza çıkan en önemli faktörlerden birisi de; beşeri sermayedir. Çünkü, bilgiyi üreten, ürettiği bu bilgiyi kullanan, yeni teknolojik gelişmelere imza atan, teknolojik gelişmeler sonucunda ortaya çıkan yeni makineleri, araç ve gereçleri kullanan tek unsur insandır. Bu nedenle, insana yatırım yapmak, iktisadi kalkınmanın vazgeçilmez bir koşuludur.

Bu çalışmanın amacı; beşeri sermayenin, ülkelerin ekonomik kalkınma amaçlarındaki öneminin ortaya çıkarılmasıdır. Bu nedenle, beşeri sermayenin ekonomik etkileri ortaya konulacak ve gelişme sürecindeki olumlu etkileri incelenecektir. Özellikle son yıllarda, bilgi toplumuna geçişle beraber, insan faktörünün ekonomi üzerindeki katkısı yüksek seviyelerdedir. Bu katkının artması için, eğitim ve sağlık hizmetlerine gereken önemin verilmesi gerekmektedir. Eğitilmiş, bilinçlendirilmiş ve sağlıklı bir toplum, ülkesini üst seviyelere çıkartacak güce sahiptir.

Bu bakımdan, beşeri sermayenin, kalkınma hedefinde üstlendiği rol oldukça önemlidir. Bu rolün incelenmesi ve eğitim – sağlık hizmetlerine gereken önemin verilmediği ülkemizde beşeri sermayenin ekonomi üzerindeki katkılarının belirtilmesi ve hatta ispatlanması bakımdan, bu çalışma oldukça önemlidir.

Beşeri sermaye ile ilgili olarak gerek yurt dışında, gerekse yurt içinde birçok çalışmalar yapılmıştır. Beşeri sermaye kavramına; Shultz, Barro, Stuart, Mill, Marshall gibi iktisatçıların çalışmaları ışık tutmuştur. Bu çalışmalar sayesinde, Neo-klasik büyüme anlayışı, yerini içsel büyüme anlayışına bırakmıştır. Neo-klasik anlayış içinde yer alamayan beşeri sermaye kavramı, içsel büyüme teorisi ile önem kazanmış; ekonomik kalkınma için fiziki sermaye kadar beşeri sermayenin de gerekli olduğu anlaşılmıştır.

Bu çalışma, literatür taramasından sonra elde edilen verilerin incelenmesi, küçük ayrıntılardan yola çıkarak genel doğrulara ulaşılması yöntemi ile oluşturulmuştur. Çalışma, 4 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde iktisadi kalkınma kavramı ile diğer kavramlar (iktisadi büyüme, iktisadi refah, modernleşme, sanayileşme) arasındaki farklar ortaya konularak, bu kavrama açıklık getirilmiştir. İkinci bölüm; beşeri sermayenin tanımı, unsurları, beşeri sermayeyi etkileyen faktörler, beşeri sermayenin etkin kullanımı, beşeri sermayeye yönelik eleştiriler ve destekleyici yaklaşımlar konularını içermektedir. Üçüncü bölümde; beşeri sermayenin iktisadi kalkınma üzerindeki etkileri başlığı altında, eğitim, sağlık, nüfus, göç kavramlarının ekonomi üzerindeki olumlu etkileri incelenmiştir. Son bölümde ise, Türkiye'deki beşeri sermaye göstergeleri ele alınarak; Türkiye ile diğer ülkeler arasında karşılaştırmalar yapılmıştır.

2. İKTİSADİ KALKINMA KAVRAMI, ÖNEMİ, BELİRLEYEN UNSURLAR, AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER VE KALKINMA

Beşeri sermaye yatırımlarının, iktisadi kalkınmaya etkisi konusunun daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için, ilk önce iktisadi kalkınma kavramının açıklanması gerekmektedir.

İktisat literatüründe, kalkınma kavramı bazen diğer kavramlardan farklı olarak, bazen de diğer kavramlar ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Ancak, genel olarak kabul edilen iki yaklaşım mevcuttur. Bu yaklaşımlardan ilki; kalkınma, büyüme, gelişme gibi kavramların aynı anlamda kullanıldığı tanımdır. Buna göre; bu üç kavram bir ülkenin belirli bir döneminde fert başına düşen milli gelirin yükselmesi olarak tanımlanmaktadır. İkinci yaklaşımda ise, özellikle büyüme ve kalkınma kavramaları ayrı ayrı ele alınmaktadır[1].

Bu nedenle, konunun bütünlüğünün sağlanabilmesi için, bu bölümde ilk olarak, iktisadi kalkınma, iktisadi büyüme, modernleşme, sanayileşme, iktisadi refah gibi kavramlar teker teker incelenecek, daha sonra sırayla; iktisadi kalkınmayı belirleyen unsurlar, ülkeler için iktisadi kalkınmanın önemi, ülkelerin kalkınmışlık göstergeleri konuları ele alınacak ve son olarak konumuz için daha büyük bir önem arz eden iktisadi kalkınmışlık göstergesi olarak beşeri sermaye konusu üzerinde durulacaktır.

[1] Gaye Karpat, Şenay Açıkgöz, "Ülkelerin Kalkınmışlık Faktörleri Açısından Değerlendirilmesi", [t.y.], http://www.idari.cu.edu.tr/sempozyum/bil16.htm (18.01.2006), s.1.

2.1. KAVRAMLARIN AÇIKLANMASI

Son yıllarda iktisadi kalkınma ve iktisadi büyüme gibi kavramların önemi giderek artmıştır. Ülkelerin az gelişmişlik seviyelerinden kurtulmaları, toplumun refah seviyesinin yükseltilmesi, kişi başına düşen gelirin artmasının anahtarı olarak bu kavramlar gösterilmektedir. O halde, iktisadi kalkınma, hem gelişmekte olan ülkeler, hem de gelişmiş ülkeler için oldukça büyük bir öneme sahiptir. Çünkü gelişmekte olan ülkeler, hedeflerindeki gelişmişlik seviyesine varabilmek için iktisadi olarak kalkınmak zorundadırlar. Gelişmiş ülkeler ise, elde ettikleri gelişmişlik düzeyini koruyabilmelidirler. Bu nedenle, ekonomik büyüme – ekonomik kalkınma gibi kavramlar, tüm ülkelerin üzerinde dikkatle durduğu bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kalkınma kavramı, yukarıda da belirttiğimiz gibi, bazen diğer kavramlarla aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu durumu kimi iktisatçılar onaylamışlar, kavram farklılaştırma yoluna gitmemişlerdir. Bunlara göre; büyüme – kalkınma – gelişme kavramlarının arasında fark yoktur. Hepsi belirli dönem içerisinde, kişi başına düşen milli gelirin artmasıdır.

Ancak bazı iktisatçılar da, bu görüşe karşı çıkmakta ve bu kavramların birbirlerinden farklı olduğunu belirtmektedir. Bunların birbirleri yerine kullanılmalarının anlam kaymasına yol açacağını savunmaktadırlar.

Bu ikinci görüşü savunan iktisatçıların görüşleri doğrultusunda, bu kavramlar teker teker ele alınıp, aralarındaki fark ortaya konmaya çalışılacaktır.

2.1.1. Ekonomik Büyüme Kavramı:

Ekonomik büyüme, kişi başına reel hasıladaki artışları ifade etmektedir. Bu artışlar, uzun dönemde ülkenin üretim potansiyelinin gelişmesi veya daha etkin bir

biçimde kullanılması sayesinde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, iktisadi büyüme sorunu, genellikle uzun vade sorunu olarak kabul edilmektedir[2].

Ekonomik büyümeyi açıklayabilmek için dört temel değişkenden yararlanılmaktadır. Bunlar[3]:

1. İş gücünün kalitesi ve miktarı,
2. Doğal kaynakların kalitesi ve miktarı,
3. Reel sermayenin kalitesi ve miktarı,
4. Toplumun teknolojik seviyede gösterdiği başarıdır.

Görülüyor ki; fiziki sermaye, işgücü, beşeri sermaye ve teknolojik ilerleme, ekonomik büyümenin en temel 4 kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, bu 4 kaynaktan birisi olan iş gücünün artış hızı, genellikle nüfus artış hızına bağlı kalmaktadır. Ekonomik büyüme oranı yüksek olan ülkelerde yapılan araştırmalar, fiziki sermaye, beşeri sermaye ve teknolojik ilerlemelerdeki artış hızının, ekonomik büyüme üzerinde daha fazla etkili olduğunu göstermektedir[4].

Büyüme kavramı ile kalkınma kavramı karşılaştırıldığında, aralarındaki en önemli fark; büyüme kavramının, bir ekonominin üretim kapasitesinde sayısal olarak ölçülebilen bir artışı, ekonomik kalkınmanın ise, yapısal değişme sürecini de kapsamakta olmasıdır. Şöyle ki; ekonomik büyümede amaç yalnızca, üretim faktörlerinden yüksek verimin alınması ve bu nedenle de dengenin oluşturulmasıdır. Oysa ekonomik kalkınma iki aşamalı bir süreci ifade etmektedir; birinci adımda üretim faktörleri yaratılır (bu faktörlerin oluşabilmesi için, kurumsal / yapısal bir değişimim yaşanması gerekmektedir), ikinci adımda ise uygun bileşim sağlanmaktadır. Kısaca iktisadi kalkınma kavramı iktisadi yapıların yanı sıra sosyal ve siyasal yapılarda da değişmeye işaret etmektedir[5]. Dolayısıyla ülkelerin sahip olduğu beşeri ve fiziki kaynakların etkin ve rasyonel bir şekilde kullanılmasına bağlı olarak oluşan ekonomik

---

[2] Aykut Kibritçioğlu, "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 53, Sayı: 1-4 (Ocak - Aralık 1998), s.208.
[3] Cengiz Yavilioğlu, "Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri", (2002), http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/133.pdf (18.01.2006), s.7-8.
[4] Kemal Baş, "Ekonomik Büyüme, Gelir Dağılımı, Eğitim ve Nüfus Artışı İlişkileri: Türkiye Örneği", **Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 1 (2001), s. 48.
[5] Yavilioğlu, *Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri*, s. 8.

kalkınma, yapısal dönüşümleri gerçekleştirerek ülkelerin gelişmişlik düzeylerini ve dünya ekonomisi içindeki konumlarını belirlemektedir[6].

Büyüme kavramını açıkladıktan ve kalkınma ile aralarındaki farklara değindikten sonra yine kalkınma kavramı ile yakından ilişkili olan modernleşme ve sanayileşme kavramları ele alınacaktır.

2.1.2. Modernleşme ve Sanayileşme Kavramları:

Modernleşme, "*değişmenin değişmesi yani hızlanması olup, sosyal ve kültürel yapının bütününün etkileyen teknolojik, ekonomik ve çevresel değişimleri ifade etmektedir"*. Modernleşme ile kalkınma kavramını karşılaştırdığımızda, modernleşmenin, kalkınmayı kapsayan daha geniş bir kavram olduğu söylenebilir. Çünkü modernleşme sürecinde, ekonomik faktörlerin yanı sıra, ekonomi dışı faktörler de ağırlık kazanmaktadır. Kalkınma sürecinde ise ağırlıklı olarak ekonomik faktörler rol oynamaktadır. Görüldüğü gibi modernleşme, kalkınmayı da içine alan bir anlam taşımaktadır[7].

Kalkınma ve modernleşme kavramlarının aynı anlamda kullanılmasını sağlayan faktör, sanayileşmedir. Çünkü, sanayileşmenin neden olduğu değişmeler, kalkınma ve modernleştirme kavramlarını birbirlerine yakınlaştırmıştır. Sanayileşme, devamlı bir şekilde sürdürülen araştırmalara ve enerji kaynaklarına oturtulmuş bir teknolojinin neden olduğu iktisadi değişmeler olarak tanımlanabilir. Sanayileşme, modernleşmenin içeriğini belirleyen faktörlerden biridir. Bu nedenle, sanayileşme, modernleşme ve kalkınma kavramları ve bu kavramlar ile ifade edilen süreç ve amaçların ortak paydasıdır denilebilir[8].

Ancak, özellikle gelişme (kalkınma) kavramı, göreli bir kavram olarak kabul edilmelidir. Çünkü, bu kavramı tam manası ile açıklayacak bir tanımın oluşturulması güçtür. Bu nedenle, kavramların ele alınış biçimleri de farklılaşmaktadır.

---

[6] Sevda Gümüş, **Beşeri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz,** İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı, 2005, s. 18.
[7] Yavilioğlu, *Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri,* s. 9-17.
[8] Yavilioğlu, *Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri*, s. 14.

Örneğin, yukarıda, modernleşme, kalkınma ve sanayileşme kavramlarını ele alırken, modernleşmenin, kalkınmayı da içine alan bir anlam taşıdığı ifade edilmişti. Halbuki, Bendix, bu kavramları açıklamakta daha farklı bir görüş kullanmış ve kavramları şu şekilde açıklamıştır:

Bendix'e göre, sanayileşme; Avrupa ülkelerinin yaşadığı teknik ve ekonomik değişmeyi, modernleşme ise; sosyo-politik değişmeyi içermektedir. Bendix, gelişme kavramına daha geniş bir kapsam vererek, gelişme kavramını, sanayileşme ve modernleşmeyi kapsayacak şekilde tanımlamaktadır[9].

Bu durum kavramların farklı bir şekilde ele alınmalarından kaynaklanmaktadır. Bunun için tüm kaynakların açıklanmasında ve birbirleri arasındaki farkların öne çıkarılmasında büyük fayda vardır. Yukarıda da belirtildiği gibi genelde aynı anlamda kullanılıyor olsalar da, modernleşme sanayileşme, kalkınma ve büyüme kavramları birbirlerinden farklı, ancak bir o kadar da birbirlerine yakın kavramlardır.

2.1.3. İktisadi Refah Kavramı:

İktisadi kalkınmanın sağlanabilmesi için, maddi göstergelerin yanı sıra, manevi göstergelere de dikkat edilmesi gerekmektedir. İktisadi kalkınma kavramı içinde insan unsuru oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bildiğimiz gibi, toplum insanlardan meydana gelmektedir. İnsanların amacı ise refaha ulaşmaktır. İşte bu noktada iki kavram karşımıza çıkmaktadır: İktisadi kalkınma ve iktisadi refah. İktisadi kalkınma, tüm ülkeler için önemli bir kavramdır ancak tek başına yeterli değildir. İktisadi kalkınmanın bir hedefi de insan refahını artırmaktır. İşte bu noktada iktisadi refahın sağlanması önem taşımaktadır. Yani, iktisadi kalkınma sağlandıktan sonra bunun dağılımının da adil bir şekilde gerçekleştirilmesi şarttır. Gelirin yeniden dağılımı oluşursa ve bu dağılım adil bir şekilde gerçekleşirse, toplumun refah seviyesi artacak ve böylece iktisadi kalkınmanın yanı sıra iktisadi refah da sağlanacaktır[10].

---

[9] Bendix, 1969'dan aktaran, Mehmet Türkay, "Gelişme Kavramının Kökenleri ve Sahip Olduğu Özellikler", **Öneri Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1 (Haziran 1994), s. 140.

[10] Sabahattin Zaim, "İktisadi Kalkınmada Alternatif Arayışlar Sürdürülmeli",(2005), http://www.siviltoplum.com.tr (18.01.2006), s.1.

2.1.4. İktisadi Kalkınma Kavramı:

Kalkınma kavramının farklı boyutları vardır. Bu kavram ülkelerin ekonomik ve sosyal süreçlerindeki yapısal değişimi ifade etmektedir. Özellikle, toplumların ulaşmaya çabaladıkları, temel sosyal ve ekonomik hedefleri içermesi nedeniyle kalkınma kavramı milli gelirin yıllar itibari ile reel artışını ifade eden "ekonomik büyüme" kavramından farklı bir özellik taşımaktadır. Çünkü kalkınma, yapısal bir değişim sürecine işaret ederken, büyüme, sadece basit bir sayısal artışı göstermektedir. Aynı şekilde kalkınma ve sanayileşme kavramlarını da özleştirmek yanlış olacaktır. Çünkü, iktisadi kalkınma, basit bir sanayi yapısına sahip olmanın ötesinde bir şeyi ifade etmektedir[11].

Ekonomik kalkınma bir anlamda, ekonominin üretim yapısının değişmesi ve ayrıca toplumun kültür seviyesinin iyileşmesidir. Bu nedenle, kalkınma kavramı, insanların duygu ve düşüncelerinde, olaylara bakış açılarında ve davranışlarında değişmeler meydana getirmektedir[12].

Kalkınmanın değişik boyutları arasındaki karşılıklı ilişkiler büyük önem arz etmektedir. Bu ilişkilerin odağında ise insan ve insanlar tarafından oluşturulan değerler ve kurumlar yer almaktadır[13]. Bu nedenle kalkınma süreci içinde, insan faktörünün önemi oldukça büyüktür.

Ekonomik kalkınma için önemli olan bir diğer unsur da, toplum olarak rekabet gücü temin edecek bir model oluşturmaktır. Çünkü, ekonomik kalkınmanın temeli bilgidir. Daha verimli olmayı öğrenmenin yolu da eğitimden geçmektedir. Ekonomi için gerekli kaynakların başında eğitimli insan gücü gelmektedir. Özellikle, beşeri sermayeye yatırım yapmadan ekonomide rekabet edici ilerlemelerin yaşanması imkansızdır[14].

---

[11] Ali Şen, "İktisadi Kalkınmanın Değişen Standartları", **Standart Dergisi**, Sayı: 504 (Aralık 2003), s.19.
[12] Ahmet Uzun, "Kalkınmada İnsan Unsurunun Önemi", **Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi,** Cilt: 9, Sayı: 3-4 (1992), s. 195.
[13] Erol Çakmak, "Kalkınmada İnsan Faktörünün Önemi ve Reel Sermaye İle İlişkisi", **Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt:9, Sayı:1-2 (1992), s.83.
[14] Oktay Vural, "Kalkınmayı Öğrenmek", **Mercek Dergisi**, Sayı: 4 (Ekim 1996), s. 61-67.

Kalkınma kavramının anlamını tamamlayan 3 temel değerden söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki, temel ihtiyaçların sağlanabilmesidir. Yiyecek, sağlık, barınak... olarak adlandırılan temel beşeri ihtiyaçların sağlanması, kalkınmanın temel şartıdır. Çok daha iyisine sahip olmak için ilk önce yeterince sahip olmaya ihtiyaç vardır. Kaliteli bir yaşamın ikinci temel unsuru, kendisine güvenen ve saygın bireylerin varlığıdır. Kalkınmanın anlamını tamamlayan son unsur ise özgürlüktür. Özgürlük burada siyasi anlamdan öte daha çok cehaletten ve sefaletten kurtulma anlamında kullanılmaktadır[15] .

Kalkınmanın farklı boyutları olduğunu daha önce vurgulamıştık. Sürdürülebilir kalkınma da kalkınmanın farklı bir boyutunu oluşturmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma; kalkınmaya ilişkin bütün ekonomik, finansal, ticari, tarımsal... politikaların, büyümeyi sürdürülebilir kılmak amacıyla uyumlaştırıldığı süreç olarak tanımlanmaktadır. Bunun için de, bugünkü tüketim harcamaları borçlarla finanse edilmemeli ve özellikle bugünkü nüfus için gerekli olan eğitim ve sağlık yatırımları yapılmalıdır[16].

Özet olarak, gelişme iktisadı ile beraber iktisadi gelişme, iktisadi büyüme gibi kavramlar uzun bir süre, birbirleri yerine kullanılmıştır. Bu çerçevede, büyüme kuramları gelişmiş ekonomiler, kalkınma kuramları da az gelişmiş ekonomiler için kullanılmaya başlanmıştır. Ancak, büyüme ve gelişme arasındaki fark oldukça önemlidir. Büyüme, bir ekonomideki büyüklük artışıdır. Gelişme ise, bir ülkenin hem ulusal gelirindeki artış, hem de politik – kültürel – dini - geleneksel değişimlerdir. Bu nedenle gelişme kavramı sadece sayısal büyümeyi değil nicel değişimlerin yanı sıra nitel dönüşümleri de kapsamaktadır. Türkçe'de, gelişme kavramının özdeşi olarak kullanılan kavram da kalkınma kavramıdır[17].

[15] Todaro, 1989'dan aktaran, Şen, s. 19-20.
[16] Esra Nemli, "Sürdürülebilir Kalkınma ve İşletmelerin Rolü", **Öneri Dergisi**, Cilt:2, Sayı: 4 (1998), s. 289.
[17] Nazım Öztürk, **Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım**, 1. Baskı, Ankara: Roma Yayınları, (2005), s. 8.

Görülüyor ki, kalkınma ve gelişme kavramları birbirlerinin özdeşidir. Bu nedenle, birbirleri yerine kullanılmalarının bir sakıncası yoktur. Ancak, büyüme kavramı, bunlardan daha farklı bir anlam içermektedir.

Ancak, şunu da belirtmek gerekir ki; iktisadi kalkınma ve iktisadi büyüme kavramları, biri diğerinin başarısına potansiyel olarak katkıda buluna tamamlatıcı süreçlerdir. Örneğin, iktisadi kalkınmanın, iktisadi büyüme olmadan ortaya çıkması güçtür[18]. Bu nedenle, iktisadi büyüme, kalkınmanın oluşmasını sağlayan önemli bir kavram ve tamamlayıcı bir süreçtir.

2.2. İKTİSADİ KALKINMAYI BELİRLEYEN UNSURLAR

İktisadi kalkınmanın gerçekleşmesinde, yatırımların büyük bir önemi vardır. Yatırımlar kalkınmanın temel iktisadi faktörleridir. Yatırım türleri:

1. Emek
2. Sermaye
3. Teknoloji, alanına yapılan yatırımlar olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi, fiziki sermaye, beşeri sermaye, işgücü ve doğal kaynaklar, ekonominin ihtiyaç duyduğu temel kaynaklardır. Bu tür girdiler, girişimciler tarafından farklı teknolojik bilgiler kullanılarak, farklı oranlarda bir araya getirilirler. Bu şekilde daha fazla çıktı elde edilir. Söz konusu üretim faktörlerinden sermaye, makinelerin, araç ve gereçlerin, hammaddelerin birikmiş stokudur. Buraya, belli bir dönem içinde yapılan eklemeler yatırım olarak adlandırılmaktadır. Nüfus artışı ile ekonomideki iş gücü stoku da genişlemektedir. Özellikle, iş gücü niteliğinin, eğitim hizmeti sayesinde geliştirilmesi ile ülkenin beşeri sermayesinin de artması sağlanmaktadır[19]. Aslında tüm bu faktörler, iktisadi kalkınmanın dinamiklerini oluşturmaktadır. Bu dinamikler; emek, sermaye ve teknolojik gelişme başlıkları altında ele alınacaktır.

[18] Şen, s. 19.
[19] Eastley, Wetzel 1989'dan aktaran, Kibritçioğlu, s. 207.

2.2.1. Teknoloji:

Teknoloji düzeyi, üretim süreci, üretim ve yönetim organizasyonu, ürünün kendisi, pazarlama ve satış sonrası servis ile ilgili bilgi ve deneyimlerin toplamı olarak tanımlanmaktadır. Teknolojik gelişmenin sağlanabilmesi için, teknolojinin (kar ve zarar etmeyi göze alarak) bir firmada uygulanması gerekmektedir[20]. Teknoloji yararlı ürünler üretmeye ve yeni ürünleri tasarlamaya yarayan bilgiler bütünüdür[21]. Günümüzde bilim ve teknoloji, toplumsal yaşamı önemli ölçüde etkilemekte ve üretimi yönlendirmektedir. Teknolojik gelişmeler, ekonomik ve sosyal yapılarda önemli değişimler meydana getirmekte ve böylece iktisadi kalkınmayı belirleyen önemli bir unsur haline gelmektedir. Ekonomik ve sosyal yapılarda meydana gelen bu değişimlerin gelecekte de devam etmesi beklenmektedir. Ulusların ekonomik ve ticari alandaki üstünlükleri; önemli ölçüde teknoloji yaratma, teknoloji transferini oluşturma ile bunların ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürülmeleri ile doğru orantılıdır[22].

Görülüyor ki iktisadi kalkınmanın sağlanmasında teknoloji kapsamında yapılan yatırımların önemi oldukça büyüktür. Bu bağlamda; bu tür yatırımların artırılması gerekmektedir. Ancak, tek başına teknolojik yatırımların artması, iktisadi kalkınma için yeterli olmayacaktır. Sermaye ve emek üzerine de yatırımların gerçekleştirilmesi şarttır. Özellikle teknolojik alanda gelişme yaşanmasının ana şartı, bilgi elde edebilmektir. Çünkü, ekonomik ve toplumsal faydanın oluşması için kullanılan en önemli kaynak "bilgi"dir. Bunun için de emek üzerine yatırımlar yapılmalıdır.

2.2.2. Sermaye:

İktisatçılar, ekonomik kalkınmanın temel koşulu olarak sermaye birikimini kabul etmektedirler. Ancak, burada sermaye birikimi kavramının nelerden ibaret olduğunun açıklanması gerekmektedir. Eğer, sermaye birikimi ile sadece doğal kaynak, iş gücü ve sermaye aktifleri kastediliyorsa bu tanım eksik kalacaktır. Çünkü, toplumun teknolojik düzeyi, insanların eğitim - öğretim ve beceri düzeyleri (beşeri sermaye) de

[20] Kibritçioğlu, s. 211.
[21] Suat Oktar ve Özlem Özkök, "Makro Ekonomik Boyutuyla Yeni Ekonomi", **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt:19, Sayı: 1 (2004), s.1.
[22] Recep Demir ve Ebru Arısoy, "Eğitim, Haberleşme ve Ticari Serbestliğin Ekonomik Büyümeye Katkısı", **Dış Ticaret Dergisi,** Sayı: 23 (Ekim 2001), s.1.

kalkınmanın dinamiklerini oluşturmakta ve kalkınmaya büyük ölçüde ortam hazırlamaktadır. Genellikle kalkınma hızı her ülkede üretim faktörlerinin miktarları ile sınırlı kalmakta, bu nedenle hedef olarak sermaye kıtlığından kurtulma yolu izlenmektedir. Çünkü az gelişmiş ülkelerin çoğunda, iş gücü faktörü yeterli olsa bile, fiziki sermaye kıttır. Bu nedenle, büyüme oranı da düşük olmaktadır[23].

Yatırım, kalkınmanın stratejik faktörü olarak kabul edildiğine göre, kalkınmanın temeli, yatırım için ayrılacak milli gelir payının bilinmesine bağlıdır. Sermaye / hasıla oranı, belirli bir sermaye miktarının, yaratacağı hasıla arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Belirli bir kalkınma hızını gerçekleştirebilmek için, gerekli olan sermaye miktarı; kalkınma hızının sermaye / hasıla oranı ile çarpımından elde edilir. Örneğin; istenilen kalkınma hızını % 7 olarak düşünürsek, sermaye / hasıla oranını da 2,6 / 1 olarak kabul edersek, milli gelirden yatırıma ayrılması gereken miktar; (2,6 x 7 = 18,2) % 18,2 olarak hesaplanır[24].

Ancak, sermaye ve hasılanın büyüme oranları arasında tam bir nedensellik ilişkisi taşıdığını söylemek de güçtür. Çünkü, sermaye / hasıla oranı az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler için farklı anlamlara gelmektedir. Az gelişmiş ülkelerin asıl sorunu, sadece belli bir büyüme oranının sürdürülmesi değil, aynı zamanda yüksek bir büyüme oranının başlatılmasıdır. Bu nedenle, sermaye ile ilişkili olan diğer üretim faktörlerinin de sermaye arttığı zaman artması gerekmektedir. Kalkınma için gerekli olan kurumsal, politik ve sosyal koşullar, gelişmiş ülkelerde mevcut iken, az gelişmiş ülkelerde bu koşullar yeterli düzeyde olmayabilir. Bu nedenle, reel sermaye stokundaki her artışın, hasılada da bir artış yaratacağına inanmak mantıklı olmayacaktır. Çünkü, hasıladaki artış çok sayıda faktörün katkısını gerektirmekte, sermaye birikimi ise bu faktörlerden sadece birini oluşturmaktadır. Diğer değişkenlerin de dikkate alınması da gerekmektedir ki, bunların başında yetişkin insan gücü arzı, girişimcilik, kurumsal düzenlemeler ve davranışlar gelmektedir[25]. Kısacası, reel sermaye stokuna yapılacak olan ilavelerin yatırım düzeyini yükselteceği ve böylece kalkınma hızına olumlu etki yaratacağı açıktır.

[23] Çakmak, s. 85.
[24] Yüksel Ülgen, **20.yy'da Dünya Ekonomisi**, İstanbul: Çağlayan Basımevi, [t.y], s.301.
[25] Çakmak, s. 86-87.

Ancak, tek başına sermaye, kalkınma için yeterli değildir. Aynı zamanda beşeri sermayeye yatırım yapılması şarttır.

2.2.3. Emek:

Bir ülke ekonomisinin gelişip, büyüyebilmesi, uluslararası piyasalarda söz sahibi olabilmesi, verimliliğini ve karlılığını artırabilmesi için sadece fiziksel yatırımlar yeterli değildir[26]. Kalkınma için gerekli olan kaynakların bulunması, bu kaynakların işletilmesi, sermayenin harekete geçirilmesi insan unsuruna bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Teknik değişimlerin yanı sıra, insandaki değişme sonucunda kalkınma meydana gelmektedir[27].

Yukarıda da söylendiği gibi, teknolojik alanda gelişme sağlanmasının ana şartı; bilgi elde edebilmektir. Bilgiye ulaşmada bilgiyi edinmek kadar önemli olan ikinci faktör; bilgiyi özümsemektir. Bilginin özümsenmesi de temel eğitim ile ilgilidir. Okuma – yazma oranını artırmak, kız çocuklarının eğitimine önem vermek, mevcut okulların kapasitesini yükseltmek, hızlı ve aynı zamanda kaliteli eğitim noktaları sağlayabilmek, teknik üniversiteleri artırmak bu konuda atılabilecek en önemli adımlardır[28]. İşte bu noktada ortaya çılan konu; eğitim ve sağlık yatırımlarını da içine alan "beşeri sermaye" faktörüdür.

İktisadi kalkınmada insan faktörünün önemi, yakın zamanlara kadar önemsenen bir konu değildi. İnsan üzerine yatırım yapma fikri, bazı iktisatçılar tarafından yadırganmaktaydı. Bu durum şu şekilde açıklanabilir:

Toplumların değer yargıları, inançları, insanları sermaye olarak görmemize engel teşkil edebilmektedir. İnsanları, yatırım yapmakla değerleri artırılabilen şeyler olarak ele almak, köklü inanç ve değer hükümlerine uymamaktadır. Çünkü bu durum, insanları maddi bir varlığın parçası haline getirip, bir eşya seviyesine indirmeye benzemektedir. İnsanlar kendilerini bir sermaye malı olarak görmek istememektedirler.

---

[26] Hasan Gürak, "Kalkınmada Zihinsel Emek (Beşeri Sermaye) Faktörü", (1989), http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/yazark.php (18.01.2006), s.1.
[27] Necla Çömlekçi, **Türkiye'nin İktisadi Kalkınmasında Eğitimin Rolü,** Ankara: Sevinç, (1971), s.9-10.
[28] Ebru Arısoy, "Eğitim, Haberleşme ve Ticari Serbestliğin Ekonomik Büyümeye Katkısı", [t.y], http://www.dtm.gov.tr (04.10.2005), s.1.

İşte bu tür düşüncelerin varlığından dolayı, insan üzerine yatırım yapma fikri gecikmiştir. İnsan gücü kaynaklarının sermaye türü ve yatırım ürünü olarak görülmemesinin sonucunda klasik işçilik kavramı önem kazanmıştır. Bu kavram, işçilerin çok az bilgi ve beceriye ihtiyacı olduğunu, el işi gördüklerini ve eşit kapasitelere sahip olduklarını ileri sürmektedir. Halbuki, kabul edilmesi gereken gerçek; işçilerin elde ettikleri bilgi ve ustalıkların, büyük ölçüde, yapılan yatırımların bir sonucu olduğudur. Bunlar, beşeri yatırımlarla birleştirildiğinde, gelişmiş ülkelerin üretimindeki üstünlüğünü açıklayan temel neden olarak karşımıza çıkmaktadır[29].

Günümüzde beşeri kaynak, bir sermaye şeklidir ve üretim sürecinin yarattığı bir araç, bir tür yatırım getirisi olarak kabul edilmektedir. Fiziki sermaye ile beşeri sermayeye de gereken önem verilmektedir. Çünkü, fiziki sermaye birikimi genellikle, yer üstü – yer altı kaynakları, binaları, techizat ve donanımları... ile mal stoklarından oluşmaktadır. Ancak genel olarak sermaye kavramı, nüfusun sahip olduğu bilgi birikimini ve insanların bu bilgileri etkin bir biçimde kullanabilme olanaklarını da içermektedir[30]. Bu nedenle nüfusun eğitim - sağlık imkanlarının iyileştirilmesi ve bu şekilde beşeri sermayeye gereken önemin verilmesi, fiziki sermayenin de etkinliğini artıracaktır.

İnsan sermayesine yapılan yatırımlar, durgunluk, kötü sağlık hali, cahillik gibi unsurları ortadan kaldıracaktır[31]. Bu şekilde kalkınma sağlanacaktır. Ülke tecrübeleri ağırlıklı olarak, beşeri sermayeye gereken önemi veren ülkelerin büyüdüğünü göstermektedir. Bunun nedeni, beşeri sermaye sayesinde ileri teknoloji içeren ürünlerin daha kolay ve hızlı kullanılmasıdır. Bu sayede, üretimde verimlilik ve etkinlik sağlanmaktadır[32].

Bu bağlamda, eğitim, öğretim, sağlık ve daha iyi iş imkanı elde edebilmek için yapılan göçler ile bunlar için yapılan direkt masrafların hepsi beşeri yatırım olarak

---

[29] Theodore W. Schultz, "Beşeri Sermayeye Yapılan Yatırım", **ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi** , (1996), s. 407-408.
[30] Çakmak, s. 87-88.
[31] Uzun, s. 198.
[32] Orhan Çoban, "Beşeri Sermayenin İktisadi Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", **İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi**, Sayı:30, (Mart 2004), s.132.

kabul edilmektedir[33]. Bir kişinin ilköğretimden başlayarak, üniversite bitinceye kadarki eğitim süresini baz alırsak, bu süre içinde oluşacak harcamaların çok büyük miktarlara geldiğini söyleyebiliriz. Kişiler bu durumda ortalama 20–22 yıl salt tüketici durumundadırlar. Bu durum, Türkiye gibi kaynakları sınırlı olan ülkelerde, oldukça büyük harcamaları ifade etmektedir. Ancak bu tür yatırımlar vazgeçilmez türden yatırımlar olup, iktisadi kalkınma için son derece önem arz etmektedirler. Çünkü rekabetin en önemli unsuru bilgidir. Bilgiyi üreten de insandır[34]. Bu durumda insana yapılan yatırım da iktisadi kalkınmanın en önemli unsurudur.

Yukarıda eğitim hizmeti için verilen örnek, sağlık hizmeti içinde geçerlidir. Yapılacak işin niteliğine uygun insanlara, sağlık hizmetlerinin de etkin bir biçimde sunulması gerekmektedir. Sağlıklı insan gücü, bir ekonominin kalkınması için şarttır. Çünkü sağlık hizmetinin etkinliği artarsa, insanların ömür sürelerinde de bir artış meydana gelecek ve çalışma gücü bu şekilde artacaktır.

Beşeri yetenekleri geliştiren faaliyetler 5 başlık altında toplanabilir[35]:

1. Firmalara organize edilen ve çırak geliştirilmesini de kapsayan iş başında eğitim,

2. Resmi öğretim,

3. Yetişkinler için düzenlenen her türlü kurslar,

4. Çalışma kapasitesini artırıcı sağlık hizmetleri,

5. Daha iyi iş imkanının teminini mümkün kılan (mesleki amaçla yapılan) göçler.

Beşeri sermayeye yapılan yatırımların, iktisadi kalkınmanın önemli bir parçası oluğunu belirttikten sonra; “Beşeri Kalkınma” kavramına değinmekte yarar vardır.

[33] Çömlekçi, s.10.
[34] Gürak, s. 1.
[35] Çömlekçi, s.11.

Beşeri kalkınma; "*insanların seçeneklerini artırma süreci*" olarak tanımlanabilir. Beşeri kalkınmanın sonsuz sayıda göstergesi vardır. Ancak temel olan üç boyutu şu şekilde sıralanabilir[36]:

1. Boyut; uzun ve sağlıklı yaşamdır.

2. Boyut; bilgi ve eğitimdir. (Okur – yazarlık oranı, okullaşma oranı gibi göstergeler kullanılmaktadır.)

3. Boyut ise; iyi bir yaşam sürdürebilmek için gerekli kaynaklara sahip olabilmektir.

Çalışmanın ilerleyen kısımlarında, beşeri kalkınmanın bu boyutları da kullanılarak, beşeri sermaye, kalkınmışlık göstergesi olarak ele alınacak ve bu şekilde Türkiye ile diğer ülkelerin durumu karşılaştırılacaktır.

Görülüyor ki yatırımlar, iktisadi kalkınmanın en önemli unsurudur. Yatırımlar kalkınmanın temel iktisadi faktörleridir. Bu nedenle kamu harcamaları içerisinde yatırım harcamalarına büyük bir pay ayrılması gerekmektedir. Oysa, ülkemizde özellikle yatırım harcamalarına gereken önemin verilmediği açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Aşağıdaki tablolardan yararlanarak, 1990'lı yıllardan 2005'e kadar 10 yıllık süre içinde kamu harcamalarının gelişimini incelediğimizde, şu esaslar karşımıza çıkmaktadır:

[36] İbrahim Güran Yumuşak, Yusuf Tuna, "Kalkınmışlık Göstergesi Olarak Beşeri Kalkınma İndeksi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", [t.y], http://www.bilgiyonetimi.org.tr (18.01.2006), s.4.

Tablo 1

Ekonomik Ayırıma Göre Konsolide Bütçe Harcamaları Gerçekleşme Oranları (1990-2003)

	Yatırım Harc. (Milyar TL)	Konsolide Bütçede Yatırım Harc.nın Oranı(%)	Cari Harc. (Milyar TL)	Konsolide Bütçedeki Cari Harc.ın Oranı(%)	Transfer Harc. (Milyar TL)	Konsolide Bütçedeki Transfer Harc. Oranı(%)	Konsolide Bütçe Harcamalar Toplamı (Milyar TL)
1990	9.882	14,45	33.452	49	25.021	37	68.355
1991	19.038	14	60.536	46	52.827	40	132.401
1992	32.691	14,5	114.443	51	78.264	35	225.398
1993	57.565	11,7	205.448	42	227.425	47	490.438
1994	77.016	8,5	347.262	39	478.176	53	902.454
1995	102.989	5,9	645.945	38	975.260	57	1.724.194
1996	255.356	6,4	1.286.240	33	2.419.712	61	3.961.308
1997	640.134	7,9	2.788.298	35	4.621.820	58	8.050.252
1998	999.320	6,3	5.187.840	34	9.427.281	61	15.614.441
1999	1.544.427	5,4	9.172.790	33	17.367.468	62	28.084.685
2000	2.475.116	5,2	13.613.937	30	30.615.975	65	46.705.028
2001	4.149.580	5,1	20.448.022	26	55.981.463	70	80.579.065
2002	6.891.836	5,9	31.107.959	27	77.682.555	68	115.682.350
2003	7.179.667	5,1	38.513.866	28	94.761.309	68	140.454.842

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Ekonomik Göstergeler, [t.y], http://wwwmuhasebat.gov.tr/docs/T3-1-5 (08.05.2006), s. 1

Tablo 1, 1990-2003 yıllarındaki konsolide bütçe giderlerini göstermektedir. Tablodan da anlaşılabileceği gibi, bütçe harcamaları içinde en az paya sahip olan harcama türü, yatırım harcamalarıdır. Şimdi buradaki verilerden yararlanarak, yatırım harcamalarının GSMH içindeki payı hesaplanacaktır:

Tablo 2

Yatırım Harc.nın GSMH'daki Payı (1990-2003)

	Yatırım (Milyar TL)	**GSMH (Trilyon TL)**	**(%)**
1990	9.882	397	2,5
1991	19.038	634	3
1992	32.691	1.104	2,9
1993	57.565	1.997	2,8
1994	77.016	3.887	1,9
1995	102.989	7.854	1,3
1996	255.356	14.978	1,7
1997	640.134	29.393	2,1
1998	999.320	53.518	1,8
1999	1.544.427	78.283	1,9
2000	2.475.116	125.596	1,9
2001	4.149.580	176.484	2,3
2002	6.891.836	273.463	2,5
2003	7.179.667	356.680	2,0

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Ekonomik Göstergeler, [t.y], http://www.muhasebat.gov.tr/ekogosterge/docs/teg (08.05.2006), s. 1.

Görüldüğü gibi, yatırım harcamalarının GSMH içindeki payı çok azdır. Yatırım harcamalarının GSMH içindeki en fazla payı 1991 yılında %3 olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer yıllara baktığımız zaman yatırım harcamalarının payının %2'lerde olduğu söylenebilir. Bu durum, yatırım harcamalarına gereken önemin verilemediğinin bir göstergesidir.

1990-2003 yıllarında yatırım harcamalarının durumu bu şekilde özetlenebilir. Ancak son yıllardaki, özellikle 2004 ve 2005 yıllarındaki göstergelerin de ele alınması gerekmektedir. Son yıllardaki durum da şu şekilde özetlenebilir:

Tablo 3

2004-2005 Yılları Konsolide Bütçe Harcamaları ve GSMH'ya Oranı

	Harcamalar Milyon YTL	**Harcamalar Milyon YTL**	**GSMH'ya Oranlar (%)**	**GSMH'ya Oranlar (%)**
	2004	**2005**	**2004**	**2005**
Cari Harcamalar	44.737	48.674	10,4	10,0
Yatırım Harcamaları	7.608	9.056	1,8	1,9
Transfer Harcamaları	99.825	99.314	23,3	20,5

Kaynak: DPT, Ekonomik Göstergeler, [t.y], http://wwwdpt.gov.tr (08.05.2006), s. 1.

2004-2005 yıllarında da durum değişmemiş, harcamalar içindeki en az payı yatırım harcamaları oluşturmuş ve dolayısıyla GSMH içindeki payı yine düşük seviyelerde (%1,8 ve %1,9) kalmıştır.

Bu konu daha sonra daha ayrıntılı bir şekilde ve daha fazla veriler kullanılarak incelenecektir. Burada sadece 10 –15 yıldaki yatırın harcamalarının seyrine bakılarak, ülkemizdeki durum hakkında biraz olsun bilgi elde edilmeye çalışılmıştır.

2.3. İKTİSADİ KALKINMANIN ÖNEMİ

Konunun başında da belirtildiği gibi iktisadi kalkınma; hem gelişmekte olan ülkeler, hem de gelişmiş ülkeler için önemli bir sorun halini almıştır. Çünkü, ülkelerin ekonomik, siyasi, ve askeri güçleri ile bu ülkelerin uluslararası alanda kendilerini ifade edebilmesi, diğer ülkelerle rekabet içine girebilmesi, hakkını koruyabilmesi... iktisadi kalkınma ile sağlanabilir. Bu nedenle kalkınma kavramının tüm ülkeler için önemi büyüktür. Tüm ülkelerin bu amaçlara ulaşabilmek için ısrarlı bir şekilde kalkınma programları hazırladıkları da bir gerçektir. Bunların yanı sıra, ülkelerin sahip oldukları fiziki ve sosyal kaynaklar ile bu kaynakların üretime yansıması, bunun sonucunda ülke halkının refah seviyesinin yükselmesi gibi amaçlara ulaşmanın da en etkili yolu iktisadi kalkınmadır. Bu nedenle, özellikle 2. Dünya Savaşından sonra; Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB), Birleşmiş Milletler (UN) gibi birçok uluslararası örgütler kurulmuştur[37].

Ekonomik kalkınma kavramının önem kazanması, 2. Dünya Savaşı sonrası dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde tarıma dayalı, geleneksel toplumlar geride kalmış, teknolojik gelişmeler sayesinde, sanayi toplumuna geçişle birlikte, kendi içinde gelişen ve büyüyen bir toplum yapısı karşımıza çıkmıştır. Bunun sonucunda dünya ekonomisi gelişme sürecine girmiş, sömürge konumunda olan ülkeler, bağımsızlıklarını kazanmış ve bu şekilde kalkınma bilinci oluşmuştur[38].

İktisadi kalkınma, ülkeler için çeşitli alanlarda pozitif dışsallıklar yaratır. Bunlar; ekonomik, sosyal, siyasal ve askeri alanlardır. Şimdi, bu alanlarda iktisadi kalkınmanın ne gibi pozitif dışsallılar yaratacağı üzerinde durulacaktır.

---

[37] Mehmet Karagül, **Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu,** Afyon: Anıt, 2002, s.7-8.

[38] Erkan 1998 ve Harbinson, Myers 1964'den aktaran. Gümüş, s.18.

2.3.1. Ekonomik Alandaki Etkiler:

Bir ekonomi için, iktisadi kalkınmanın gerekliliği ve önemi, bu ülkenin milli gelirinin artması ve uluslararası arenada zorlaşan rekabet koşullarıyla mücadele edilmesinde ortaya çıkmaktadır[39].

İster gelişmiş ülke olsun, ister gelişmekte olan ülke olsun, tüm ülkeler için kalkınmışlığın en önemli göstergesi; kişi başına düşen milli gelir seviyesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gösterge, iktisadi kalkınmışlığın sağlanması açısından, tek başına yeterli değildir. Ancak, diğer şartlarla birlikte, kalkınma için gerçekleştirilmesi gerekli olan bir unsurdur.

Kişi başına düşen gelirin artırılması, ülkelerin üretim kapasitelerine bağlıdır. Üretim, kullanım değeri yaratma faaliyetidir. Kullanım değeri ise, herhangi bir ihtiyacın giderilme kapasitesinin, tüketici tarafından atfedildiği mal ve hizmetlerdir[40]. Üretimin geliştirilmesi, teknoloji ve gelişen bu teknolojiyi kullanma yeteneği ile bağlantılıdır. Bu da iktisadi kalkınma sayesinde gerçekleşecek bir durumdur. O halde, teknoloji – üretim – verimlilik – ekonomik kalkınma arasındaki bu ilişki, ülkeler için oldukça büyük bir önem taşımaktadır.

İktisadi kalkınma, başta milli gelir olmak üzere toplumun refahı üzerinde büyük etkiler yaratmaktadır. İktisadi kalkınma sonucunda, milli gelir ve buna bağlı olarak kişi başına düşen milli gelir artacaktır. İstihdamda artış yaşanacak ve işsizlik azalacaktır. Refah düzeyinde meydana gelen bu iyileşmeler sonucunda, sermaye birikimi artacak ve yatırım potansiyeli genişleyecektir.

Ülkenin uluslararası platformda rekabet edebilmesi için sağlam bir ekonomiye ihtiyacı vardır. Bunun için de iktisadi kalkınma programları uygulanarak milli gelir artırılmalı ve bu şekilde rekabet yaratılmalıdır.

---

[39] Karagül, (2002), s.10.
[40] E. Ahmet Tonak, **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, 3. Baskı, İstanbul: İletişim, 2004, s.145.

2.3.2. Sosyal Alandaki Etkiler:

Kalkınmışlık sadece milli gelirde meydana gelen artış demek değildir. İktisadi kalkınma kavramının, nicel değişmelerin yanı sıra nitel değişmeleri de içerdiğini, özellikle hem ekonomik, hem sosyal, hem de siyasal alandaki değişikliklere önem verdiği konusu üzerinde daha önce durulmuştu.

O halde, milli gelirde meydana gelen artışın yanı sıra, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için önemli bir sorun olan işsizlik ve yoksulluk gibi sosyal problemlerin de çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Bu nedenle yeni iş imkanlarının oluşturulması şarttır. Bunun için ülkenin mevcut üretim yapısı ile sahip olduğu doğal ve beşeri kaynaklara bakılması gerekmektedir. Ancak bu şekilde ülkedeki refah seviyesi artırılacaktır[41].

İktisadi kalkınmanın refah düzeyinde artış meydana getirmesi sayesinde, devletin sosyal alandaki yükü de hafifleyecektir. İktisadi kalkınma sonucunda, insanların eğitim ve kültür düzeylerinde artış yaşanacak, bilinçli bir toplum oluşacaktır. Bunun sonucunda da nüfus artış hızında ve göç olgusunda azalmalar oluşacaktır. Yoksulluk ve işsizlik oranlarının düşürülmesi için iktisadi bakımdan gelişmiş olmak şarttır.

Ayrıca, bazı iktisatçılara göre, özellikle, 3. Dünya Ülkelerinde yoksulluğun öngörülebilir bir gelecekte azaltılabilmesi büyük ölçüde iktisadi büyümeye[42] ve dolayısı ile iktisadi kalkınmaya bağlı olmaktadır. Bu nedenle, ekonomik durumların yanı sıra, sosyal açıdan da iktisadi kalkınmanın oluşması, ülkelere büyük getiriler sağlamaktadır.

2.3.3. Siyasal Alandaki Etkiler:

İktisat literatüründe yer alan iktisadi kalkınma tanımlarından birisi de, "*bireylerin refah düzeylerini artırmak amacı ile siyasal iktidarın belli ekonomi politikaları uygulayarak, toplumsal yapıyı değiştirme süreci"*dir[43]. Bu tanımdan da

[41] Karagül, (2002), s. 10.
[42] Kibritçioğlu, s. 210.
[43] Murad Kayacan ve Nuran Alkan, **Türkiye'de Beşeri Sermayenin Ekonomik Değeri ve Avrupa Birliği Ülkeleri ile Karşılaştırılması**, [y.y]:[y.y], 2005, s.25.

anlaşılacağı gibi, iktisadi kalkınma süreci içinde, siyasal iktidarın da önemi oldukça büyüktür. Çünkü, ülke yönetiminin küreselleşen dünyada söz sahibi olabilmesi ve hakkını koruyabilmesi için iktisadi bakımdan kalkınmış olması gerekmektedir.

Uluslararası alanda, diğer ülkelerle rekabetten başarılı bir şekilde çıkmak iktisadi kalkınma sayesinde oluşacaktır. Rekabet sayesinde, ilmi gelişmeler ve buluşlar yayılmaktadır. Bilgi, rekabet gücünün en önemli faktörlerindendir[44]. Bu nedenle, bilgiye, eğitime, insana gereken yatırımların yapılması, bu sayede kalkınmanın sağlanması; ülkelerin siyasal alandaki üstünlüklerini ve rekabet güçlerini olumlu şekilde etkilemektedir.

Kısacası, iktisadi kalkınmanın yukarıda belirtilen ekonomik ve sosyal alanlarda yaydığı dışsallıklar sonucunda, devlet siyasal alanda da avantajlı hale gelecek ve uluslar arası platformda söz sahibi olabilecektir.

2.3.4. Askeri Alandaki Etkiler:

Devlet milli çıkarlarını ve sınırlarını koruyabilmek için askeri gücünden yararlanır. Bu nedenle, askeri gücün, devletin devamlılığı için önemi büyüktür. Ancak, devlet bütçesi incelendiğinde, en büyük payın bu alana ayrıldığı sonucuna varılmaktadır. O halde, denilebilir ki, ülkelerin sahip olduğu askeri güç, önemli ölçüde ekonomik gelişmeye bağlıdır. Bu nedenle askeri alanda güçlü olmak isteyen bir ülke, ekonomik olarak kalkınmış olmalıdır[45]. Çünkü, ekonomik kalkınma sonucunda, milli gelirde artış yaşanacak, kişi başına düşen milli gelirin artmasıyla beraber istihdam artacaktır. Bütün bu olumlu gelişmelerin sonucunda devlet bütçesi genişleyecek ve devletin devamlılığının sağlanması için, askeri alana daha fazla kaynak ayrılabilecektir.

2.4. AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER VE İKTİSADİ KALKINMA

Geri kalmışlık ve kalkınma kavramının ön plana çıktığı dönem, sanayi devrimine yakın bir tarih olan 19.yy ortalarıdır. Ancak kalkınma ekonomisine asıl

[44] Vural, s. 64.
[45] Karagül, (2002), s. 11.

ivmeyi kazandıran olay; 1939 – 1945 yılları arasındaki, uluslararası ekonomik sistemin çöküşünün meydana getirdiği sarsıntıdır[46].

Az gelişmişlik ve kalkınma arasındaki ilişkiye geçmeden önce, az gelişmiş ülkelerin özelliklerine değinmemiz gerekmektedir. Az gelişmiş ülkelerde görülen belli başlı sorunlar şunlardır[47]:

1. Kişi başına düşen gelir seviyesinin düşüklüğü,
2. Gelirin adaletsiz dağlımı,
3. Nüfus artış hızının yüksekliği,
4. Kırdan kente göç ve çarpık kentleşme,
5. Toplam üretimde tarımın payının yüksekliği,
6. Dışa bağımlı dış ticaret,
7. Teknolojik gerilik,
8. Eğitim ve sağlık hizmetlerinde kalitenin düşüklüğü,
9. Altyapı yatırımlarının yetersizliği,
10. Siyasal istikrarsızlık ve demokratikleşememe,
11. Tasarruf düzeyinin düşüklüğü.

Teknolojik gelişmeye ayak uyduramayan gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri, kalkınma literatürünün en önemli sorunlarından birisidir. Çünkü bu ekonomilerin amacı sadece ekonomik büyümeyi sağlamak değil, aynı zamanda köklü bir yapısal değişmeyi oluşturabilmektir. 1970 ve 1980'li yıllarda gelişmiş ülkelerde dünya petrol krizinin patlak vermesi ve para düzeninin değişmesi gibi nedenlerle az gelişmişlik ve kalkınma sorunu önemini yitirmeye başladıysa da, 1990'lı yıllarda

[46] Cengiz Yavilioğlu, "Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri", (2002), http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/147pdf (18.01.2006), s. 1.
[47] Öztürk, s. 9-53.

teknolojik bilgi üretimi ve nitelikli insan faktörü olgusu ile yeniden güncel hale gelmiştir. Bu dönemde, beşeri ve tabii kaynakların, gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanmasına imkan sağlayacak şekilde kullanılması anlamına gelen sürdürülebilir kalkınma kavramı önem kazanmıştır[48].

Az gelişmiş ülkelerde; sınırlı fiziki sermaye stoku, faktörlerin hareketsizliği, ticarette yetersiz düzeyde uzmanlaşma, insan faktörüne gereken önemin verilmemesi gibi nedenler, az gelişmişliğin başlıca nedenleridir. Ekonomik geriliğin ortadan kaldırılması için, insan yetenekleri ve motivasyon araçlarının kalkınma amacı doğrultusunda kullanılması gerekmektedir. Bunun için de bilgiye, eğitime ve yeni fikirlere gereken önem verilmelidir. Bu nedenle, az gelişmiş ülkelerde, beşeri sermayeye acil bir şekilde ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü, fiziki sermayenin etkin bir şekilde kullanılması için, teknik açıdan yetişmiş insan gücünün varlığı gerekmektedir[49] .

Az gelişmiş ülkelerin kalkınma hedeflerine ulaşmak için kullandıkları kalkınma planlarında, beşeri sermayenin yeri büyüktür. İnsan üzerine yapılan yatırımlar ve bilgiye verilen önem sonucunda, az gelişmiş ülkelerin kalkınmaları kolaylaşmaktadır. Çünkü, fiziki sermayenin fazla olması tek başına bir anlam ifade etmeyecektir. Bu fiziki sermaye stokunu kullanabilecek, yetişmiş, deneyimli, eğitimli işgücünün varlığı şarttır. Bu durum, az gelişmiş ülkelerin beşeri sermaye için kaynak bulma zorluğunu ortaya çıkarmıştır. Ancak, yukarıda saydığımız olumsuzlukları bünyesinde taşıyan ve kısır döngü çerçevesinde bu olumsuzluklar nedeni ile kalkınmayan az gelişmiş ülkelerin, varolan az miktardaki kaynaklarını da beşeri sermaye için kullanmaları zordur. Özellikle, nüfusun fazlalığı, eğitim ve sağlık hizmetlerinin etkin bir biçimde gerçekleştirilmesini önlemektedir.

Ancak, yine de kalkınma hedefine ulaşmak için her ülke, kendi ekonomik göstergeleri ve imkanları doğrultusunda, beşeri sermayeye kaynak ayırmak zorundadır.

[48] Gümüş, s. 18-19.
[49] Çakmak, s. 88-89.

2.5. KALKINMIŞLIK GÖSTERGELERİ

İktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesinin önemli ölçüde emek, sermaye ve teknoloji üzerine yapılan yatırımlara bağlı olduğunu daha önce belirtilmişti. Ancak, bir ülkenin iktisadi kalkınmışlık düzeyine ulaşıp ulaşmadığının anlaşılması için kullanılan birtakım göstergeler de mevcuttur.

Aslında, ülkelerin iktisadi, sosyal ve siyasal yapıları birbirlerinden farklıdır. Bu nedenle, iktisadi kalkınmayı, tüm ülkeler için geçerli olabilecek bir ölçüye dayandırmak oldukça zordur. Ancak, bu zorluğa rağmen, ülkelerin kalkınmışlık düzeylerini ifade etmek için kullanılan birçok ölçüt ortaya çıkmıştır. Bu ölçütlerden en fazla kullanılanı "kişi başına hesaplanan" ölçütlerdir. Çünkü, bu ölçüt, ülkeler için hesaplanması en kolay ölçüttür. İktisadi kalkınma, kişi başına düşen hizmet birimleri ile de açıklanabilir. Bunun yanı sıra, okuryazarlık oranı, okullaşma oranı gibi ölçütler de sıkça kullanılmaktadır. İktisadi kalkınma; gelir artışını, eğitim ve sağlık düzeylerinin yükselmesini, verimlilik artışının yaşanmasını ve bunlara benzer birçok faktörü içine almaktadır. Bu nedenle ülkelerin kalkınmışlık düzeylerini belirlemede kullanılan ölçütler yalnızca sayılabilen – ölçülebilen ölçütler olmamalı, bunun yanında nitelik boyutu (kültür, uygarlık gibi...) ile de ilgilenilmelidir[50].

2.5.1. KALKINMIŞLIK GÖSTERGESİ OLARAK KULLANILAN TEMEL KRİTERLER

Kalkınmışlık göstergesi olarak kullanılan en önemli kriterler arasında; kişi başına düşen milli gelir, temel ihtiyaçların karşılanması, fiziksel yaşam kalitesi indeksi, tasarruf ve yatırımların milli gelir içindeki payı sayılmaktadır. Şimdi bunlar kısaca açıklanacaktır.

2.5.1.1. Kişi Başına Düşen Milli Gelir:

Ülkelerin gelişmiş yada az gelişmiş olarak sınıflandırılmasında kullanılan en yaygın kriter, kişi başına düşen milli gelirdir. Gelişmişlik farklarının kişi başına düşen gelirlerle aynı para cinsindeki sayılarla ifade edilmesi uluslar arası karşılaştırmalarda da

[50] Tuna, Yumuşak, s. 2.

bu kriterin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında, bu kriterde, büyük farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Dünya Bankası'nın 2004 yılı raporunda, ülkeler kişi başına düşen milli gelir kriterine dayanılarak; düşük gelirli ülke – orta gelirli ülke ve yüksek gelirli ülke olmak üzere 3 kategoriye ayrılmıştır[51]. Bu durum kişi başına gelirin; IMF, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletlerin yayınlarında kullanılan müşterek bir gösterge olduğunu kanıtlamaktadır. Fakat zamanla tek ölçme vasıtası olarak kullanılan bu kriter, refah düzeyinin ölçülmesinde yetersiz kalmıştır. Yani, iktisadi başarı sonucunda, refahta başarı sağlanamamıştır. Örneğin; farklı ülkelerdeki aynı reel gelir ve harcama düzeyi aynı yaşam standardını gösterir gibi algılanırken, onun tamamlayıcı parçaları (bebek ölüm oranı, ortalama ömür beklentisi...) ile birlikte ele alındığında, sonuçlar aynı olmayacaktır. Bu nedenle, yeni gelişme göstergeleri oluşturulmaktadır[52].

Kişi başına düşen milli gelir satın alma gücü paritesine göre de hesaplanmaktadır. Satın alma gücü paritesi, ülkeler arasındaki fiyat düzeyi farklılaşmasını ortadan kaldırmak için kullanılmaktadır.

İç fiyat seviyesi düşük yani ucuz olan ülkelerin sahip olduğu bir doların satın alabileceği mal ve hizmet miktarı, iç fiyat seviyesi yüksek yani pahalı olan ülkenin sahip olduğu bir doların satın alabileceği mal ve hizmet miktarından daha yüksek olacaktır. İç fiyatlar göz önüne alındığında, ucuz olan ülkenin refah seviyesi, pahalı olan ülkelere göre daha yüksek olabilecektir. Fert başına düşen dolar cinsinden GSMH' nın iç piyasadaki satın alma gücünün dikkate alınmasıyla hesaplanan değer, satın alma gücü paritesine göre GSMH' dır[53]. İşte bu yöntem sayesinde, satın alma gücü paritesine göre belirlenen kişi başına milli gelir, ülkeler arası karşılaştırmalarda kullanılmaktadır.

2.5.1.2. Temel İhtiyaçların Karşılanması:

1970'li yılların ilk yarısında Dünya Bankası ve Uluslar arası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından önem kazandırılan bu kriter; gıda, eğitim, barınma gibi temel

[51] Öztürk, s. 56.
[52] Şen, s. 20.
[53] Metin Berber, "Milli Geliri Hesaplama Yöntemleri", [t.y], http://www.metinberber.ktu.edu.tr/linkler (07.05.2006), s. 1.

ihtiyaçların karşılanması esasına dayanmaktadır. Sağlık güvencesinin bulunup bulunmaması, nüfusun yeterli düzeyde beslenip beslenememesi gibi sorunlar üzerinde durulmaktadır. Gelişmiş ülkelerde bu gibi temel ihtiyaçların sağlandığı, az gelişmiş ülkelerde ise, insanca yaşamın bir şartı olan bu tür ihtiyaçların tamamen karşılanamadığı da bir gerçektir[54].

2.5.1.3. Fiziksel Yaşam Kalitesi İndeksi:

Fiziksel yaşam kalitesi indeksi; okur-yazarlık oranı, bebek ölüm oranı ve ortalama ömür uzunluğunun yüzdesi üzerinden oluşan bir indekstir. Bebek ölüm oranı ve ortalama insan ömrü göstergeleri, bir toplumdaki genel sağlık ve refah durumunu yansıtmaktadır. Okur-yazarlık oranı ise, tek başına, kalkınma süreci içinde önemli bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır[55].

2.5.1.4. Tasarruf ve Yatırımların Milli Gelir İçindeki Payı:

Tasarruf ve yatırımların milli gelir içindeki payı, kalkınmışlığın açık bir ifadesidir. Gelişmiş ülkelerde bu pay oldukça yüksekken, az gelişmiş ülkelerde düşük düzeyde kalmaktadır.

Tasarruf ve yatırımlar kalkınmanın temel taşlarıdır. Çünkü, iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesi emek, sermaye ve teknoloji üzerine yapılan yatırımlara bağlıdır. Tasarruf miktarı ne kadar yüksek olursa, yatırım miktarı da o kadar artacaktır. Bu nedenle, yüksek tasarruf ve yatırım oranları, kalkınma sürecinde büyük bir öneme sahiptir.

2.5.2. KALKINMIŞLIK GÖSTERGESİ OLARAK KULLANILAN DİĞER KRİTERLER:

Kalkınmışlık göstergesi olarak kullanılan, ancak diğerleri kadar ön planda tutulmayan, kalkınma ile dolaylı ilişkisi olan kriterlerin de var olduğu görülmektedir.

[54] Öztürk, s. 61.
[55] Dixon 1984'den aktaran Şen, s. 22.

Bu kriterler arasında; nüfus yoğunluğu, kentleşme oranı, enflasyon oranı, ihracatın GSYİH içindeki payı, imalat sanayi katma değerinin GSYİH'ya oranı, uzun vadeli dış borç stokunun GSMH içindeki payı gibi kriterler yer almaktadır[56]. Şimdi bunlar incelenecektir.

2.5.2.1. Nüfus Yoğunluğu:

Nüfus yoğunluğu ile kalkınmışlık düzeyi arasında birebir bir ilişki saptanamamış olsa da genellikle kalkınmış ülkelerde bu oran daha yüksektir. Aynı zamanda bu oran, emek / toprak oranı için de belirleyici bir unsurdur.

2.5.2.2. Kentleşme Oranı:

Kentteki nüfusun, toplam nüfusa oranını ifade etmektedir. Şehirlerin büyümesi sonucunda emek, kırsal kesimden yani tarım sektöründen sanayi sektörüne doğru kaymaktadır. Böylece, emek gelirinde artış meydana gelmektedir. Çünkü, emeğin marjinal verimi ve dolayısıyla emek geliri artacaktır. Verimliliğin artırılması için, emek faktörü az verimli alanlardan daha verimli alanlara kaydırılmalıdır. Verimliliğin bu şekilde artırılması sonucunda karlılık da artacak, bu durum yeni yatırımlara ve dolayısı ile kalkınmaya yol açacaktır. Bu nedenle şehirleşme oranının yüksekliği, kalkınmayı etkilemektedir.

Yani, eğer bir ülkede kentleşme oranında artış yaşanırsa, emek faktörü, kentlerdeki daha verimli alanlara kayacaktır. Emeğin verimli alanlarda kullanılması sayesinde gelir yükselecektir. Gelirde meydana gelen artış yeni yatırımların doğmasına imkan verecek, kalkınma sağlanacaktır. Bu durum, kentleşme oranındaki artışın, kalkınmayı olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

2.5.2.3. Enflasyon Oranı:

Kalkınma ile enflasyon arasındaki ilişki dolaylıdır. Enflasyon; toplam harcamaların reel milli gelirden fazla olması nedeniyle toplam gerçek talebin, toplam arzı aşması şeklinde tanımlanabilir. Oluşan fazla talep, (ekonomi tam kapasitede iken ve

[56] Karpat, Açıkgöz, s. 3-4.

mal ve hizmet arzının esnek olmadığı durumlarda) fiyatlar genel düzeyinin artırmaktadır. Bu durumdan, dış ticaret dengesi olumsuz yönde etkilenecektir. Üretim ve istihdam düzeyleri de düşecektir. Kalkınmışlık bakımından ifade edilmesi gereken nokta; enflasyonun kalkınmış ülkelerde daha rahat bir şekilde kontrol altına alınabileceğidir.

2.5.2.4. İhracatın GSYİH İçindeki Payı:

Az gelişmiş ülkelerin özellikleri içinde de belirttiğimiz gibi bu ülkelerde ihracatın GSYİH'daki payı düşük, ithalatın payı yüksektir. Bunun sonucunda dış ticaret açıkları oluşmakta ve dolayısı ile cari işlemler dengesi bozulmaktadır. Bu sorun sadece az gelişmiş ülkelerde değil aynı zamanda gelişmiş ülkelerde de ortaya çıkabilir. Bu nedenle, hem az gelişmiş ülkeler hem de gelişmiş ülkeler GSYİH'daki ihracat payını artırmalıdırlar.

2.5.2.5. İmalat Sanayi Katma Değeri / GSYİH:

Ekonomik kalkınmanın bir ayağı olan ekonomik büyümenin sağlanmasında önemli olan yatırımlar ve teknolojik düzeyin imalat sanayi üretimi üzerinde büyük bir önemi vardır. Çünkü; sanayileşme her iki faktörün birleşimi ile oluşmaktadır. O halde bu oran, ekonomik kalkınmanın iyi bir ölçütü olarak kullanılabilmektedir.

2.5.2.6. Uzun Vadeli Dış Borç Stokunun Gayri Safi Milli Hasıla İçindeki Payı:

Karşı karşıya kaldıkları birçok sorunla baş edememeleri ve özellikle gerekli sermaye birikimine sahip olamamaları nedeniyle az gelişmiş ülkeler, dış borçlanma yoluna başvurabilmektedirler. Bu durum, uzun vadeli dış borç stokunun, GSMH içindeki payını yükseltmektedir. Böyle bir durumda kalan ülke, uluslararası platformdaki gücünü kaybetmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde, kalkınmışlık göstergesi olarak kullanılan bazı ölçütler ele alındı. Kalkınmışlık göstergesi olarak kullanılan en önemli ve en yaygın kriterler yukarıda belirtildiği gibi; kişi başına düşen milli gelir, temel ihtiyaçlar, fiziksel yaşam kalitesi ve tasarruf-yatırımların milli gelir içindeki payıdır. Bu dört göstergenin

yanı sıra, beşeri kalkınma indeksinde en önemli, temel kalkınma göstergelerinden birisi olup, bizim konumuz için daha fazla önem taşıyan bir unsurdur. Bu nedenle beşeri kalkınma indeksi kriteri iktisadi kalkınmışlık göstergesi olarak beşeri sermaye başlığı altında ele alınacaktır. Çünkü, beşeri sermaye ile kalkınma arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması, kalkınma için beşeri sermayenin ne kadar önemli olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Yukarıda belirttiğimiz kalkınmışlık ölçütlerinden yararlanılarak, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, Türkiye'deki mevcut durum, Türkiye ile diğer ülkelerin karşılaştırılması gibi konular ele alınacaktır. Ancak, konumuz beşeri sermaye ve kalkınma ilişkisini kapsadığından buradaki ölçütlerin hepsi değil, beşeri sermaye ile ilgili olanları (eğitim göstergeleri, sağlık göstergeleri, nüfus göstergeleri, okullaşma oranı, okuryazarlık oranı, refah göstergeleri....) ele alınacaktır.

Tüm bu noktalar belirtildikten sonra, beşeri sermayenin kalkınmışlık ölçütü olarak değerlendirilmesi konusuna geçilecektir.

2.5.3. İKTİSADİ KALKINMA GÖSTERGESİ OLARAK BEŞERİ SERMAYE

Beşeri sermaye kavramı, iktisat biliminin doğuşuyla beraber ortaya çıkmış olmasına karşın, insan faktörünün sermaye unsuru olduğuna ilişkin görüşler, 2. Dünya Savaşından sonra önem kazanmıştır[57].

1980'lerin ikinci yarısına kadar, yani içsel büyüme teorilerine kadar, Neo-klasik Büyüme Kuramı önemini korumuştur. Bu kuram şu varsayımlara dayanmaktadır[58]:

- Modelde ölçeğe göre getiriler sabittir,
- Sermayenin marjinal verimliliği azalmaktadır,
- Bağımsız bir yatırım fonksiyonu bulunmaktadır,
- Faktörler arası ikame olanaklıdır,

[57] Kiker 1971'den aktaran Erol Çakmak ve Sevda Gümüş, "Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme:Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002)", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Sayı: 60-1 (Ocak-Mart 2005), s.60.
[58] Hüseyin Ağır, Muhsin Kar, "Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Testi", [t.y], http://www.bilgiyonetimi.org.tr (02.10.2005), s. 2.

- Nüfus dışsal olarak belirlenen sabit bir hızla büyümektedir,
- Ekonomik hayatta devletin rolü sınırlıdır. Bu varsayımların ışığı altında yapılan çalışmalar sonucunda, Neo-klasik teorinin iki öngörüsünün olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki; "*göreli olarak daha çok tasarruf eden bir ülke, daha az tasarruf edene oranla durağan halde sermaye yoğun ve daha zengin olacaktır*." İkincisi ise; "*uzun dönemde ülkelerin kişi başına düşen milli gelir seviyelerinin birbirlerine yaklaşacağı, dolayısı ile gelişmişlik farklarının kendiliğinden ortadan kalkacağı şeklindedir.*"

2. Dünya Savaşı öncesinde, insanın sermaye unsuru olarak görülmesinin ahlaki olmadığı düşüncesinin varlığı nedeniyle, beşeri sermayenin ihmal edildiği belirtilmişti. Ancak, daha sonra, kalkınma kuramının da önem kazanmasıyla birlikte, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra, insanın da bir sermaye unsuru olduğuna ilişkin görüşler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde teknolojik gelişmeler sonucunda, gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler arasında büyük farklılıklar oluşmuştur. Bu farklılıkların oluşma nedenlerinin başında da beşeri sermaye farklılıkları gelmektedir. Bu gelişmeler sonucunda 1960'larda beşeri sermaye kavramı sistematik bir bütünlük kazanmıştır. Neo-klasik büyüme teorisi doğrultusunda, fiziki sermayenin yanı sıra beşeri sermayenin de etkili olduğu vurgulanmış, ulusal gelirle geleneksel girdiler arasındaki fark; beşeri sermaye faktörü ile açıklanmıştır[59].

Neo-klasik büyüme teorilerine karşılık içsel büyüme teorileri oluşmuştur. Klasik üretim fonksiyonu sadece emek, sermaye, enerji gibi unsurlara önem verirken, yeni büyüme teorisi, bilgiye önem vermektedir[60].

Yeni içsel büyüme teorisi ile birlikte, bilgi, bir üretim faktörü olarak ele alınmış ve geleneksel büyüme anlayışındaki eksikler bu şekilde giderilmiştir. Böylece, beşeri sermaye yatırım ve harcamalarının, az gelişmiş ülkeler için önemi anlaşılmıştır[61].

---

[59] Gümüş, s. 21-22.
[60] Özcan Karahan, "Bilgi Ekonomisine Yönelik Kamu Politikası Stratejisi ve Türkiye" , (2004), http://www.istanbul.edu.tr (02.10.2005), s. 1.
[61] Asuman Altay, **Ekonominin İtici Gücü: Beşeri Sermaye**, İzmir: Evren Yayıncılık, 2005, s. 20.

Beşeri sermayeye dayalı olarak, ortaya atılan içsel büyüme teorileri ile birlikte, beşeri sermaye insana değil, doğrudan insanın niteliklerine atfedilmiştir[62].

Eski ve yeni büyüme modelleri arasındaki en önemli fark, sermayenin getirisi konusu ile ilgilidir. Neo-klasik büyüme modelleri, sermayenin azalan getirisi üzerinde önemle durmakta iken, içsel büyüme teorileri sermayenin artan getirisinin de olabileceğini savunmaktadır. İçsel büyüme anlayışına göre, bu artan getiri uzun dönemde büyümeyi azaltmayacaktır. Neo-klasik modellerin aksine, içsel büyüme modellerine göre, eğer az gelişmiş ülkeler gerekli önlemleri almazlarsa, gelişmiş ülkeler ile aralarındaki fark açılacaktır[63]. Yeni İçsel büyüme teorisi;

- Sabit ya da artan getirinin olduğunu, yaparak öğrenme süreçleri ile insana yapılan yatırım, izleyerek öğrenme sürecinin önemli olduğunu, fiziksel sermayeden çok insan sermayesinin büyümede etkili olduğunu kabul eder.

- AR-GE ve teknolojik yayılmaların etkilerinin inceler.

- İçsel büyüme teorisine göre, içsel büyüme dört unsurca belirlenmektedir. Bunlar; sermaye, iş gücü, insan sermayesi ve teknoloji düzeyidir[64].

İçsel büyüme modelleri üç başlıkta toplanabilir[65];

1. Bilgi taşma modelleri
2. Kamu politikaları modelleri
3. Beşeri sermaye modelleri.

Ekonomik büyümenin temel kaynağını oluşturan beşeri sermaye kavramı; kişilerin ya da tüm toplumumun sahip olduğu bilgi, beceri, yetenek, sağlık durumu, eğitim düzeyi, toplumsal ilişkilerdeki yeri gibi kavramların tümünü kapsamaktadır. A. Smith, J.Stuart Mill, Alfred Marshall gibi iktisatçılar beşeri sermaye kavramlarından bahsetmişler ancak bu iktisatçıların görüşlerinden hareket eden, Denison, Schultz gibi

[62] Gümüş, s. 22.
[63] Ağır, Kar, s. 3.
[64] Verda Canbey Özgüler, **Yeni Ekonomi Anlayışı Kapsamında Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler: Türkiye Örneği**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 108-110.
[65] Ağır, Kar s. 4.

iktisatçılar beşeri sermaye kuramını geliştirmişlerdir. Özellikle Denison'a göre; eğitim, beşeri ve üretkenlik kapasitesini geliştirmekte ve böylece milli gelirde artış yaşanmaktadır. Bu anlayışı benimseyen iktisatçılara göre ekonomi, fiziksel sermaye yatırımlarına duyduğu ihtiyaç kadar, beşeri sermaye yatırımlarına da ihtiyaç duymaktadır. Lucas'a göre; kişinin beşeri sermayesinde meydana gelen olumlu değişme, hem kişinin verimliliğini artırmakta, hem de bunun dışındaki tüm üretim faktörlerine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle Lucas; "*hükümetlerin eğitime ve teknolojik alt yapının geliştirilmesine yapacakları her türlü yatırımın beşeri sermaye birikimi üzerine olumlu etkiler oluşturup büyümeyi fiziki sermayeye yapılan yatırımların etkisinden daha fazla etkileyeceğini*" vurgulamıştır[66].

Bilginin bir üretim faktörü olarak ele alındığı içsel büyüme teorilerinde, insan unsurunun önemi şu şekilde özetlenmektedir[67]:

- Maddi sermaye yerini bilgi ile donatılmış beşeri sermayeye bırakmıştır,

- Hizmet sektöründe çalışanların oranı artmıştır,

- Beden gücünün yerini, beyin gücü almıştır,

- Eğitim süreklilik kazanmıştır,

- İyi eğitilmiş herkes (kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın) beşeri sermaye olarak nitelendirilmiştir.

Beşeri sermayenin iktisadi kalkınmışlık göstergesi olarak kabul edilmesi bu şekilde mümkün olmaktadır. Ancak bu hususun daha iyi ortaya konması Brezilya örneğinin incelenmesi ile mümkündür.

Brezilya, Türkiye ile benzer ekonomik ve sosyal özellikler gösteren bir ülkedir. Brezilya'nın 1970 – 1980 yılları arasındaki iktisadi büyüme kaynaklarının dağılımını incelendiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

[66] Ağır, Kar, s. 4.
[67] Kayacan, Alkan, s. 43-44.

Tablo 4

1970 – 1980 Yılları Arasında Brezilya'nın Büyüme Kaynakları

(%)	FİZİKİ SERMAYE	EMEK	BEŞERİ SERMAYE	TEKNOLOJİK GELİŞME
BÜYÜMEYE KATKISI	2,0	1,8	2,6	4,4
YÜZDELİK ORAN	19	17	24	40

Kaynak: İbrahim Güran Yumuşak, Yusuf Tuna, "Kalkınmışlık Göstergesi Olarak Beşeri Kalkınma İndeksi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", [t.y], http://www.bilgiyonetimi.org.tr (18.01.2006), s. 3.

Büyüme üzerinde en fazla katkı sağlayan faktör teknoloji (% 40) olmakla beraber, beşeri sermaye teknoloji faktöründen sonra % 24'lük oran ile ikinci sırada yer almakta, fiziki sermaye üçüncü sırada (% 19), emek faktörü (% 17) ise son sırada yer almaktadır.

Bu bölümde Brezilya örneğinin verilmesinin nedeni, bu ülkenin Türkiye ile benzer ekonomik ve sosyal yapıda olmasından kaynaklanmaktadır. Bu örnek yardımı ile beşeri sermayenin ülkeler için öneminin vurgulanması amaçlanmıştır. Beşeri sermayenin Brezilya üzerindeki etkisinin bir benzeri de Türkiye'de yaşanmaktadır. Daha sonraki bölümlerde, Türkiye'deki göstergeler üzerinde derinlemesine durulacaktır.

Özet olarak; içsel büyüme teorisinin ortaya çıkmasına kadarki süre içinde ekonomide ağırlık kazana görüş, Neo-klasik büyüme anlayışı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Neo-klasik büyüme teorisinde, beşeri sermaye yatırımlarına pek fazla önem verilmemiştir. Ancak, içsel büyüme teorisi ile insan üzerine yapılan yatırımların önemi artmıştır. Özellikle bu dönemde, fiziksel sermayeden çok beşeri sermayenin ülke ekonomisine katkısı üzerinde durulmuştur. Yapılan çalışmalar da beşeri sermaye yatırımlarının (özellikle eğitim ve sağlık harcamalarının) ekonomi üzerindeki olumlu etkilerini ortaya çıkarmıştır. Tüm bu nedenlerden dolayı beşeri sermaye kavramı önem

kazanmıştır. Günümüzde hala kalkınmanın temellinde beşeri sermaye yatırımlarına verilen önem yer almaktadır.

3. BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARI

Birinci bölümde iktisadi kalkınma kavramını açıkladıktan ve iktisadi kalkınma ve beşeri sermaye yatırımları arasındaki ilişkiye değindikten sonra, bu bölümde beşeri sermaye yatırımları konusu üzerinde durulacaktır.

Daha önce de belirtildiği gibi, iktisadi kalkınmada beşeri sermaye yatırımlarının önemi oldukça büyüktür. Özellikle son yıllarda beşeri sermaye yatırımlarına verilen önem iyice artmıştır. Bu nedenle, bu bölümde önce; beşeri sermayenin tanımı, beşeri sermaye yatırımlarının özellikleri üzerinde durulup daha sonra; beşeri sermaye yatırımlarının geliştirilmesi, beşeri sermaye yatırımlarının unsurları, beşeri sermayeyi etkileyen faktörler, beşeri sermayenin etkin kullanımı ve son olarak beşeri sermaye teorisine gelen eleştiriler ve destekleyici yaklaşımlar konuları ele alınacaktır.

3.1. BEŞERİ SERMAYENİN TANIMI

Beşeri sermaye kavramı; kişinin yada toplumun hem kas gücü hem de zihinsel çalışmalarından sahip olduğu, bilgi, beceri, yetenek, tecrübe, sezgi ve tutumları, sağlık durumu, toplumsal ilişkileri ve bu ilişkilerdeki yeri, eğitim düzeyi gibi kavramların tümünü ifade eden, bireylerin ekonomik faaliyetlerle ilgili rekabetleri ve diğer tutumları olarak tanımlanmaktadır[68]. Kısaca, beşeri sermaye, bireylerin işgücü piyasasının yanı sıra piyasa dışı faaliyetlerde de üretkenliklerinin artmasını sağlayacak eğitim, sağlık, göç gibi faaliyetler ile kişisel yatırımların tümünü ifade etmektedir[69].

Doğrudan yada dolaylı olarak gelir yaratan tüm ekonomik faaliyetlere katılan, bireylerde oluşan tüm nitelikler, beşeri sermaye olarak ele alındığına göre, bu nitelikleri kazanmaya yönelik olarak yapılan faaliyetler de "Beşeri Sermaye Yatırımı" olarak tanımlanmaktadır[70].

---

[68] Kayacan, Alkan, s. 16.
[69] Gülşah Doğan, **Kopenhag Ekonomik Kriterleri ve Türkiye**, Brüksel: İKV, 2005, s.20.
[70] Gümüş, s. 20.

Beşeri sermaye yatırımlarının sınıflandırılması da çeşitli şekillerde gerçekleştirilebilir. Örneğin; bu yatırımların kim tarafından yapıldığı baz alındığında; beşeri sermaye yatırımları, kamusal ve özel beşeri sermaye yatırımları olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. Devlet tarafından gerçekleştirilen temel öğretim harcamaları, kamusal beşeri sermaye yatırımlarına verilebilecek en iyi örnektir. Kişilerin kendilerini geliştirmek için özel olarak yaptıkları yatırımlar da (dil eğitimi için yapılan harcamalar gibi) özel beşeri sermaye yatırımlarına örnek olarak gösterilebilir. Amaçlarına göre sınıflandırma yaptığımızda şu kategoriler ortaya çıkmaktadır[71]:

1. Kişilerin bedensel ve ruhsal nitelik ve yeteneklerini artırmaya yönelik harcamalar (sağlık, gıda , konut harcamaları gibi...),

2. Kişinin iktisadi beceri ve yeteneklerini artırmaya yönelik harcamalar (eğitim-öğretim harcamaları gibi...),

3. Kişinin potansiyel yeteneklerini artırmaya yönelik harcamalar (mesleki göç faaliyetlerinden doğan harcamalar...). Bu tür harcamalar, iktisadi faaliyetlerde en yüksek etkinlikte değerlendirilmeleri amacı ile yapılan harcamalardır.

Beşeri sermaye kuramına göre, beşeri sermaye yatırımları, üretimi artırarak verimlilik artışına neden olmakta ve bu şekilde kişi başına reel gelirde de artış yaşanmaktadır. Beşeri sermaye stokunun oluşmasında rol oynayan en önemli faktör, eğitimdir[72]. Çünkü, eğitimin en önemli, temel karakteristik özelliği; şahısların, şirketlerin ve toplumların geleceğine yatırım yapılması noktasında ortaya çıkmaktadır. Bu noktada eğitim, can alıcı bir rol oynamaktadır. Kaliteli bir yaşam tarzı için eğitimin önemi büyüktür[73]. Ancak beşeri sermayeyi yalnızca eğitimle özdeşleştirmek doğru değildir. Eğitim hizmetlerinin yanı sıra, insanların bilgi, beceri ve niteliklerini artıran diğer faktörler de (sağlık, göç, staj faaliyetleri...) ele alınmalı ve beşeri sermaye kapsamında değerlendirilmelidir.

---

[71] İbrahim Güran Yumuşak, "Beşeri Sermaye Teorisi ve Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 2000), s. 51.
[72] Kayacan, Alkan, s. 17.
[73] Şeref Saygılı, Cengiz Cihan ve Zafer Ali Yavan, "Human Capital and Productivity Growth: A Comparative Analysis Of Turkey", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt: 32, Sayı: 2 (Aralık 2005), s. 490.

3.2. BEŞERİ SERMAYENİN ÖZELLİKLERİ

İşgücünün sahip olduğu bilgi, beceri ve diğer nitelikler toplamı olarak ifade edilen ve eğitim, sağlık, göç, staj gibi birçok faaliyetleri kapsayan beşeri sermayenin son yıllarda öneminin artmasının en kuvvetli nedenlerinden biri, beşeri sermaye yatırımlarının üretime ve dolayısı ile kalkınmaya olan olumlu etkilerinin ortaya çıkmasıdır.

Son yıllarda, üretim faktörleri içinde önemli bir paya sahip olan sermaye kavramı, sadece fiziki sermaye olarak değerlendirilmemekte, fiziki sermayenin yanı sıra beşeri sermayeye de gereken önem verilmektedir. Çünkü, tam anlamıyla iktisadi kalkınmanın sağlanabilmesi, üretim artışının yaşanabilmesi ve aynı zamanda ekonomide verimliliğin oluşabilmesi için fiziki sermaye tek başına yeterli olmayacaktır. Beşeri sermaye ile fiziki sermayenin bütünlüğünün oluşturulması ve her ikisine de gereken önemin verilmesi şarttır.

Özellikle, beşeri sermaye yatırımlarının, iktisadi kalkınmaya olumlu etkiler yarattığını ortaya koyan çalışmalar ışığında; bu tür yatırımların birçok özelliği ortaya çıkmıştır.

3.2.1. Fiziki ve Beşeri Sermayenin Karşılaştırılması:

Ekonomik kalkınma kapsamından büyük önem taşıyan beşeri sermaye ile fiziki sermaye kavramları arasındaki benzerliklerin yanı sıra, bu iki sermaye çeşidi arasındaki farklılıklar da göze çarpmaktadır.

Beşeri sermaye ile fiziki sermaye arasındaki temel benzerlik, bu yatırımların yapılma amacında ortaya çıkmaktadır. Her iki sermaye türünün ortak amacı, ileride daha fazla gelir elde edebilmektir. Bu noktadan hareketle, bir fabrika kurma ile eğitim, sağlık gibi beşeri sermaye olarak kabul edilen alanlara harcama yapmanın aynı amaca hizmet ettiğini söylemek mümkün olacaktır[74].

[74] Gümüş, s. 37.

Beşeri ve fiziki sermayenin bir diğer benzer noktası da şudur: Hem fiziki sermaye hem de beşeri sermaye insan gayretinin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Her ikisi de bir üretim sürecinin sonucudur ve her ikisi de verimliliği artırmaktadır[75].

Ayrıca beşeri sermaye stokuna yapılan yatırımlar, fiziksel sermaye stokuna yapılan yatırımlar gibi, ülkelerin üretken kapasitesini ve gelir düzeyini yükseltmektedir[76].

Yatırımların miktarlarının tespiti konusunda da benzerlikler oluşmaktadır. Fiziki sermaye yatırımlarının miktarı, piyasa faiz hadleri tarafından belirlenmektedir. Yani, yatırımın getirisi, piyasa faiz haddine düşünceye kadar yatırım miktarı artırılır. Ancak, yatırımın getirisi, piyasa faiz haddinin altında kalırsa yatırım durdurulur ve para faize aktarılır. Bu şekilde kar maksimizasyonu oluşturulur. Aynı şey beşeri sermaye yatırımları için de geçerlidir. Ek olarak alınan eğitim hizmeti, eğer bireye fayda sağlamazsa, birey bu yatırımdan vazgeçebilir[77].

Yatırım miktarının belirlenmesi bakımından, eğitim için verdiğimiz örnek, sağlık hizmeti için de tekrarlanabilir.

Birey ek olarak sağlık harcamasında bulunuyorsa, bu harcamanın kendisine belirli bir fayda getirmesini bekleyecektir. Eğer ek olarak alınan sağlık hizmeti bireye ekstra bir fayda getirmiyorsa veya birey bu harcama sonucunda fayda elde edebileceğine inanmıyorsa sağlık harcamasından vazgeçebilir. Bu durum beşeri sermaye yatırımları ile fiziki sermaye yatırımlarının, yatırım miktarlarının belirlenmesi açısından birbirlerine ne derece benzediklerini gösteren en iyi örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Beşeri sermaye yatırımları ile fiziki sermaye yatırımları arasındaki benzerlikleri bu şekilde ortaya çıkardıktan sonra, bu iki yatırım türü arasındaki farkların da ele alınması gerekmektedir.

---

[75] Şakir Berber, "Beşeri Sermaye Kaybı Olarak Beyin Göçü ve Türkiye" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 1998), s. 16.
[76] Naci Canpolat, "Türkiye'de Beşeri Sermaye Birikimi ve Ekonomik Büyüme", **Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 2 (2000), s. 267.
[77] Yumuşak, s.71-72.

Fiziki sermaye ile beşeri sermaye kavramlarının birbirlerinden farklı birçok yönü vardır. Bu farklar şu şekilde özetlenebilir[78]:

- Üretim artışının yaşanabilmesi için hem fiziki sermayeye hem de beşeri sermayeye gereken yatırımların yapılması gerekmektedir. Ancak, beşeri sermayeye yapılan yatırımlar, fiziki sermayeye yapılan yatırımlardan farklı bir özellik göstermektedir. Çünkü beşeri sermayeye yapılan bir yatırım sadece üretimle bağlantılı değildir. Bu yatırımlar aynı zamanda kişinin yaşam kalitesini ve refah düzeyini artıran, sosyal ilişkilerin geliştiren bir özelliğe sahiptir. Bu nedenle bu tür yatırımlar sonucunda fertler arasında da farklılıklar oluşur. Örneğin; eğitimli bir kişinin refah anlayışı ve yaşam standardı ile eğitimsiz bir kişinin yaşam standardı birbirinden farklı olacaktır.

- Fiziki ve beşeri sermaye arasındaki bir başka fark da; beşeri sermayenin nerede, ne zaman, nasıl ve hangi koşullarda çalışacağına kendisinin karar vermesidir. Aynı durum fiziki sermaye için söylenemez. Çünkü, fiziki sermaye bu gibi konularda (kullanım alanı, kullanım durumu gibi...) tamamen yansızdır.

- Beşeri sermaye durağan değildir. Devamlı değişen bir yapıya sahiptir. Bu nedenle beşeri sermaye stoklanamaz ve kullanılmadığı her zaman dilimi beşeri sermayenin kaybı olarak nitelendirilebilir.

- Beşeri sermaye yatırımlarında işçi ve işveren ilişkisi de oldukça önemlidir. Müteşebbis karını, işçi ise ücretini alamazsa sosyal problemler oluşabilir. Bu bakımdan beşeri sermaye ile fiziki sermaye birbirlerinden ayrılır. Çünkü, fiziki sermayede insani ve sosyal problemlerin doğması olanaksızdır.

Bu farkların dışında, Davis ve Marral'a göre fiziki ve beşeri sermaye arasında şu gibi farklılıklar da bulunmaktadır[79]:

1. Fiziki sermaye yatırımlarında tüketim ve yatırım yönleri kolaylıkla ayırt edilebilir. Ancak, beşeri sermaye yatırımlarında tüketim ve yatırımın ortak yönleri birlikte ele alınmaktadır.

[78] Mehmet Karagül, "Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı", [t.y], http://www.akdeniz.edu.tr (04.10.2005), s. 5.
[79] Davis, Marral 1974'den aktaran Gümüş, s. 38.

2. Fiziki sermaye yatırımlarında, fırsat maliyetinin tespiti kolayken, beşeri sermayede zordur.

3. Beşeri sermaye yatırımları, fiziki sermaye yatırımlarına oranla daha uzun sürede gerçekleştiği ve ekonomik yapıdaki değişikliklere uyumu daha zor olduğu için daha fazla risk içermektedir.

4. Fiziki sermaye yatırımlarının maliyeti arttığında bu yatırımlardan vazgeçilmekte ve bunlara hurda gözüyle bakılmaktadır. Ancak, aynı şey beşeri sermaye için geçerli değildir. İnsanı hurda olarak görmek mümkün değildir.

3.2.2. Beşeri Sermayenin Tüketim ve Yatırım Özelliği:

Beşeri sermayeye yönelik harcamalar bazen yatırım bazen de tüketim özelliği göstermektedir.

Kimi iktisatçılar eğitim, sağlık, göç gibi harcamaları tüketim harcaması kategorisine koyarken, bazıları da bu tür harcamaları yatırım harcamaları olarak kabul etmektedir.

Aslında doğru olan tek bir nokta vardır. O da, beşeri sermayenin hem yatırım hem de tüketim özelliğinin bulunmasıdır. O halde belirtilmesi gereken konu, hangi durumlarda beşeri sermayenin tüketim harcaması, hangi durumlarda da yatırım harcaması olarak kabul edileceğidir.

Bilindiği gibi, kullanıldığı anda tüketen kişiye bir haz veren mal ve hizmetlere tüketim malları, üretim faaliyetlerine katılan mal ve hizmetlere ise yatırım malları denilmektedir.

Bu bilgilerin ışığı altında, beşeri sermaye yatırımları incelendiğinde; bir kişinin zevk aldığı için spor yapması tüketim harcaması olarak değerlendirilmektedir. Bu durum bize yatırım olarak düşündüğümüz eğitim harcamalarının bazılarının tüketim olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Ve yine örnek olarak, bir kişi sırf yabancı ülkelerde rahat etmek ve/veya dil hobisini tatmin etmek için dil eğitimi alıyorsa bu harcama da tüketim özelliği gösterecektir. Ancak, bu kişi, ileride daha iyi iş

imkanları yakalamak için dil eğitimi alırsa, buradaki harcama yatırım olarak değerlendirilecektir[80].

Aynı durum sağlık harcamaları için de geçerlidir. Eğer bir kişi, sırf kendisini daha iyi hissetmek için yüzünü gerdiriyor ya da dişlerini yaptırıyorsa, bu bağlamda yapılan harcamalar tüketim harcaması olarak değerlendirilebilir.

Ancak bu kişi, işi gereği bu harcamaları yapıyor olabilir. Örneğin, mankenlik mesleğini yapan bir kişi işi gereği bu harcamaları yaptırabilir. Bu tür sağlık harcamaları, eğer ileride kendisine gelir sağlayacaksa, dış görüntüsünün güzel olmasından dolayı daha fazla iş imkanları yakalayacaksa, bu bağlamda yapılan harcamalarda tüketim harcaması değil, yatırım harcaması olarak değerlendirilecektir.

Beşeri sermaye yatırımlarının tüketim ve yatırım kısımlarını ayırmak için kullanılabilecek en iyi kriter; bireyin gelir kazanma amacına yönelik olarak yeteneklerini geliştirme düşüncesidir. Bu amaç doğrultusunda yapılan faaliyetler ve harcamalar beşeri sermaye yatırımı olarak ele alınmaktadır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki; yapılan harcamaların beşeri sermaye yatırımı olarak kabul edilmesi için sadece bunların ileride gelir elde etme amacına yönelik olması yeterli değildir. Bu amacın fiilen gerçekleştirilmesi de gerekmektedir. Beşeri sermaye harcamalarının yatırım olarak değerlendirilebilmesi için gelir getirme şartının istisnaları da mevcuttur. Örneğin; Schultz, gelecekte iyi olma hali için yapılan harcamaları da, gelir getirme şartını aramaksızın yatırım olarak kabul etmektedir. Yani, bu durumda gelir getirme şartı aranmayacaktır. Ancak, muhtemel gelir kayıplarının önlenmesinden dolayı bu tür harcamalar yatırım harcaması olarak değerlendirilebilir[81].

Sağlık harcamaları bu istisnalar içinde gösterilebilir. Bir kişi, iyi olma halini sağlamak için sağlık harcamasında bulunabilir. Örneğin; kalp krizi geçiren birinin ameliyat ile sağlığına kavuşması sağlanabilir. Bu durumda kişi, belirli bir zaman sonra eski sağlığına kavuşacak ve hayatına kaldığı yerden devam edebilecektir. Özellikle işinde eskiden olduğu gibi çalışabilecek ve muhtemel gelir kayıpları bu şekilde önlenecektir. Bu nedenle, sağlık harcamaları, yatırım olarak değerlendirilebilmektedir.

[80] Yumuşak, s. 76.
[81] Yumuşak, s. 77.

Beşeri sermayeyi oluşturmaya yönelik olarak yapılan yatırımlar eğer iktisadi açıdan 1 – 2 yıllık süreyi kapsıyorsa, kısa dönemde bireye getiri sağlayamayacağı için, tüketim niteliğine sahip olacaktır. Ancak, 10 – 20 yıllık süreyi kapsayan uzun dönemde makro ekonomik kalkınma sürecine katkıda bulunan harcamalar yatırım niteliği taşımaktadır. Çünkü, bu yatırımlar iktisadi bir değere sahiptir[82]. Konunun istisnaları yukarıda belirtilmiştir.

3.3. BEŞERİ SERMAYENİN GELİŞTİRİLMESİ

3.3.1. Stratejik Beşeri Sermaye:

Modern hayatın bir sonucu olarak, teknolojik ve sosyal alandaki yenilikler sürekli artmakta ve bu değişimlere ayak uydurmak zorlaşmaktadır. Günümüzde her şeyden fazla, bu değişime ayak uydurma zorunluluğu karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle çağdaş dünyada sermayeye olduğu kadar, bu sermayeyi kullanacak olan yüksek seviyeli insan gücüne de ihtiyaç vardır. Stratejik beşeri sermaye olarak da adlandırılabilen, yüksek seviyeli insan gücü bir takım meslek gruplarını içine almaktadır. Örneğin; öğretim müesseseleri de dahil olmak üzere, kamı müesseseleri ile özel teşebbüslerdeki müteşebbis ve idareciler, bilim adamları, mühendis ve mimarlar, doktor, veteriner, iktisatçı, avukat gibi birinci derece meslek sahipleri, öğretmenler, tekniksiyenler, teknikerler, siyasi lider ve işçi temsilcileri, subaylar... Tüm bu meslekler göz önünde tutularak, meslek grupları, stratejik beşeri sermaye stokuna dahil edilebilme durumlarına göre şu şekilde sıralanabilir[83]:

1. Yüksek öğretim yapmış olan birinci derece meslek sahipleri,
2. Orta öğretim yapmış ikinci derece meslek sahipleri,
3. Kamu müesseseleri ile özel teşebbüslerdeki idareci ve müteşebbisler,
4. Siyasi lider ve işçi temsilcileri,

[82] Gümüş, s. 26.
[83] Çömlekçi, s. 8-9.

Görüldüğü gibi, stratejik beşeri sermaye olarak adlandırılan, yüksek insan gücü, kalkınma için gerekli olan kaynakların en önemlilerindendir ve bu kaynağın elde edilmesi uzun bir süreye bağlıdır.

3.3.2. Beşeri Yatırım :

Daha önce de belirttiğimiz gibi, sağlık hizmetleri, eğitim hizmetleri, mesleki amaçla yapılan göçler beşeri sermaye kapsamında değerlendirilmektedir.

Eğitim yatırımının beklenen verim ve karlılığı vermesi için diğer yatırım türlerinde olduğu gibi, maliyetlerin minimum düzeye getirilmesi gerekmektedir. Düşük faiz oranlarında daha fazla yatırım yapılmaktadır[84].

Bu yatırımlar sayesinde teknik ilerlemelerden istifade edilmesi kolaylaşmaktadır. Aynı zamanda beşeri yatırımların varlığı sonucunda ilerlemenin devamı da sağlanmaktadır. Örneğin; sağlık hizmetlerinde meydana gelen olumlu bir artış daha fazla yaşama imkanı doğurmakta ve böylece eğitime yapılan yatırım daha verimli bir hale gelmektedir. Aynı zamanda eğitim alanına yapılan yatırımlar sayesinde de sağlık şartları gelişmektedir[85]. İşte bu nedenlerden dolayı, beşeri sermaye yatırımlarına verilen önem giderek artmaktadır. Çağın gereklerine cevap verebilmek, teknolojik ve sosyal alandaki yeniliklere ayak uydurabilmek, bu sayede iktisadi kalkınmışlık seviyesini yakalamak; beşeri sermaye yatırımlarının geliştirilmesi ile elde edilebilir. Bu nedenle, beşeri sermaye yatırımlarını oluşturan eğitim ve sağlık hizmetlerine değinmek, bu hizmetlerin önemi üzerinde durmak gerekmektedir.

3.4. BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARININ UNSURLARI

Beşeri sermaye yatırımları mikro ve makro düzeyde ortaya çıkabilmektedir. Mikro düzeydeki beşeri sermaye yatırımları, kişilerin kendilerine, firmaların personellerine yönelik olarak yaptıkları harcamaları; makro düzeydeki beşeri sermaye harcamaları ise yarı kamusal mal ve hizmetlere yönelik olan, artan getiri sağlama, diğer yatırımların verimliliğini artırma gibi özellikleri taşıyan harcamaları içermektedir. Bu

[84] Altay, s. 12.
[85] Çömlekçi, s. 11.

nedenle, beşeri sermaye yatırımları çok çeşitlidir ve bu yatırımların kesin çizgilerle belirlenmesi oldukça zordur[86].

Schultz, beşeri sermaye yatırımlarını 5 kategoriye ayırmıştır[87]:

1. Bir insanın yaşam umudunu etkileyen ve tüm harcamaları içine alan sağlık harcamaları,

2. Firmalar tarafından yapılan ve çıraklık eğitimini de içine alan meslek eğitimi,

3. İlk, orta, yüksek öğretim seviyelerinde olan formal eğitim,

4. Tarımsal programları da içeren ve firmalar tarafından organize edilmeyen yetişkinlere yönelik eğitim programları,

5. Birey ve ailelerin meslek fırsatları için yaptığı göçler.

Shultz, bu 5 kategoriyi oluşturduktan sonra, hangi harcamaların beşeri sermaye olarak kabul edilmesi gerektiğini örnekler yardımı ile açıklamaktadır. Çünkü, Shultz'a göre, tüketim olarak adlandırılan harcamaların çoğu, beşeri sermaye için gereklidir.

Örneğin, kamu ve özel öğretim giderlerini, öğrencilerin kullanmadıkları potansiyel gelirleri yatırım olarak kabul etmektedir. Bu tür giderler, Shultz'a göre, öğrenci tüketiminin beğeni ve kalitesini sürekli olarak geliştirmektedir. Bu durum da insan verimliliğini artırmaktadır[88]. Bu nedenle, eğitim harcamaları, yatırım özelliği taşımaktadır.

Dikkat etmek gerekirse, konunun başından beri beşeri sermaye yatırımları olarak birçok kategoriden bahsedilmektedir. Bu durum, iktisatçıların beşeri sermaye yatırımları üzerindeki farklı değerlendirmelerinden ve beşeri sermaye olarak nitelendirilebilecek harcamaların çeşitli olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü, daha önce de belirtildiği gibi, beşeri sermayenin hem yatırım hem de tüketim özelliği vardır.

[86] Gümüş, s. 26.
[87] Yumuşak, s. 42.
[88] Shultz, s. 418-419.

Bunun da göz önünde tutulması gerekmektedir. Beşeri sermaye yatırımları olarak değerlendirilen faaliyetler birbirleri ile yakından ilgilidir. Bu nedenle bunların ne olduğu, iktisatçılar tarafından çeşitli şekillerde ifade edilmiştir.

Bu çalışmada, bütün bu veriler göz önünde tutularak, bütün kategoriler değerlendirilerek, beşeri sermaye yatırımlarının unsurları ilk önce ikiye ayrılacaktır. Bunlar;

1. Eğitim hizmet ve imkanları
2. Sağlık hizmet ve imkanlarıdır.

Daha sonra, beşeri sermaye yatırımlarını etkileyen diğer faktörler başlığı altında;

1. Nüfus,
2. İşgücü transferleri (mesleki amaçla yapılan göçler), konuları ele alınacaktır.

3.4.1. Eğitim Hizmet ve İmkanları:

Eğitim – öğretim yatırımları, bireylerin bilgi ve becerilerini artırmak amacı ile örgün ve yaygın eğitim faaliyetlerini içeren resmi eğitimin yanı sıra; iş başı eğitimi, mesleki eğitim, özel eğitim ve ekonomik bilgi edinme faaliyetlerini içeren resmi olmayan eğitim olarak tanımlanmaktadır[89].

Bir toplumun gelişebilmesi, bu toplumu oluşturan bireylerin amaçlarına göre yetiştirilmesine bağlıdır. Bu zorunluluk bireyleri; topluma uyma, morallerini yükseltme, kişiliklerini geliştirme, güdüleme gibi çabaların gerektirdiği bilgi, beceri ve alışkanlıkların kazandırılması kapsamına almaktadır. Şüphesiz ki bu gereksinimlerin karşılanması da eğitim ortamının sağlanmasına bağlıdır. Yaşam boyu eğitim, insanın varlığının ve kendisini ifade etmesinin ana şartıdır. İnsanca varolmanın başlıca nedenidir. Bu nedenle, her toplum bu tür gereksinimlerini karşılamak için kendine özgü bir eğitim sistemi geliştirmektedir. Eğitim sistemleri ülkelere göre farklılıklar

[89] Gümüş, s. 27.

gösterebilir. Çünkü, eğitim, dinamik bir süreçtir ve toplumda meydana gelen değişme ve gelişmeler sonucunda farklılıklar gösterir. Eğitim, tek bir araç olmamakla birlikte, kişilerin ve toplumun sosyal ve ekonomik değişmeler ve gelişmelere uyum sağlayabilmesini gerçekleştiren en önemli faktördür. Sürekli olarak kişinin sosyal ve ekonomik değişimlere, teknolojik gelişmelere ayak uydurması için yaşamını eğitim süreci içinde geçirmesi gerekmektedir. Çünkü sosyal bir sistem olan eğitim, kişilere yeni bilgiler ve hünerler kazandırarak bu kişilerin toplumun değişen şartlarına uyumunu artırmaktadır[90].

Eğitim siyasetinin genelde iki amacı vardır. İlki, bireylerin kişisel gelişimini sağlamak, ikincisi ise, toplumun genel kalkınmasına olumlu katkıda bulunmaktır. Buradaki ilk amacı yerine getirmek için, eğitim hizmeti sınıf ve gelir farkı gözetmeksizin, tüm bireylere eşit olarak sunulmalıdır. İkinci amacın gerçekleştirilebilmesi için de, sanayi kollarının, kültürel ve kamu kuruluşlarının ihtiyaçları önceden bilinmeli ve bu ihtiyaçlara yönelik zorunlu eğitim imkanları sağlanmalıdır[91].

Eğitim ile ilgili harcamalar da iki yönlüdür. Eğitim hizmeti için harcama yapan ilk taraf, öğrencinin ailesidir. Öğrencinin ailesi öğretim amacı ile çeşitli masraflar yapmaktadır. Diğer taraftan da kamu kuruluşları, aynı öğrencinin eğitimini hedef tutan harcamalar meydana getirmektedir. Bu nedenle, eğitim harcamaları; kamu kuruluşlarının eğitime yönelen harcamaları, eğitime yapılan yatırımlar (bina, eğitim araçları, yatakhane, kafeterya...), öğrencilere verilen burslar ile bunların dışında kalan ruh sağlığı, beden sağlığı, beslenme, ulaşım gibi tamamlayıcı eğitim harcamaları olarak çeşitli şekillerde sınıflandırılabilmektedir[92]. Eğitim harcamaları da dahil olmak üzere tüm harcamaların kaynağı, ulusal gelirdir[93].

Eğitim ve kalkınma arasındaki ilişki son derece kuvvetlidir. Özellikle 1980'lerden itibaren uzun vadeli kalkınma politikaları hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

---

[90] Haydar Taymaz, **Hizmet İçi Eğitim,** 3. Baskı, Ankara: Tokav, 1997, s.1-2.
[91] Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Ankara: [y.y], 1973, s. 443.
[92] DİE, s. 448.
[93] Frances Stewart, **Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma**, İdil Eser (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995, s. 171.

Bu yeni dönemde, daha farklı bir yapıya dayalı kalkınma politikaları uygulanmakta, böylece eğitim, beşeri sermaye oluşumunda birinci derecede rol alan önemli bir faktör haline gelmektedir. Ekonomik kalkınma kapsamında, eğitimin yatırım olarak değerlendirilmesi, 1950'li yıllarda ABD'de meydana gelmiştir. İşte bu dönemde, kalkınma için beşeri sermayenin, fiziki sermaye kadar önem taşıdığı vurgulanmıştır. Aynı zamanda bu çerçevede daha yüksek eğitim almış kişilerin, hem okuma yazma yeteneklerini geliştirdikleri, hem de becerilerini artırdıkları ve böylece yeni üretim teknolojilerine daha kolay uyum sağlayabilecekleri saptanmıştır. Eğitim, ekonomik bir yatırımdır. Çünkü, eğitim sayesinde üretimde verimliliği artırmak, istihdamı iyileştirmek, ekonominin yapısal gelişimini hızlandırmak mümkündür[94].

Bu nedenle, eğitim, bireyin ve toplumun gelişmesini sağlayan, ekonomik kalkınmayı destekleyen, kültürel değerleri koruyan, bunları gelecek nesillere aktaran vazgeçilmez bir süreçtir. Bir ülkenin eğitim sistemi, o ülkenin geleceğini gösteren önemli bir unsurdur. Eğitim sayesinde insanlar, bir yandan bilgi edinirken, bir yanda da yeni bilgiler üretme yeteneğine kavuşurlar. Bu durum, eğitimin ekonomik yararlarının yanı sıra, toplumsal yararlarının da olduğunun bir kanıtıdır. Eğitim hizmetleri için yapılan harcamalar, gelirin yeniden dağılımında bir araç olarak kullanılmaktadır. Eğitim; iktisadi büyüme, kalkınma ve istikrarın sağlanmasında fonksiyon üstlenmesi nedeniyle, yatırım harcaması olarak nitelendirilmektedir[95].

Nitelikli insan gücünün yetişmesi, bir ülkenin ekonomik ve sosyal açıdan gelişmesi ile doğru orantılıdır. Öğrenci başına yapılan eğitim harcamaları ile kişi başına düşen milli gelir arasında bir bağ bulunmaktadır. Bu nedenle, gelişmiş ülkelerde kişi başına yapılan eğitim harcamaları yüksek, gelişmekte olan ülkelerde ise düşüktür[96].

---

[94] Karagül, (2002), s. 32-34.
[95] Erkan Karaaslan, "Kamu Kesimi Eğitim Harcamalarının Analizi", **Maliye Dergisi**, Sayı: 149, (Mayıs-Aralık 2005), s. 36-41.
[96] Halil Altuğ, "Eğitim Harcamaları ve Eğitim Maliyetleri", **Askan Bülten**, Sayı: 20, (Temmuz- Ağustos-Eylül 2005), s. 15.

Eğitimin, daha yüksek kazançlar, daha iyi toplum sağlığı, bebek doğum ve ölüm oranlarında düşme, demokratikleşme, siyasi istikrar, yoksulluğun azalması gibi birçok çıktısı bulunmaktadır[97].

Eğitim hizmetleri herkesi kapsamalıdır. Bu nedenle, eğitim hizmetleri hem özel, hem de kamu kesimi tarafından sunulmaktadır[98]. Temel eğitim hizmetlerinin sosyal faydası daha yüksek iken, öğrenim süresi arttıkça, eğitim görenin yararlandığı özel faydalar da çoğalmaktadır. Ayrıca, eğitim hizmetlerinin artışı, yeni teknolojinin bulunması için araştırma – geliştirme faaliyetlerini de artıracak ve yeni buluşlar sayesinde ekonomik kalkınma hızlanacaktır[99].

Özet olarak, beşeri sermaye yatırımlarının en önemli parçasını oluşturan eğitim- öğretim hizmet ve imkanları, değişik şekillerde tanımlanabilir. Kişilerin bilgi ve becerilerini artırmak için yapılan harcamalar bu kategoride değerlendirilebilir. Ancak bu harcamalar yalnızca formal eğitimden ibaret değildir. Bir kişinin değişen teknolojiye ve toplumdaki değişmelere ayak uydurabilmesi için doğumundan ölümüne kadar öğrendiği ve daha öğreneceği birçok şey vardır. Bütün bunlar, eğitim-öğretim hizmetleri çerçevesine değerlendirilmelidir. Bu tür faaliyetler 4 başlık altında toplanabilir[100]:

1. İlk, orta, lise ve yüksek eğitim faaliyetlerini içeren formal eğitim,
2. Okul sonrasında ve iş başında yapılan mesleki eğitim,
3. Okul öncesi ve sonrası, kişinin yeteneklerini geliştirmek için resmi eğitim kurumları dışında sürdürülen ve aile eğitimini de içine alan özel eğitim,
4. Ekonomik bilgi edinme faaliyetleri.

Görüldüğü gibi, eğitim-öğretim hizmet ve imkanları çerçevesinde ele alınan faaliyetler, kişinin formal eğitiminin yanı sıra, okul sonrasında, iş başında aldığı

---

[97] Fatih Türkmen, **Eğitimin Ekonomik ve Sosyal Faydaları ve Türkiye'de Eğitim Ekonomik Büyüme İlişkisinin Araştırılması**, [y.y]: DPT, 2002, s. 45.
[98] Abdülkerim Göv, "Eğitim Hizmetlerinin Kamu Ekonomisi İçerisindeki Yeri ve Önemi", **Öneri Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 13 (Ocak- 2000), s. 131.
[99] Ayşegül Mutlu, "Eğitim Hizmetlerine Genel Bir Bakış**", 4. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler**, İstanbul: Kavram Yayınları, 1996, s. 156-157.
[100] Yumuşak, s. 44.

eğitimin, kişinin kendisini geliştirmek için resmi eğitim kurumları dışında aldığı eğitimin ve ekonomik bilgi edinme faaliyetlerinin toplamı olarak ele alınmaktadır.

3.4.1.1.Hizmet İçi Eğitim:

Hizmet içi eğitim, yaşam boyu eğitim içinde yer alan bir alt süreçtir. Örneğin, bir kurumda belirli bir göreve atanan birey işe başladığı günden itibaren, işten atılacağı güne kadar mesleği ile ilgili gelişmelerden uzak kalmamak için sürekli olarak eğitime ihtiyaç duyacaktır. Yaşam boyu eğitim, işte bu şekilde ortaya çıkmıştır. Hizmet içi eğitim yolu ile birey özellikle işi ile ilgili-mesleki bilgi, beceri ve tutum kazanır. Böylece, mesleki eğitimden yararlanan bir kişi, yararlanmayan bir kişiye göre, daha iyi bir ekonomik geleceğe ulaşabilecektir. Okul eğitimi, bireylerin tüm yeteneklerini ortaya çıkarma konusunda yeterli olmayabilir. Aynı zamanda bilim ve teknolojideki değişimler, her meslek alanına yeni bilgi, teknik ve araçlar getirmektedir. Çok pahalı olan makine ve cihazların kullanılmasını gerektiren bir yetiştirme programı genellikle okullarda tam olarak sağlanamamaktadır. İşte tüm bu durumlar, hizmet içi eğitimin gerekliliğini vurgulamaktadır[101].

Hizmet içi eğitim, bölgesel kalkınma, istihdam, tek pazarın düzenli işlemesi gibi birçok alanda önem taşıması nedeniyle, Avrupa Birliği tarafından da desteklenmekte; bilgi birikimi ve teknik donanımlara sahip çalışanlara duyulan ihtiyaç nedeniyle, hem kamu, hem de özel sektörde çalışanların eğitimine önem verilmektedir[102].

Hizmet içi eğitimin amaçları şu şekilde özetlenebilir[103]:

1. Kurumda üretilen mal veya hizmetlerin nitelik ve niceliğini artırmak,
2. Üretimde verimlilik ve kazancı artırmak,
3. Kusurlu üretimi azaltmak,

---

[101] Taymaz, s. 3-8.
[102] Ebru Ekeman, **Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Çevre Politikalarının Karşılaştırmalı İncelenmesi**, İstanbul: İKV Yayınları, 1998, s. 58.
[103] Taymaz, s. 6.

4. Üretimin zamanında yapılmasını sağlamak,

5. Malzeme ve enerji tasarrufunu sağlamak,

6. Üretim araçlarının yerinde kullanılmasını sağlamak,

7. Teknolojiyi uygulamak,

8. Her türlü gelişmelere ve yeniliklere uyumu sağlamak,

9. Kaliteli işgücünü artırmak,

10. Rekabet gücünün etkinliğinin artmasını sağlamak,

11. Personelin ortama uyumunu sağlamak,

12. Personelin işinde başarısını, değerini ve saygınlığını artırmak... gibi amaçlara ulaşılmasında, hizmet içi eğitimin ve dolayısı ile eğitim-öğretim hizmet ve imkanlarının yani beşeri sermayenin büyük katkıları vardır.

3.4.1.2. Yaşam Boyu Eğitim:

Yaşam boyu eğitim, hizmet içi eğitimi de içine alan, daha kapsamlı bir eğitim sürecini ifade etmektedir.

Hayat boyu eğitimde, eğitim kavramı en geniş anlamı ile ele alınmakta ve eğitimin tüm aşamaları bütünleştirilmektedir. Bu kavram, mevcut eğitim sistemini yeniden yapılandırmayı ve eğitimle alakalı olup da eğitim sistemi dışında kalan tüm unsurları geliştirmeyi amaçlamaktadır. UNESCO'ya göre, bu açıklamada 3 temel görüş bulunmaktadır[104].

1. Eğitim sisteminin bütünü, hayat boyu öğrenecek kişiler yetiştirecek şekilde yeniden yapılandırılacaktır.

2. Algın eğitim sektöründen yeterince yararlanılacaktır.

[104] 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, **Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2001, s. 9.

3. Bağımsız öğrenmeye önem verilecektir.

Yaşam boyu eğitim süreçleri, rekabet gücünü geliştirme ve istihdamı korumada en önemli unsurlardandır. Çünkü, artık hiçbir ülkede yaşam boyu istihdam garantisi kalmamıştır. Bu nedenle, "yaşam boyu eğitim" ve "istihdam edilebilirlik" kavramları geçerlilik kazanmaktadır[105].

3.4.2. Sağlık Hizmet ve İmkanları:

Dünya Sağlık Örgütü tarafından yapılan tanıma göre sağlık; yalnızca hastalık veya sakatlığın olmayışı değil, bedence, ruhça ve sosyal yönden tam bir iyilik hali olarak tanımlanmaktadır. Sağlık hizmetleri ise, insanların sağlığının korunması, gerektiğinde tedavileri ve rehabilitasyonu için yapılan çalışmaların tümüdür. Sağlık hizmetleri kendi aralarında çeşitli kategorilere ayrılmaktadır. Bunlar:

1. Hastalıklar oluşmadan, kişileri ve toplumu korumak için verilen koruyucu sağlık hizmetleri (konut sağlığı, endüstri sağlığı, hava kirliliğinin önlenmesi, ilaçla koruma, aşılama, erken tanı ve uygun tedavi, sağlık eğitimi, aile planlaması gibi hizmetler...);

2. Hastalanan insanların tekrar sağlığına kavuşması için yapılan tedavi edici hizmetler (hastanın evde ve ayakta tedavileri olarak adlandırılan birinci basamak tedavi edici hizmetler, hastanın hastaneye yatırılarak tedavi edilmesi olarak adlandırılan ikinci basamak tedavi hizmetleri ile özel bir yaş grubuna yada hastalığa hizmet veren, üst düzeyde uzmanlaşmış personelle donanmış yataklı tedavi kuruluşları olarak bilinen üçüncü basamak tedavi hizmetleri bu grupta yer almaktadır.);

3. Kişilerin hastalıklarının tedavisinden sonra, bu kişilerin günlük yaşamlarını sürdürebilmelerini sağlayan rehabilitasyon hizmetleri (fizik tedavi, organ yerine protez takılması, bu kişilerin hayatlarını devam ettirebilmeleri için

[105] Muhittin Şimşek, "Hayat Boyu Öğrenim", **Çerçeve Dergisi**, Sayı: 37 (Aralık 2005), s. 162.

uygun bir işe yerleştirilmeleri gibi hizmetler...) olmak üzere 3'e ayrılmaktadır[106].

Sağlık hizmetlerinde öncelik belirlemek önemli bir sorun halini almaktadır. Çünkü, sağlık kazanımlarını artırmak ve sağlık kaynaklarının dağılımını seçilen kriterlere göre geliştirmek için ilk önce verilmesi gereken hizmetlerin seçilmesi önem taşımaktadır. Kaynak kıtlığı nedeniyle böyle bir sorun ortaya çıkmaktadır. Nüfus yaşlanması, teknolojik gelişmeler ve bunun gibi diğer nedenlerle sağlık hizmetlerine olan talep ve buna bağlı olarak da kaynaklarla talep arasındaki uçurum giderek artmaktadır [107]. Bu nedenle sağlık hizmetlerinin kim tarafından ve ne şekilde sunulacağı sorunu ön plana çıkmaktadır. İlk önce hangi kesime sağlık hizmetleri götürülecek, bu hizmetler kim tarafından sunulacak, finansmanı nasıl sağlanacak gibi sorulara cevap aranmalıdır.

Çeşitli ülkelere bakıldığında sağlık sektörünün farklı şekillerde yapılandığı görülmektedir. Sağlık politikaları genellikle iki ayrı felsefeden oluşmaktadır. Bunlardan ilki; sağlığı, toplumsal bir olgu; sağlıklı yaşamı doğuştan kazanılmış temel bir insanlık hakkı; sağlık hizmetlerini de toplumsal bir görev ve sorumluluk olarak gören politikalardır. Diğer seçenek ise sağlığı; bireysel bir olgu olarak görmektedir. Burada bu hakkın yerine getirilmesi tamamen piyasanın arz ve talebine bırakılmaktadır[108].

Sağlık hizmetleri günümüzde öncelikle devletin yerine getirmek zorunda olduğu refah harcamalarının başında gelmektedir. Özellikle gelişmiş ülkeler bu harcamalara bütçelerinden önemli pay ayırmaktadırlar. Yaşamın kalitesini ve işgücünde verimliliği artırması nedeniyle, sağlık hizmetlerine giderek artan bir önem verilmektedir. Özellikle, halk sağlığı ve koruyucu sağlık hizmetleri, devlet tarafından sunulması zorunlu olan hizmetlerdir. Çünkü, bu tür genel sağlık hizmetleri, etkin bir şekilde sunulamaz ve finanse edilemezse, özel sağlık hizmetlerinin maliyeti ve hastalıkların tedavi giderleri önemli ölçüde artar. Bu nedenlerden dolayı, çevrenin korunması, kişilerin satın alma gücünün yükseltilmesi, bulaşıcı hastalıklara karşın

[106] Recep Akdur, **Sağlık Sektörü Temel Kavramlar, Türkiye ve AB'de Durum ve Türkiye'nin Birliğe Uyumu**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003, s. 11-17.
[107] Özel İhtisas Komisyonu Raporu, **Sağlık Hizmetlerinde Etkinlik**, Ankara: 2001, s. 3.
[108] Akdur, s. 18.

önlemlerin alınması, bazı hastalıkların erken teşhis edilebilmesi için check-up yaptırılması, hastalıklar hakkında halkın bilinçlendirilmesi gibi hizmetlerin devlet tarafından sunulması gerekmektedir[109].

Sağlık hizmetleri, yarı kamusallık ve dışsallık özellikleri taşımaktadır. Bu nedenle bu tür hizmetlerin, yeterince sunulmaması ya da tüketilmemesi durumunda toplumun tümü zarar görebilecektir. Diğer, piyasalarda üretilen mal ve hizmetlerin, yeterince sunulup, tüketilmemesi, toplumu bir risk altına sokmazken, sağlık hizmetlerinin etkin bir biçimde sunulamaması, toplumu zarara uğratabilir. Şöyle ki; bir televizyon yada bilgisayarın yeterli düzeyde arz edilmemesi veya tüketiminin yeterli düzeyde olmaması toplumu etkilemeyecektir. Sadece o malı almaya çalışan bireyin refahında bir kayıp meydana gelecektir. Ancak, sağlık hizmetinin yetersiz sunumu veya tüketimi sonucunda, bireyin hastalığı ortadan kaldırılmadığı için bulaşıcı ve enfeksiyonel hastalıklar nedeniyle, bireyin dışında toplum da risk altına girecektir[110].

Ülkelerin az gelişmiş veya gelişmiş ülke olduklarına kimi zaman toplam doğurganlık oranı, ölüm hızı, hastalanma hızı, nüfus artış hızı gibi çeşitli sağlık göstergelerine bakılarak karar verilebilmektedir[111]. Gelişmekte olan ülkelerde, sağlığa ilişkin tutum ve davranışların ölüm oranlarını düşürecek nitelikte değişmesi önemli bir beklentidir[112]. Birinci bölümde de belirtildiği gibi, ülkelerin kalkınmışlık düzeylerini gösteren değişkenler arasında; bebek ölüm hızı, ortalama insan ömrü gibi sağlık hizmetleri kapsamında değerlendirilebilecek birçok değişkenler yer almaktadır. Bu durum bize kalkınma ve sağlık hizmetleri arasında sıkı bir bağ olduğunun bir kanıtıdır. Bu nedenle beşeri sermaye için eğitim ne derece önemli ise, sağlık da o derece önem arz etmektedir.

Sağlık toplumsal yaşantıyı etkileyen ancak aynı zamanda, toplumsal ve ekonomik hayattan da etkilenen bir olgudur. Dünya Sağlık Örgütü tarafından yapılan

---

[109] Orhan Şener, **Kamu Ekonomisi**, 7. Baskı, İstanbul: Betab, 2001, s. 367.
[110] Adbülkadir Işık ve Ayşegül Mutlu, **Sağlık Ekonomisi ve Politikaları**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2002, s. 33.
[111] Medine Balsak, "Türkiye'de Sağlık Sektörünün Kalkınma Sürecinde Yeri ve Önemi", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, SBE, 2004), s. 52.
[112] İnci User, "Kadın Çalışmaları İçin Uygulamalı Bir Araştırma Alanı: Topluluk Temelli Sağlık Hizmetleri", **Öneri Dergisi**, Cilt:2, Sayı:4 (1998), s. 157.

çalışmalar, bozulmuş sağlığın ulusal geliri % 5 oranında azalttığını göstermektedir. Öte yandan, toplumun ekonomik, sosyal, siyasal durumu da sağlık düzeyi üzerinde doğrudan etkili olan faktörlerdir[113].

Beşeri sermaye kuramına göre, kişinin bilgi, beceri ve yeteneklerini geliştirmesi doğrudan doğruya onun sağlığına bağlıdır[114]. Ancak sağlıklı bir insan kendini yetiştirebilecek, bilgi ve becerilerini artırmak için çaba sarf edebilecektir. Bu nedenle beşeri sermaye için sağlık önemli bir unsurdur. Sağlıklı bir topluma eğitim hizmetini sunmak ve bu hizmetler sonucunda üretim artışını sağlamak, verimliliği artırmak yolu ile iktisadi kalkınma hedefine ulaşmak daha kolay olacaktır.

Sağlık hizmetleri, kişilerin temel beşeri haklarının güvence altına alınması için gereklidir. Sağlık hizmetlerinin sunulmasındaki amaç, hem sağlık hakkının güvence altına alınması, hem de bunun faktör olarak üretimde kullanılmasının sağlanmasıdır[115].

Sağlık yatırımlarından elde edilen kazanç, kişilerin mevcut sağlıklarını korumak suretiyle, üretici güçlerini koruyabilmeleri, ileride ortaya çıkabilmesi mümkün olan sağlık giderlerinin önlenmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan, sağlık hizmetleri, bireyin verimliliğini etkileyen ve kalkınmanın gerçekleşmesinde aktif bir rol oynayan önemli bir unsurdur. Tıpkı eğitim hizmetleri gibi, sağlık hizmetlerinin de yarı kamusal mal olma özelliği vardır. Tüketim ve yatırım özelliklerine de sahip olan sağlık harcamaları, iş gücünün sağlanması, mevcut olan iş gücünün korunması gibi etkileri nedeniyle daha çok yatırım türü olarak karşımıza çıkmaktadır[116].

Görülüyor ki beşeri sermaye için eğitim kadar sağlığında büyük bir önemi vardır. Hatta sağlık beşeri sermayeyi geliştiren en önemli faktördür. Çünkü, eğitim hizmetlerinin sağlıklı bir topluma verilmesi gerekmektedir. Eğer sağlık hizmetleri etkin bir şekilde sunulur ve toplumun sağlık düzeyleri artırılırsa, eğitim hizmetlerinin de verimliliği artacaktır. Bebek ölüm oranlarının azalması, ortalama insan ömrünün artması

[113] İlker Belek ve Can Deniz Köksal, "Sağlığın Ekonomik Belirleyicileri-Ekonometrik Bir Analiz", **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı: 76 (1998), s. 216.
[114] Karagül, (2002), s. 70.
[115] Ömer Faruk Batırel, "Sağlık Hizmetleri ve Devlet Politikası", **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 3 (1986), s.172.
[116] Gümüş, s. 31.

gibi amaçlara, sağlık hizmetlerine daha fazla önem verilmesi ile ulaşılabilir. Bu nedenle beşeri sermaye yatırımlarının artmasının bir yolu, sağlık hizmetlerinin etkinleştirilmesinden geçmektedir.

Özellikle insan ömrünün uzaması, toplumdaki bireylere sunulan eğitim hizmetinin verimliliğini artıracaktır. Şöyle ki, uzun ve sağlıklı bir hayata sahip olan birey, her alanda kendisini daha çok geliştirmek isteyecek, bu şekilde kendini üretime daha fazla verecektir. Bunun sonucunda beşeri sermaye yatırımlarının olumlu sonuçları ortaya çıkacak ve iktisadi kalkınma yaşanacaktır.

Beşeri sermaye için büyük bir önem arz eden sağlık harcamaları şu şekilde sıralanabilir[117]:

1. Emek; tıp alanında çalışanlara (doktor, eczacı, laborant, hemşire gibi...) yapılan ücret ödemeleri,

2. Ara mal ve hizmetler; ilaç, bandaj, çamaşırhane hizmetleri gibi... sağlanan imkanların maliyetleri,

3. Fiziki sermaye; tıp alanında kullanılan gayrimenkuller ile makine ve techizatlara yapılan harcamalar.

Sağlık yatırımları geniş faaliyetleri kapsamaktadır. Sağlık yatırımları sadece hastalığı ortadan kaldırmak için yapılan harcamalardan oluşmamaktadır. Hastalığın oluşmasını önleme çabaları da sağlık yatırımları kapsamına girmektedir. Birey kendisini hastalıktan korumak için spor yapabilir, dengeli beslenebilir. Bu gibi durumlar, ileride ortaya çıkması muhtemel hastalıkların oluşmasını engellemektedir. Düzenli hayat, stresten uzak durma, dengeli beslenme , düzenli uyku gibi faaliyetler de aslında sağlık yatırımları kapsamında değerlendirilebilir.

Bu bölümde insan yaşamı için gerekli olan eğitim ve sağlık hizmet ve imkanları ve bu tür hizmetlerin birbirlerine olan yakınlığından bahsedildi. Şimdi, beşeri sermayeyi

[117] Yumuşak, s. 46.

etkileyen diğer faktörler, yani sırasıyla nüfus ve mesleki amaçla yapılan göçler konularına geçilecektir.

3.5. BEŞERİ SERMAYEYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

3.5.1. Nüfus:

Nüfus bütün ülkeler için hem büyük bir kaynak hem de bütün talepleri yaratan tek unsur olmasından dolayı ekonomik ve sosyal sorunların nedenidir. Bu nedenle nüfus hem üretim faktörü hem de ekonomik ve sosyal taleplerde bulunması nedeniyle ciddi bir maliyet unsuru olarak ortaya çıkmaktadır[118]. Nüfusun ekonomik büyüme ve dolayısıyla ekonomik kalkınma ile ilişkisi üzerinde yapılan ampirik çalışmalar henüz tatmin edici nitelikte sonuçlar ortaya koyamamaktadır. Bazı araştırmacılar, nüfus artışının ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini belirtirken, böyle bir ilişkinin söz konusu olmadığı sonucuna varan çalışmalar da literatürde mevcuttur[119].

O halde nüfusun ülke ekonomisine hem olumlu, hem de olumsuz etkilerde bulunduğu kabul edilmektedir.

Hızlı nüfus artışının iktisadi kalkınma bakımından elverişsiz olduğu fikri, şu esaslara dayanmaktadır:

Nüfusun zaten kalabalık olduğu yerlerde, hızlı nüfus artışı, tarımdaki azalan verimler dolayısıyla fert başına düşen geliri azaltmaktadır[120]. Ayrıca, nüfus artışı sonucunda yeni nüfus için harcanacak kaynaklar artırılmak zorunda kalacaktır. Aynı zamanda aşırı artan nüfusa konut, gıda, iş sahası, eğitim hizmeti gibi kaynak gerektiren ihtiyaçların temin edilmesi de oldukça zordur[121]. Hızlı nüfus artışı, sermaye / emek oranını düşürmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde sermayenin ne derece önemli olduğu göz önüne alındığında, nüfus artışının sermayeyi daraltma etkisinin ekonomik gelişme

[118] Karagül, (2002), s. 84.
[119] Şahabettin Güneş, "Türkiye'de Nüfus Artışının Ekonomik Büyümeyle İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Sayı:3 (Temmuz – Eylül 2005), s.125.
[120] John Habakkuk, "Nüfus Artışı ve İktisadi Kalkınma", Selim İlkin (çev.), ODTÜ İİBF, (Ankara), s. 24.
[121] Ercan Dülgeroğlu, **Kalkınma Ekonomisi,** Bursa: Vipaş, 2000, s. 87.

bakımından ne derece etkili olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda hızlı nüfus artışı nedeniyle hane halkının tüketimi artmakta ve bu nedenle, tasarruf oranı düşmektedir[122].

Öte yandan son yıllarda bütün dünyada, hızlı nüfus artışının hep olumsuzlukları üzerinde durulmuş, getirileri hesaba katılmamıştır. Halbuki genç ve dinamik nüfusun ekonomik kalkınmada alabileceği etkin roller önem taşımaktadır. Bu durum, ekonomik kalkınmada itici bir güç olarak kullanılabilir. Hızlı nüfus artışının olumsuzluklarını görmezlikten gelmek kadar, olumlu yönlerinin varlığını da kabul etmemek yanlış olacaktır. Çünkü, her kazancın bir maliyeti vardır. Genç, sağlıklı, fiziken ve ruhen çalışabilen kişiler, beşeri sermayenin en temel kaynağını oluşturmaktadır[123].

Nüfus artışının, iktisadi kalkınmayı teşvik ettiğine yönelik görüşlerin çıkış noktaları ise şu esaslara dayanmaktadır:

Bazı iktisatçılara göre, nüfus artışı ile birlikte talep arttığı sürece, nüfus artışı bu şekilde yatırımları teşvik edecektir. Ayrıca hızlı nüfus artışı, sabit bir nüfusa nazaran daha kolay iş gücü temin edecek ve sermaye birikimine imkan verecektir[124]. Zaten beşeri sermayenin en önemli öğesi insandır. Eğitim ve sağlık hizmetleri olarak ele alınan beşeri sermaye yatırımları, insana yapılan yatırımlardır. O halde beşeri sermaye yatırımları konusunda, beşeri sermaye ile kalkınma kavramlarının incelendiği bu çalışmada nüfus gibi önemli bir unsurun derinlemesine incelenmesi gerekmektedir. Çünkü, eğitim, sağlık hizmet ve imkanlarında da, mesleki amaçla yapılan göçlerde de ana unsur insandır.

Bu açıdan düşündüğümüzde; nüfusun nitel ve nicel özellikleri beşeri sermayenin gücünü belirlemektedir.

3.5.1.1. Nüfusun Nicel Özellikleri:

Nüfusun miktarından başlamak üzere, nüfusun yaş dağılımı, nüfusun cinsiyet dağılımı gibi özellikleri beşeri sermayeyi etkileyen nicel faktörler olarak karşımıza

[122] Baş, s. 52.
[123] Karagül, (2002), s. 85.
[124] Habakkuk, s. 24-26.

çıkmaktadır. Diğer şartlar aynı olduğu takdirde, daha genç ve daha büyük bir nüfus yapısına sahip olan bir ülke, beşeri sermaye kapsamında genişleyecektir[125]. Bu bağlamda nüfus büyüklüğü ve genç nüfusun fazla olması, itici güç olarak kullanılabilecek ve böylece, beşeri sermayenin etkinliğini artıracaktır. Çünkü, bir ekonomide genç nüfusun varlığı ile yaşlı nüfusun varlığı aynı etkiyi yaratmayacaktır. Genç nüfus üretime daha fazla katkıda bulunacak, aktif olarak çalışacak ve dinamik bir yapı ortaya çıkaracaktır.

Nüfusun kadın – erkek olarak ayrımı da ekonomi için oldukça önemlidir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, kadınların iş piyasasına güçlü bir emek arz edicisi olarak girmeleri sağlanmalı, bunun için de kadınların beşeri sermaye donanımları artırılmalıdır. Çünkü, ancak bu sayede GSMH yükselişi ile birlikte, kadınların GSMH'ya katkıları artırılacaktır[126].

3.5.1.2. Nüfusun Nitel Özellikleri:

Nüfusun nicel özellikleri kadar, nitel özellikleri de beşeri sermayeyi etkileyen faktörler arasında değerlendirilmektedir.

Özellikle, nüfusun eğitim, sağlık, barınma gibi özellikleri, beşeri sermayeyi etkileyen nitel özelliklerdir. Zaten beşeri sermaye, genellikle, nüfusun bu tür nitel özellikleri ile ilgilenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, nüfusun nicel özellikleri ön plana çıkarken, gelişmiş ülkelerde nitel özellikler ön plana çıkmaktadır. Çünkü, nitel özellikler, nüfusun sonradan kazandığı, nüfus artış hızıyla ilgili olamayan özelliklerdir. Bunlara yetenek ve kazanılmış özellikleri de katmak doğru olacaktır. Nüfusun okuryazarlık oranıyla birlikte, ilk ve orta öğretim seviyesi, teknik eğitim ve yüksek öğrenim durumu beşeri sermayenin etkinliğini artıran en önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında sağlık, beslenme, barınma imkanları beşeri sermayenin etkinliğini belirleyen diğer nitel özelliklerdir. Nüfus. Asgari yaşam seviyesinde ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Bu ihtiyaçların sağlanmasında sağlık, barınma gibi harcamalar da beşeri sermaye yatırımı olarak değerlendirilmektedir. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin dışında, özellikle nüfusun doğuştan yada sonradan kazanılan

[125] Yumuşak, s. 58.
[126] Güneş, s. 135.

becerileri ve yetenekleri de nitel özellikler kapsamında değerlendirilmekte ve beşeri sermayeyi etkileyen faktörler olarak kabul edilmektedir. Beşeri sermayeyi etkileyen bu faktörler birbirleri ile yakından ilgilidirler. Bir yetenek üzerine konulan beceri, eğitim, sağlık, barınma gibi koşullar ile tüm bu faktörler gelişmektedir. Bu yeteneklerin gelişimi nüfus miktarı, nüfus dağılımı gibi özelliklerle de iktisadi açıdan etkinlik kazanmaktadır[127] .

Görüldüğü gibi, hızlı nüfus artışının ekonomiye hem olumlu hem de olumsuz katkıları olmaktadır. İktisadi kalkınma ile nüfus arasındaki ilişki hayati öneme sahip birçok meseleyi de beraberinde getirmektedir. Nüfus artışı ile iktisadi kalkınma arasındaki ilişkinin yönü ve derecesinin tespit edilebilmesi için birçok akademik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların çoğu, nüfus artışının, iktisadi kalkınmayı olumsuz yönde etkilediğini savunmaktadır. Ancak, kalkınmanın en önemli faktörü yine insandır. Nüfusun sahip olduğu bilgi, beceri gibi beşeri sermaye olarak kabul edilen değerler aslında toplumun sahip olduğu en önemli servettir. Nüfus artış hızının düşürülerek, iktisadi kalkınmayı artırma fikri torik ve ampirik dayanaklardan yoksundur. Çünkü, nüfus artış hızı, iktisadi kalkınmanın bir sebebi değil, sonucudur. Nüfus artış hızının ortaya çıkardığı öne sürülen problemlerin bir çoğu aslında, kötü devlet yönetimi gibi nüfusa bağlı olmayan sebeplerden oluşmaktadır. Kötü devlet yönetimi, kurumsal düzenlemelerin olmaması yada kurumsal düzenlemelerin uygulanamamasından kaynaklanan bu tür problemler nüfus artış hızının düşürülmesi yolu ile ortadan kaldırılamayacaktır. Buradaki temel problem, dünyadaki mevcut kaynakların paylaştırılması aşamasında ortaya çıkmaktadır[128]. Bu noktada önem kazanan konu, kamu hizmetleri ve nüfus artışı ilişkisidir.

Kamu hizmetleri ile nüfus artışı arasındaki ilişkinin tam olarak anlaşılabilmesi için; kollektif mallarla nüfus artışı arasındaki ilişkiye bakılması gerekmektedir.

Kollektif mallar; fazladan bir tüketiciye malı sunmanın maliyetinin sıfır olduğu mallardır. Beşeri sermaye yönünden konuyu ele alırsak; beşeri sermaye yatırımlarının unsurları olan kamu sağlığı hizmetleri çoğunlukla kollektif mallardır. Eğitimin yan

[127] Yumuşak, s. 66.
[128] İbrahim Güran Yumuşak, Abdurrahman Kar, "Nüfus Artış Hızının Düşürülmesi İktisadi Kalkınmayı Artırır mı?", [t.y], http://www.bilgiyonetimi.org.tr (19.01.2006), s. 1-5.

ürünü olan okur-yazar ve bilgili kişilerden oluşan bir toplumda yaşamaktan elde edilen fayda da kollektif bir mal olarak nitelendirilmektedir. O halde şu söylenebilir: Tüketilen yada üretilen malların tam anlamıyla kollektif olması halinde, hızlı nüfus artışından korkulmasına gerek yoktur[129]. Çünkü bu malların fazlada bir tüketiciye sunumunun maliyeti sıfır olduğundan, nüfusun hızlı bir şekilde artması, bu tür mallar ve dolayısıyla beşeri sermaye yatırımları kapsamında olan hizmetler için bir sorun teşkil etmeyecektir.

Aslında, iktisadi kalkınma için önemli olan beşeri sermaye yatırımlarının gerçekleşip gerçekleşmediğidir. Eğer bir ekonomide nüfus artış hızının gerektirdiği beşeri sermaye yatırımları karşılanıyorsa, nüfus artış hızının illaki düşürülmesine gerek kalmayacaktır[130].

Sonuç olarak, nüfus artışının ekonomiye etki ettiği olumsuzlukların yanı sıra, ekonomiye (genç ve dinamik nüfusun varlığı sebebiyle) itici bir güç kazandırdığı da bir gerçektir. Burada üzerinde durulması gereken nokta, nüfus ile iktisadi kalkınma arasındaki ilişkidir. Nüfus artış hızı, iktisadi kalkınmayı belirleyen tek faktör değildir. Bu nedenle, sadece nüfus artış hızının düşürülmesi ile de iktisadi kalkınma sağlanamayacaktır. Kötü yönetim, kaynak dağılımında etkinlik gibi diğer pek çok faktör üzerinde de durulması gerekmektedir. Zaten daha önce de belirttiğimiz gibi eğer hızlı nüfus artışına karşın, bu nüfusun beşeri sermaye olarak nitelendirilen ihtiyaçları karşılanabilirse, nüfus artışının düşürülmesi gibi bir sorun da olmayacaktır.

3.5.2. Mesleki Amaçla Yapılan Göçler:

Eğitim hizmetleri, sağlık hizmetleri ve nüfus faktörlerinden sonra, mesleki amaçla yapılan göçler de beşeri sermayeyi etkilemekte, bu konu üstünde büyük bir önem arz etmektedir.

Mesleki amaçla yapılan göçlerin, beşeri sermaye unsuru olarak kabul edilmesi için göç etme dolayısı ile oluşan harcamaların, daha fazla gelir elde etme amacına

[129] Carl S. Shoup, "Kamu Hizmetleri ve Nüfus Artışı" , Ömer Faruk Batırel (çev.), **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1-2 [y.y], s. 241-250.
[130] Yumuşak, s. 59.

yönelik olması gerekmektedir. Daha fazla gelir elde etmek ve daha yüksek bir yaşam kalitesine erişmek için yapılan göçler, "Beyin Göçü" olgusuna neden olmaktadır[131].

Beyin göçü; insan gücünün kök ülkelerden kalkarak, daha iyi olanaklar sunan bir başka ülkeye gitmesi olarak tanımlanabilir[132]. Bu insanların okutulması, milletin dar bütçesinden yapılan büyük harcamalar ile mümkün olmaktadır. Bu nedenle, beyin göçü, kabiliyetli gençleri hiçbir eğitim masrafı yapmadan elde eden gelişmiş ülkeler için ne kadar büyük getiri ise, az gelişmiş – kök ülkeler için de o kadar büyük kayıptır[133]. Ancak, beyin göçü eylemi tek taraflı bir olay değildir. Bu nedenle beyin göçü için ortam hazırlayan birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler şu şekilde özetlenebilir[134]:

1. Bilgi ve beceriye erişim olanakları dünya üzerinde eşitsiz dağılmıştır. Özellikle yeni buluşlarla ve beyin göçü ile bu eşitsizlik daha çok artmaktadır.

2. Teknolojilerin yeniden üretimi de ülkeden ülkeye göre farklılıklar göstermektedir.

3. Eğitimin daha üst basamaklarının göç alan ülkelerde alınması yönündeki özendiriciler ve yönlendirmeler vardır. Bu nedenle, göç veren ülke insanları, görgü, bilgi ve deneyimlerini artırmak için beyin göçüne maruz kalmaktadırlar.

4. Göç veren ülkelerde, nitelikli ve eğitimli insan gücünden en verimli şeklide yararlanacak istihdam alanları oluşmamıştır. Çalıştığı alanlarda belli bir uzmanlığa ulaşmış olan bilginlerin, göç veren ülkelerde bu çalışmalarını sürdürebilme olanakları sınırlıdır. (Çalıştıkları alanların o ülkede karşılığı olmayabilir yada önemsenmeyebilir.)

5. Göç veren ülkelerin yaşam koşulları ve vatandaşlarına sunduğu olanaklar, göç alan ülkelere göre daha geridir.

---

[131] Gümüş, s. 34-35.
[132] Gürhan Fişek, "Beyin Göçü Olgusuna Yeni Bir Yaklaşım", 2004, http://www.beyingocu.com (02.10.2005), s. 1.
[133] Metin İşçi, **Kültür Sömürgeciliği ve Eğitim**, İstanbul: Turan, 1995, s. 81.
[134] Fişek, s. 2.

6. Göç veren ülkelerin durumunu düzeltme, atılımlar yapma, yenilikler yakalama güdüleri zayıftır.

7. Genç işsizliği, beyin göçünün en önemli nedenlerinden biridir. Kök ülkesinde kendisine uygun iş bulamayan gençler, bu işleri göç alan ülkelerde aramaktadırlar.

8. Özellikle ülkemizde, 1960'lı yılların başında yurt dışına işçi olarak gidenlerin, para biriktirme, mal – mülk sahibi olma gibi imkanları yakalamaları, eğitim düzeyinin zamanla yükselmesi, kitle haberleşme araçlarının gelişimi gibi faktörler de göçü hızlandıran sebepler olarak karşımıza çıkmaktadır[135].

Bir göçün beyin göçü sayılabilmesi için, göç edenlerin yüksek vasıflı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Kişinin göç sebepleri göz önüne alınmaksızın, makul olmayan bir süre içinde kişi, yurduna dönmemelidir. Göç edilen ülkede çalışması, kültürel ve bilimsel katkıda bulunması da beyin göçü için aranan şartlar arasındadır. Aksi taktirde, bu göç, beyin göçü değil, bir gezi niteliği kazanmaktadır[136].

Beyin göçü sonucunda, gelişmekte olan ülkeler önemli beşeri sermaye kaybına uğramaktadırlar. Bu ülkelerde genellikle beşeri sermaye yatırımları devlet eliyle gerçekleştirilmektedir. Göç sonucunda, beşeri sermayenin ülke dışına çıkması ile beşeri sermaye yatırımlarını finanse edenler, katlandıkları fedakarlığın karşılığını alamamaktadırlar. Bu yatırımlar için kullanılan kaynaklar da bu nedenle israf olmaktadır[137].

Mesleki amaçla yapılan göçlerin en yoğun yaşandığı dönemler savaş dönemleridir. Çünkü, savaşlar hem gelişmiş ülkeleri, hem de az gelişmiş ülkeleri sosyal ve ekonomik açıdan büyük bir yıkıma uğratmaktadır. Birinci ve ikinci dünya savaşı sonrası, kalkınma politikaları uygulayan ülkeler eksik olan fiziki sermaye ihtiyaçlarını çoğunlukla ABD tarafından sağlamışlardır. Ancak, fiziki sermayenin yanı sıra, beşeri

[135] Faruk Türkoğlu, **Hızlı Büyüme Mümkün**, 1. Baskı, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2003, s. 73.
[136] Şakir Berber, s. 55.
[137] Gümüş, s. 35-36.

sermayeye de ihtiyaç vardır. İşte bu durumda, ihtiyaç duyulan beşeri sermaye de Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerden karşılanmış, beşeri sermaye transferinde artış yaşanmıştır. Az gelişmiş ülkelerden, gelişmiş ülkelere doğru beşeri sermaye akışının önemli bir nedeni de ülkeler arasında beşeri sermayeye verilen ücret farklılığıdır. Az gelişmiş ülkelerde çalışanlara verilen ücret, gelişmiş ülkelere nazaran daha düşüktür. Bu nedenle, kişiler çalışma ortamı ve ücreti daha elverişli olan ülkelere doğru göçlerini hızlandırmışlardır. Bu durum, sadece ülkeler arasında değil, aynı ülke sınırları içinde yer alan bölgeler arasında da yaşanmaktadır[138]. Bu duruma ise iç göç adı verilmektedir.

Mesleki amaçla yapılan göçler sonucunda, birey, bulunduğu yerdeki iş imkanından daha iyi bir iş imkanına sahip olacağı için iktisadi açıdan etkinlik sağlanacaktır. Çünkü, bu durumda kişi hem bireysel olarak daha fazla gelir elde edecek, hem de ihtiyaç duyulan bir yere gitmesi ile üretim imkanlarını artıracaktır[139].

Bu bakımdan birey ve ailelerin değişen iş imkanlarından faydalanmak için yaptıkları göçlerin, beşeri sermaye yatırımlarını etkileyen faktörler olarak ele alınması doğru olacaktır.

Göç kavramı, bu durumda ele alındığında, ekonomide etkinliği artıran bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü, birey kendi ülkesindeki iş imkanlarından yararlanamadığında, bu ülkede işsiz olarak kalmak yerine, gelir elde etmek için (yada daha fazla gelire ulaşmak için) göç etmektedir. Böylece, hem beşeri sermayeye ihtiyaç duyan taraf eksikliğini bu şekilde kapatmakta, hem de birey daha fazla gelir elde etmektedir.

Türkiye'den yurt dışına nitelikli insan göçü özellikle son yıllarda yaşanan krizlerden sonra giderek artış göstermiştir. Bu yıllarda, krizler sebebiyle, eğitimli gençler arasında işsizlik önemli bir sorun haline gelmiştir. 2002 yılının ilk yarısında gerçekleştirilen anket sonuçlarına göre, yurt dışında kazanılan yüksek maaşlar beyin göçünün en önemli nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğrencilerin yurt dışında kalma kararlarındaki en baskın faktör, düzenli yaşam tarzı olarak değerlendirilmiştir.

[138] Karagül, (2002), s. 80.
[139] Yumuşak, s. 48.

Türkiye'ye geri dönmeme nedeni olarak da Türkiye'deki ekonomik ve siyasal istikrarsızlık gösterilmiştir[140].

3.6. BEŞERİ SERMAYENİN ETKİN KULLANIMI

3.6.1. Sosyal Sermaye ile Beşeri Sermayenin Etkinliği:

Beşeri sermayenin etkinliğini belirleyen faktörlerden birisi, sosyal sermayedir. Bu nedenle, son yıllarda, beşeri sermaye ile birlikte, sosyal sermaye üzerinde de önemle durulmaktadır.

Sosyal sermaye, ortak ekonomik amaçları gerçekleştirmede kurum ve örgüt bazında insanlar arasında, karşılıklı güvene, değer yargılarına dayalı iletişim biçimi olarak tanımlanmaktadır. Tanımdan da anlaşılacağı gibi, sosyal sermayenin; grup tarafından paylaşılma, toplumsal çaba ve kültür tarafından üretilme, bu bakımdan kamu malı olma gibi özellikleri mevcuttur. Bu durum bize, sosyal sermayenin, fiziki ve beşeri sermayeden farklı bir tür olduğunu göstermektedir. Ancak, sosyal sermaye de, sosyo – ekonomik gelişmişliğin bir göstergesidir. Bu bakımdan, sosyal sermaye ile beşeri sermaye etkileşim içindedir. Çünkü, beşeri sermaye, sosyal sermayeyi, modern ekonomik hayat için gerekli olan; bilgi- nitelik ve becerileri ortaya çıkararak etkilemekte bu nedenle de sosyal sermayenin oluşması, potansiyel beşeri sermayenin gerçekleşmesine bağlı kalmaktadır. Bu açıdan, beşeri sermaye sadece, ekonomik boyutu bakımından değil, aynı zamanda insanlar arasındaki ilişkiler boyutu ile de önemini ortaya çıkarmaktadır. Kurumların ve örgütlerin nitelikli bireyler tarafından yönetilmesi ile verimlilik artacak ve beşeri sermaye, sosyal sermayenin etkinliğini ve sürekliliğini sağlayacaktır[141] .

Bu nedenlerden dolayı, iktisadi kalkınma bakımından sosyal sermaye ile beşeri sermayenin etkin kullanımı önemlidir. Etkin ve sürekli bir kalkınma için hem beşeri sermaye yatırımlarına hem de sosyal sermaye yatırımlarına gereken önem verilmelidir.

---

[140] Aysit Tansel, "Türkiye'den Yurt Dışına Beyin Göçü: Ampirik Bir Uygulama", (2004), http://www.metu.edu.tr (02.10.2005), s. 1.
[141] Gümüş, s. 66-68.

Karşılıklı etkileşim sonucu; beşeri sermayenin etkinliği, sosyal sermayeye, sosyal sermayenin etkinliği de beşeri sermayeye bağlıdır.

3.6.2. Fiziki ve Beşeri Sermayenin Tamamlayıcılığı:

Beşeri sermayenin etkin olarak kullanılmasının ikinci şartı fiziki sermayenin varlığıdır.

Bir üretimin verimli bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için, beşeri sermaye kadar fiziki sermayenin de varlığı şarttır. Öncelikle, beşeri sermaye ile fiziki sermayenin belli oranlarda bir araya getirilmesi gerekmektedir.Yani; beşeri ve fiziki sermaye miktar olarak birbirlerini tamamlamalıdır. Üretilen malın niteliğine yada seçilen üretim tekniğine göre kullanılan beşeri sermaye ve fiziki sermaye oranları farklı olabilmektedir. Örneğin; bir otomobil üretimine göre, tekstil üretimindeki beşeri sermayenin nisbi değeri fiziki sermayeye oranla daha fazla olacaktır. Otomobil üretiminde fiziki ve beşeri sermayenin optimal bileşimi 5 / 1 ise, aynı oran tekstil üretiminde 5 / 4 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan şunu söylemek mümkündür: Eğer aynı miktar para ile temin edilen fiziki ve beşeri sermayeden aynı miktarlarda ürün elde edilebiliyor ise söz konusu denge kurulmuş demektir. Bunun dışında, iki sermaye türü nitelik olarak da birbirini tamamlamalıdır. Bunun için, fiziki sermaye ile beşeri sermaye aynı türden olmalıdır. Örneğin; bir ülke yoğun olarak madencilik alanında üretimde bulunuyor, fiziki sermaye yatırımları da buna göre düzenleniyor ise, beşeri sermayenin de madencilik alanına kaydırılması gerekmektedir. Eğer beşeri sermaye yatırımları böyle bir durumda, madencilik alanına değil de tarım sektörüne yönlendirilirse, beşeri ve fiziki sermaye arasında dengesizlik oluşacaktır[142].

Konunun bir örnek yardımı ile açıklanması daha iyi olacaktır:

Erzurum ilinde kırsal alanda yaşayanların yaşam standartlarını yükseltmek için tarım ve hayvancılık alanında fiziki ve beşeri yatırımlar yapılmasına yönelik bir proje hazırlanmış ve 1983 yılında uygulamaya konulmuştur. 7 yılı aşan bu uygulamanın sonuçları tatmin edici düzeyde oluşamamıştır. Bunun nedeni, fiziki sermaye

[142] Karagül, (2002), s. 86-98.

yatırımlarına ağırlık verilirken, bu yatırımların etkin bir biçimde kullanılmasını sağlayacak insan faktörüne yeterince önem verilmemesidir. Projenin fiziki yatırım bölümü yeterince gerçekleştirilmiş ancak, bu hizmetleri sunacak olan personelin yetişmesine, bu kişilerin eğitimine, temizliğine, sağlığına gereken önem verilmemiştir[143].

Bu durum, beşeri sermaye yatırımları ile fiziki sermaye yatırımlarının birbirlerinin tamamlayıcı unsurlar olduğunun bir kanıtıdır. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi, tek başına fiziki sermaye, iktisadi kalkınma için yeterli olmayacaktır. Beşeri sermaye olmaksızın, fiziki sermayeye yapılan yatırımlar eksik kalacaktır. Çünkü, fiziki sermaye kadar bu tür hizmetlerin sunumunu sağlayacak olan, insan faktörüne de gereken önemin verilmesi şarttır.

3.6.3. Ücret Düzeyi ve Beşeri Sermaye:

Beşeri sermayenin etkinliğinin artırılmasının bir diğer yolu da; beşeri sermaye sahibinin ücret bakımından tatmin edilmesidir.

Motivasyon ile ilgili yapılan birçok araştırma, ücret gibi ekonomik özendiricilerin, diğer özendirici araçlara göre, daha fazla etkili olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bunun ana nedeni, ücretin tek ve en önemli gelir kaynağı olarak kabul edilmesidir. Nitelikli elemanların yetiştirilmesi ve elde tutulması için, cazip bir ücret sisteminin geliştirilmesi gerekmektedir[144]. Bunun sonucunda, elemanlar motive olacak ve etkinliklerini artıracaklardır.

Bu sorunun varlığı nedeniyle, bu güne kadar bir çok ücret politikası uygulanmıştır.

Özellikle, Keynes'ten önceki dönemlerde uygulanan düşük ücret politikasına göre, düşük ücretlerle daha fazla işçi çalıştırmak amaçlanmıştır. Ancak, bu durumda da, talep yetersizliği ve emeğin kendisini yenilememesi sorunları ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine yüksek ücret politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Bu politikaya göre, yüksek

[143] Çakmak, s. 91.
[144] Mehmet Marangoz, "Satış Gücü Yönetiminde Satış Elemanlarının Motivasyonunda Kullanılan Özendirici Araçlar", **Öneri Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 4 (1998), s. 278.

ücretler sonucunda emek kendisini yenileyebilecek, talep canlandırılacaktır. Ancak, yüksek ücretin enflasyona sebep olacağı da bu politikalara gelen eleştirilerin başında yer almaktadır. Satın alma gücüne göre ücretin belirlenmesini savunanlara göre, talep yetersizliği ile yoksul insanların ihtiyaçları olan malları alamamaları, ekonomik problemleri artırmaktadır. Bu nedenle, satın alma gücüne göre, ücretin artması gerekliliğini savunmaktadırlar. Ancak, üretimden bağımsız bir şekilde ücret artışının yaşanması, ekonomiyi zora sokabilecektir. Bu durumda verimliliğe dayalı ücret politikasının uygulanması en mantıklı sonuç olarak değerlendirilmiştir. Çünkü, bu çerçevede oluşturulan ücret politikaları ile, işveren karşılığını aldığı hizmetin bedelini ödemekte, işçi ise sunduğu hizmetin bedelini, hak ettiği derecede, almaktadır. İşçinin daha fazla ücret talep edebilmesi için, var olan yeteneklerini geliştirmek ve çalışmasını artırmak zorunda kalması ve bu gerçeği işçinin de bilmesi, verimliliği artıracaktır[145].

Bu durumda ücret politikalarında uygulanacak esas kriterin verimlilik olması en mantıklı karar olarak kabul edilmektedir.

3.6.4. Moral Değerler ve Motivasyon:

Kişiyi moral değerler ile motive etmek, beşeri sermayeyi etkin kullanmanın bir başka yolu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kişiler sadece gelir elde etmek için çalışmazlar. Gelir elde etme amacı, kişileri çalışmaya iten en önemli faktör olsa bile, kişilerin işlerini sevmeleri ve toplum içinde saygın bir yer edinme amaçlarının olduğu da bir gerçektir.

Çalışanların işe özendirilmesi amacı ile, gayretlerini artırmaları sonucunda elde ettikleri başarının karşılığı olarak bu kişilere ödül sunulması, kişiyi motive etmek için kullanılan yöntemlerden birisidir. Bunun dışında güvenlik ihtiyacı temel ihtiyaç olduğu kadar, çalışanlara güven veren bir çalışma ortamı hazırlayarak onların başarıya ulaşmalarını sağlayan bir motivasyon aracıdır[146].

[145] Karagül, (2002), s. 86-98.
[146] Marangoz, s. 279.

Bu saydığımız yöntemlerle beşeri sermaye sahibinin motive edilmesi, bu kişilerin işlerini daha çok sevmesine ve dolayısı ile daha çok çalışmalarına ortam hazırlayacağı için; beşeri sermayenin etkinliği artacaktır.

3.6.5. Adaletli Yönetim, Yolsuzluk ve Beşeri Sermaye:

Yoğun beşeri sermayeye sahip olan birçok kişinin karar verme konumunda olduğu bir gerçektir. İdareci, yönetici gibi üst düzeyde görev yapan ve işletmenin geleceğini ilgilendiren birçok konu hakkında karar veren bu kişilerin, kendi menfaatleri yerine, toplumun menfaatlerini düşünmeleri gerekmektedir. Eğer bu kişiler yetkilerinin kullanırken, çalıştıkları kurum ve toplumun çıkarları yerine, kendi çıkarlarına öncelik tanırlarsa, yolsuzluk ve adaletsizlik kavramları ortaya çıkacaktır. Beşeri sermayenin, ülkenin diğer kaynakları gibi zayi olmaması için, bu üst düzeyde yer alan ve yoğun beşeri sermayeye sahip olan kişilerin adaletsizlikten ve yolsuzluktan uzak durmaları gerekmektedir[147].

Beşeri sermayenin etkin bir şekilde kullanılması için yolsuzlukların önüne geçilmesi gerekmektedir. Ancak, bunları ortadan kaldırarak, beşeri sermayenin verimliliğinin artırılabilmesi de oldukça zordur. Bunun için, uzun vadede yeni düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

3.7. BEŞERİ SERMAYE TEORİSİNE GELEN DESTEKLEYİCİ YAKLAŞIMLAR VE ELEŞTİRİLER

Eğitim, sağlık hizmet ve imkanları olarak adlandırdığımız ve nüfus ile mesleki amaçla yapılan göçlerin de etkilediği beşeri sermaye yatırımlarına yönelik olarak birçok destekleyici çalışmalar yapılmıştır.

Ancak, bu çalışmaların yanı sıra, beşeri sermaye teorisine gelen eleştirilere de değinmek gerekmektedir. Çünkü, beşeri sermayenin birçok özelliği mevcuttur. Bunlardan en önemlisi yatırım ve tüketim özelliğidir. Beşeri sermayenin yatırım olarak değerlendirilmesinin esas şartı, gelecekte gelir artışına olanak sağlamasıdır.

---

[147] Karagül, (2002), s. 98.

Bu nedenle beşeri sermaye yatırımlarına destekleyici yaklaşımların yanı sıra, beşeri sermayeye yönelik olarak yapılan eleştiriler de ortaya çıkmıştır. Konunun daha iyi kavranabilmesi için ilk önce, beşeri sermaye teorisini destekleyen yaklaşımlar daha sonra, beşeri sermaye teorisine gelen eleştiriler konuları ele alınacaktır.

3.7.1. Beşeri Sermaye Teorisini Destekleyen Yaklaşımlar:

Daha önce de belirtildiği gibi, beşeri sermayenin yatırım olarak ele alınması için gelir artışının yaşanması gerekliliği teorik olarak kabul edilen bir gerçektir. Ancak bu teori, pratik açıdan da doğrulanmak zorundadır. Gelecekte ortaya çıkacak gelir yada fayda fazlalığı bireysel olabileceği gibi, toplumsal olarak da karşımıza çıkabilir. O halde beşeri sermayeye yönelik olarak yapılan harcamaların, yatırım olarak değerlendirilmesi bu fazlalığa ve bunun tespitine bağlıdır[148].

Beşeri sermaye teorisinin açıklanmasına yönelik birçok araştırma yapılmış ve yeni yaklaşımlar ortaya çıkarılmıştır. Bu konuda, Mincer, Becer, Chiswick, Schultz, Denison, O'neil, Harbison gibi birçok araştırmacı, yeni modeller oluşturmuştur. Oluşturulan bu modeller iktisatçılar tarafından çeşitli başlıklar halinde toplanmıştır.

Bu çalışmada, beşeri sermaye teorisinin açıklanmasına yönelik olarak yapılan çalışmalar dört başlık halinde ele alınacaktır. Bunlar:

1. Artık Yaklaşımı (Denison ve Schultz Modelleri)
2. Getiri Yaklaşımı
3. Endeks (Korelasyon) Yaklaşımı
4. İnsan Gücü Planlaması Yaklaşımı

Artık yaklaşımında, Schultz ve Denison, teknolojik değişmelerin, iş gücünde içerilmiş olduğunu ve bunun da beşeri sermaye yatırımı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Beşeri sermayeyi üretim fonksiyonlarına dahil ederek, artık faktöre açıklamalar getirmişlerdir. Denison, artığın büyük bir kısmının, eğitime yapılan yatırımlardan dolayı

[148] Yumuşak, s. 83.

üretim sürecindeki iş gücünün kalitesindeki artışla açıklanabileceğini ileri sürmüştür. Özellikle, eğitimin büyüme üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Schultz ise, ABD'nin 1960'lara kadarki ekonomik büyümesinin, kaynakların yani, emek, toprak ve sermayenin büyümesi ile açıklanamayacağını ileri sürmüştür. Çünkü, Schultz'a göre, gelirin büyümesi, kaynakların büyümesinden daha hızlıdır. Ekonomik büyümede oluşan bu değişmeyi, artık faktöre dayandıran Schultz, beşeri sermaye ile artık faktörü açıklamış ve bu sayede beşeri sermaye teorisinin temellerini atmıştır[149]. Bu yöntemle, 1910 – 1960 yılları arasındaki ABD ekonomisindeki büyümeyi açıklamaya çalışan Denison, fiziki sermaye ve işgücü ile açıklanamayacak ölçüde büyük bir artık değerin farkına varmıştır. Denison, bu çalışma ile, ABD'nin ekonomik büyümesinin % 23'ünün eğitim seviyesindeki artıştan kaynaklandığını ortaya çıkarmıştır. Schultz ve Denison tarafından yapılan bu çalışmalar eğitimin, ulusal gelir artışına doğrudan katkı yaptığını göstermektedir[150].

İçsel getiri oranı yaklaşımı; maliyete göre karlılık oranı, sermayenin marjinal verimliliği, karlılık oranı gibi farklı isimlerle de anılmaktadır. Başta eğitim olmak üzere, diğer benzer sosyal amaçlı yatırımların değerlendirilmesinde ve bireysel – toplumsal kazançların ölçülmesinde önemli bir yatırım ölçütü olarak karşımıza çıkmaktadır[151].

Korelasyon yaklaşımı, iktisadi faaliyet seviyesini gösteren indekslerle, eğitim faaliyetlerini gösteren indeksler arasındaki korelasyonu gösteren yaklaşımdır. Bu yaklaşım ile sadece eğitim faaliyetleri ele alınmaz. Aynı zamanda beşeri sermaye yatırımlarını oluşturan sağlık ve mesleki göç göstergeleri ile iktisadi göstergeler arasında da korelasyon olup olmadığı tespit edilebilir. Bu sayede yatırımlar arasında karşılaştırma yapmak mümkün olabilir[152]. Harbison ve Myers, insan gücü kaynağının gelişmesini gösteren bir karma indeks hazırlamıştır. Bu indeks sonucunda, gelişme derecesinin artışı ile birlikte okullaşma arasındaki bağıntının arttığını göstermiştir.

[149] Gümüş, s. 72-76.
[150] Seyhun Doğan ve Hilal Bozkurt, "Eğitim – İktisadi Büyüme İlişkisi ve Türkiye İçin Kointegrasyon Analizi", [t.y], http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages (17.04.2006), s.2-3.
[151] Altay, s. 5.
[152] Yumuşak, s. 95.

Yüksek gelirli ülkelerde, eğitim ve iktisadi gelişme arasındaki ilişkinin, düşük gelirli ülkelerden daha güçlü olduğu saptanmıştır[153].

İş gücü planlaması ise, belirli bir iktisadi kalkınma hedefine ulaşmak için ihtiyaç duyulan meslek çeşitlerinin ileriye dönük olarak tahmin edilmesine dayanan bir yaklaşımdır. Özellikle, bu yaklaşım sayesinde, eğitim yatırımlarının atıl olması engellenebilecek ve etkinlik artırılacaktır. Bu yaklaşımda, ekonominin gereksinim duyduğu alanlarda istihdam edilecek iş gücünün eğitim sektörü tarafından planlı bir şekilde karşılanması öngörülmektedir. Ancak, insan gücü yaklaşımı eğitimin yatırım özelliğini inceleyen bir analiz tekniği olarak yetersiz görülebilir. Örneğin; kullanılan teknikler tahmin etmede başarılı olmayabilir. Ama yine de geleceğe ilişkin tahmin ve önerilerde bulunularak, eğitim yatırımlarının etkinliğini sağlamada alternatif bir yaklaşım olarak kabul edilebilir[154].

Kısacası, artık yaklaşımı, getiri yaklaşımı, korelasyon yaklaşımı ve insan gücü planlaması yaklaşımı olarak ele alınan bu çalışmalar, beşeri sermaye teorisini destekleyici, özellikle beşeri sermayenin en önemli unsuru olan eğitim yatırımlarının iktisadi bakımdan olumlu etkiler yarattığını doğrulayıcı nitelikteki çalışmalardır.

Bu çalışmalar sayesinde, teoride kabul edilen beşeri sermayenin yatırım olarak değerlendirilme şartı olarak getiri sağlama fikri, pratiğe indirgenmiştir. Beşeri sermaye yatırımlarının iktisadi kalkınma üzerindeki etkileri bu çalışmalar ile, biraz daha ön plana çıkarılmıştır.

3.7.2. Beşeri Sermaye Teorisine Gelen Eleştiriler:

Beşeri sermaye teorisine gelen en büyük eleştiri; Eleme (Eleminasyon) Hipotezi olarak bilinmektedir.

Eleme hipotezi altında ele alınan bu görüşler, işverenlerin işe aldıkları bireylerin üretim sürecindeki verimlilikleri hakkında tam bir bilgi sahibi olmadıklarını ancak, kişinin çalıştığı işletmelerde birtakım yetiştirme programlarından geçmesi ve

[153] Tunç, 1993'den aktaran Doğan ve Bozkurt, s.3.
[154] Yumuşak, s. 96 – 98.

çalışması sonucunda bilgi sahibi olduklarını savunmaktadırlar. Bu hipotezde, eğitimin, bireyin verimliliğini etkilemediği, sadece bir sertifika ve diploma vererek daha iyi iş bulmasına imkan sağladığı görüşü ön plana çıkmaktadır[155].

Yani, bu hipoteze göre, eğitim bireye sadece diploma sağlamakta, birey bu diplomayı işe girme sırasında, ücret düzeyini belirlemede kullanmakta, daha sonrası kişinin yeteneklerine ve işteki performansına bağlı kalmaktadır.

Bu esaslara dayanan eleminasyon hipotezi, beşeri sermaye teorisine gelen en önemli eleştiridir. Ancak, beşeri sermayeyi çok fazla zarara uğratamamıştır. Eleminasyon hipotezini beşeri sermaye teorisine zarar verememesinin nedenleri olarak şu faktörler gösterilebilir[156]:

1. Eğitimin işe girmede bir eleme aracı olarak kullanılması, diplomanın bir referans mektubu olarak kabul edilmesi gibi durumlar aslında eğitimin yan ürünleridir

2. İşçi seçimi için bu kadar pahalı ve uzun bir sürecin kullanılması oldukça anlamsızdır. Çünkü, bu tespitin yapılması için daha ucuz ve kısa sürede tamamlanacak yöntemler uygulanabilir.

3. İşverenlerin işçilerde aradığı özelliklerin oluşmasında (mantıksak kapasite, karar verme, otoriteye uyma, dakiklik gibi özellikler...) eğitimin rolü oldukça büyüktür.

4. Ayrıca, kişiye yapılan harcamaların hepsinin parasal getiri beklentisine yönelik olarak yapılmadığı ve bu nedenle yatırım olarak kabul edilemeyeceği görüşüne karşın şunu belirtmek gerekir ki; yapılan harcamalar bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Kişinin eğitim sırasında aldığı, resim, müzik gibi dersleri, onun ileride gelir sağlama amacına fazla tesir etmeyeceği açıktır. Aynı şey fiziki yatırımlar için de söz konusudur. Örneğin; bir iş yeri için yapılan

[155] Uyanık 2000'den aktaran, Erdem Cam, "Türkiye'de Gelir Dağılımında Adaletsizlik Sorununa Bir Örnek: KİT'lerde Uygulanan Ücret Politikasının Gelir Dağılımında Yarattığı Adaletsizlik ve Beşeri Sermaye Teorisi", (01.06.2004), http://www.insanbilimleri.com (17.04.2006), s. 4.
[156] Yumuşak, s. 99 – 100.

dekorasyon harcamaları, doğrudan doğruya gelir elde etmeye yönelik değildir. Ancak gelir getirmeye yönelik olarak yapılan harcamaları tamamlamaktadır. Ayrıca insanlar, aldıkları eğitim seviyelerine göre, seçeneklerini artırma imkanı buluyor ve iş fırsatlarını artırıyorsa, eğitimin olumlu etkisi burada sadece gelir elde etme durumunda ortaya çıkmamakta, aynı zamanda diğer şartların uygunluğuna bağlı olarak tercih yapmaları durumunu da etkilemektedir.

Beşeri sermaye teorisine yönelik olarak ortaya atılan son eleştiri ise; Gruplara Ayırma Hipotezidir. Beşeri sermaye ve eleme hipotezinin aksine, bu hipoteze göre bireyler kendi kapasiteleri hakkında tam bilgiye sahip değillerdir. Çünkü, birey eğitim seviyesini yükseltirken, kendi nitelikleri hakkında bilgi toplam imkanına sahip olmayacaktır. Buna göre, işgücünün becerisi yapılan işe uygun olmalıdır. Bu nedenle, işlerin özelliğine uygun nitelikler işlere göre gruplandırılarak istihdam edilmelidir. Bu hipotezde, beşeri sermaye teorisinin aksine, eşit yetenek ve niteliklere sahip olan insanlar arasındaki gelir farklılıkları, mesleki statüdeki farklılıklardan kaynaklandığı belirtilmektedir. Bu nedenle, iş başı eğitimleri, uygunluk kursları bir firmanın üretim kapasitesini etkileyebilir. Ancak, resmi eğitimin, üretim kapasitesine etkisi tartışılmaktadır. Bu nedenlerden dolayı, resmi eğitimi beşeri sermayeye dahil etmek, bu hipoteze göre, verimlilik açısından anlamını kaybetmektedir[157].

[157] Asplund'dan aktaran Gümüş, s. 76.

4. İKTİSADİ KALKINMADA BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARININ ÖNEMİ

İktisadi kalkınma ve beşeri sermaye kavramları açıklandıktan sonra bu bölümde, iktisadi kalkınmada beşeri sermaye yatırımlarının önemi konusu üzerinde durulacaktır.

Beşeri sermaye yatırımlarının, iktisadi kalkınma ve iktisadi kalkınmanın bir ayağı olan iktisadi büyüme üzerindeki etkileri oldukça önemlidir. Çünkü, bir ülkenin büyümesinin başlıca iki koşulu vardır. Bunlardan ilki, üretim faktörlerinde oluşan değer artışları, ikincisi ise verimlilik ve milli gelirde yaşanan artışlardır. Bu iki koşulun sağlanabilmesi için beşeri sermaye yatırımlarına gereken önemin verilmesi şarttır.

Ancak, gelişmenin ardındaki nedenlere bakıldığında; işgücü, sermaye ve doğal kaynak kullanımının artırıldığı ancak bilgi ve teknolojiye dayalı üretim artışlarının düşük düzeylerde kaldığı göze çarpmaktadır. Bu nedenle, refah düzeyinin artırılması özellikle beşeri sermayeyi, diğer girdilerin önünde giden bir konuma sokmakla mümkün olacaktır[158].

İşte bu nedenlerden dolayı, beşeri sermaye yatırımlarının kalkınma üzerindeki olumlu etkilerinin incelenmesi gerekmektedir. Bu bölümde öncelikle, beşeri sermaye yatırımlarının, daha sonra eğitim ve sağlık hizmetlerinin kalkınma üzerindeki etkileri incelenecek, son olarak da Birleşmiş Milletler, OECD, Dünya Bankası ve gelişmekte olan ülkelere göre beşeri sermaye yatırımları konuları ele alınacaktır.

[158] Rıza Kandiller, "İktisadi Faaliyetlerde Bilginin Değeri ve Önemi", [t.y], http://www.dtm.gov.tr (16.09.2005), s. 4.

4.1.BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARININ İKTİSADİ KALKINMAYI BELİRLEYEN FAKTÖRLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Ekonomik kalkınma, beşeri sermayedeki gelişmelerle yakından ilgilidir. Çünkü, daha önce de belirtildiği gibi ekonomik kalkınma yapısal değişimleri de içermektedir. Yapısal değişimlerin gerçekleşmesi için de nitelikli ve eğitimli insan gücüne ihtiyaç duyulmaktadır[159].

Bu nedenle, bu kısımda beşeri sermaye yatırımlarının iktisadi kalkınmanın belirlenmesinde önemli faktörler olan; verimlilik ve etkinlik, gelir dağılımı, tarım ve sanayi sektörleri, bölgesel kalkınma, dış ticaret, kişisel ve sosyal kazanç, ekonomik büyüme, istihdam, teknolojik gelişme gibi konuları üzerindeki etkileri ele alınacaktır.

4.1.1. Etkinlik ve Verimlilik Üzerindeki Etkileri:

Belli bir girdi miktarı ile mümkün olan en yüksek çıktıyı elde etme talebine etkinlik adı verilmektedir. Etkinliğin artırılması için, verimlilik oranı yani çıktılar karşısındaki girdi oranı iyileştirilmelidir. Üretim sürecine uygun personelin istihdam edilmesi, etkinliği dolayısıyla verimliliği artıran unsurların başında yer almaktadır[160]. Bunun için de beşeri sermaye yatırımlarına önem verilmesi gerekmektedir. Çünkü, üretim sürecine uygun personelin yetiştirilmesi, bu kişilerin bilgi ve becerilerini artırmaya yönelik olarak yapılan, eğitim – sağlık gibi yatırımlardan oluşan beşeri sermaye kavramı ile mümkün olmaktadır.

Bireylerin tutumları, bilgi ve becerileri ile fırsatların bileşimi, verimliliği ortaya çıkaran nedenlerdendir. Bireyin ve toplumun sahip olduğu olumlu değerler sistemi ile eğitimin sağlayacağı bilgi ve becerilerin toplamı, verimlilik kültürünü ortaya çıkaracaktır. Verimlilik kültürü, yaşam boyu eğitimi de içermektedir[161]. Bu nedenle beşeri sermaye yatırımları ile verimlilik arasındaki ilişki doğrudandır ve ekonomiler için büyük önem arz etmektedir.

---

[159] Gümüş, s. 51.
[160] Doğan, s. 20.
[161] Nazım Düzenli, "Eğitim ve Verimlilik", **Mercek Dergisi**, Sayı: 4 (Ekim 1996), s. 7.

Düşük verimliliğin temel nedeni, yetersiz nitelikteki iş gücünün varlığıdır. 1980'li yılların başından itibaren dışa açılma çabası içinde bulunan Türk ekonomisi bakımından da nitelikli iş gücü yetersizliği sorunu büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle, verimliliğin artırılması için iş gücünün eğitimine gereken önem verilmelidir[162]. Bu durum da beşeri sermaye yatırımlarının geliştirilmesiyle mümkündür.

Kısaca, üretim sürecine fiziksel ve zihinsel gücüyle katılan emeğin, verimliliğe katkısı görüldüğü gibi beşeri sermaye yatırımları vasıtasıyla sağlanmaktadır. Çünkü, beşeri sermaye yatırımları üretim sürecinin ihtiyaç duyduğu iş gücünü yaratmaktadır[163].

4.1.2. Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri:

Bir ülkenin gelir dağılımı; kazanç ve gelir getiren değerlerin dağılımına, kamusal mal ve hizmetlerin sağlanması ve bunların dağılımına, kamu ve özel transfer ödemelerinin miktarına ve vergi sistemine bağlıdır. Bunlardan ilk ikisi, beşeri sermaye yatırımlarıyla doğrudan ilgilidir. Özellikle, beşeri sermaye yatırımlarının gelir dağılımını etkilemesi; meslek seçimi, mesleki statünün belirlenmesi ve anne ve babaların eğitim seviyelerinin çocukların alacağı eğitimde etkin olması konularında ortaya çıkmaktadır. Çünkü eğitim, yüksek ve düşük gelirli mesleklere sahip olmayı belirleyebilmektedir. Ayrıca, çocukların eğitim seviyeleri ile ebeveynlerin mesleki ve eğitim durumları arasında paralellik tespit edilmiştir. Bu nedenle, beşeri sermaye yatırımları olarak tanımlanan eğitim ve sağlık yatırımları ile mesleki göç harcamaları gibi kavramlar dolaysız yada dolaylı yollarla gelir dağılımını etkilemekte ancak bu etkinin yönü ve şiddeti, içinde bulunan duruma göre değişim göstermektedir[164].

Kuznets'e göre, gelir düzeyi yükseldikçe eşitsizlik önce artmakta, sonra azalmaktadır. Bu ilişki, ters U savı olarak ifade edilmektedir. Kuznets bu ilişkiyi tarımdan, tarım dışı sektörlere olan istihdam akışıyla açıklamaktadır. Tarım dışı sektörlerdeki verimlilik, tarım sektöründen daha yüksektir. Meydana gelen göç nedeniyle ilk önce üretim artacak ve gelir dağılımı bozulacaktır. Ancak, daha sonra,

---

[162] Sezer Mavituncalılar, "Verimlilik – Eğitim İlişkisi ve Önemi", **Mercek Dergisi**, Sayı:4 (Ekim 1996), s. 15.
[163] Gümüş, s. 53.
[164] Mahmut Bilen, İbrahim Güran Yumuşak, "Gelir Dağılımı – Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", [t.y], http://www.bilgiyonetimi.org.tr (09.05.2006), s. 7.

elde edilen üretim artışının devamı nedeniyle gelir dağılımı düzelecektir. Buna paralel olarak, ekonomik gelişmenin ilk aşamalarında beşeri sermaye yatırımları nedeniyle, beşeri sermaye yatırımlarının dağılımı eşit olmayacak, nitelikli ve niteliksiz iş gücü arasındaki ücret farkı açılacak bu nedenle gelir dağılımda bir bozulma yaşanacaktır. Ancak daha sonra, yüksek beşeri sermayeye sahip olan kesim, düşük kesimlere bu birikimleri aktaracak, buna bağlı olarak ücret farklılıkları ve beşeri sermaye farklılıkları azalacak ve gelir dağılımı adil bir hale gelecektir[165].

4.1.3. Tarım ile Sanayi Sektörleri Üzerindeki Etkileri:

Bütün ülkeler için modern sanayiinin geliştirilmesi konusu büyük önem taşımaktadır. Ülkemizde de, ileri teknolojilerden yararlanarak, modern sanayileşme konusunda atılımların yapılması için planlar oluşturulmaktadır. Bunun için eğitim, dolayısıyla beşeri sermaye araç olarak kullanılmaktadır. Çünkü, teknolojiyi geliştirmeye, onları uygulama ve yönetme kapasitesine sahip yüksek nitelikteki insan gücüne ihtiyaç duyulmaktadır[166]. Bu insan gücünün yetiştirilmesi, beşeri sermaye yatırımlarına bağlıdır. Çünkü, sanayileşme ve teknolojik gelişme sonucunda ortaya çıkacak makine araç ve gereçlerin kullanılması için gerekli olan nitelikli insan gücünü, beşeri sermaye yatırımları ortaya çıkarmaktadır.

Sanayileşmenin yanı sıra, tarım sektörünün de modernleşmesi, iktisadi kalkınma bazında önem taşımaktadır. Tarımdaki modernleşme de yapılacak olan teknolojik değişmelere bağlıdır. Bu nedenle tarım teknolojisinin geliştirilmesinde eğitimin aktif bir rolü vardır. Yeterli toprak reformu, modern çiftçiliğin yaygınlaştırılması gibi ilkeler tarımın modernize edilmesinde etkilidir. Ancak, bunlar yeterli eğitim politikalarının ve eğitim olanaklarının [167] dolayısıyla beşeri sermayenin geliştirilmesi ile oluşturulacak nitelikli insan gücünün varlığına bağlıdır.

---

[165] Bilen, Yumuşak, s. 7.
[166] Yahya Kemal Kaya, **İnsan Yetiştirme Düzenimiz Politika, Eğitim, Kalkınma,** Ankara: Erk, 1981, s. 387.
[167] Kaya, s. 388.

4.1.4. Bölgesel Kalkınma Üzerindeki Etkileri:

Bölgesel dengesizliklerin giderilmesi, bölgelerin iktisadi bakımdan kalkınmaları ile sağlanmaktadır. Geri kalmış bölgelerin gelişmesi, bu bölgelerde beşeri sermaye yatırımlarının yapılmasını, söz konusu bölgelere fiziki altyapı imkanlarının sağlanmasını, dış yatırımların bölgeye kaydırılmasını ve kırsal kalkınmanın teşvik edilmesini gerektirir. Burada, insana yönelik olarak yapılan beşeri sermaye yatırımları, bölgede gelir ve üretim artışı yaratılmasında büyük rol oynamaktadır. Böylece, bölgedeki nitelikli iş gücü açığa çıkarılmakta ve piyasaya kazandırılmaktadır. Bu noktada, beşeri sermayenin, bölgesel kalkınmayı etkilemede kullandığı doğrudan ve dolaylı kanallar ortaya çıkmaktadır. Doğrudan kanallar; teknolojik gelişme, yenilikler ve girişimciliktir. Dolaylı kanallar ise; yayılma ekonomileri, fiziki sermayenin verimliliğini artırma, düşük doğum oranları ve kadınların iş gücüne katılımıdır[168].

Kısaca, beşeri sermaye yatırımları, nitelikli insan gücü oluşturma özelliği sayesinde, bölgesel kalkınmayı da olumlu yönde etkilemektedir. Eğer, eğitim, sağlık, beslenme, barınma gibi temel ihtiyaçlar olarak kabul edilen hizmetler, kamu tarafından etkin bir şekilde sunulursa, beşeri sermaye bölgesel kalkınmayı sağlayabilecektir. İnsana yapılan yatırımların önemi işte bu noktada ortaya çıkmaktadır.

4.1.5. Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri:

Beşeri sermaye yatırımlarının dış ticaret üzerinde de etkisi vardır.

Beşeri sermayenin dış ticaret üzerindeki etkisinin hesaplanmasına kullanılan iki yöntem mevcuttur.

Birinci yöntemde, ithalat ve ihracat işlemleri, iş gücü niteliği bakımından ölçülmektedir. Bu yöntemde, ihraç ve ithal edilen mallarda kullanılan nitelikli iş gücünün tespiti amaçlanmaktadır. Yapılan çalışmalar, ABD ve diğer gelişmiş ülkelerin ihraç ettiği malların, nitelikli iş gücü içeriğinin, sermaye içeriğinden daha yüksek olduğunu göstermektedir. İkinci yöntemde ise, ithal ve ihraç edilen mallarda fiziki ve beşeri sermaye girdilerinin önemleri üzerinde durulmaktadır. Yapılan çalışmalar,

[168] Gümüş, s. 61.

ABD'nin ve Almanya'nın ihraç ettiği ürünlerin emek yoğun teknolojilere dayalı olarak üretilen mallar olduğunu göstermektedir. Bu da bugüne kadar söz konusu ülkelerde yapılmış beşeri sermaye yatırımlarının dış ticaret üzerindeki olumlu etkisini göstermektedir.[169]

Bu yöntemlerden ilki, ihracatta ve ithalattaki beşeri sermaye oranını, ikincisi ise beşeri sermayenin önemini göstermektedir. Her iki yöntemde de, gelişmiş ülkeler için beşeri sermayenin dış ticaretteki yeri vurgulanmaktadır. Görüldüğü gibi, bu ülkeler ihracatlarında beşeri sermayesi yoğun olan malları tercih etmektedirler. Bu durum, gelişmiş ülkelerin, ihracatında beşeri sermayenin vazgeçilmez bir unsur olduğunu göstermektedir. Yoğun emek, nitelikli insan gücü yani beşeri sermaye içeren malların ihracatı, bu ülkelerin dış ticaretini olumlu yönde etkilemekte, ekonomileri bu şekilde gelişmektedir. Bütün bu çalışmalar, beşeri sermaye - dış ticaret ilişkisinin kanıtı olarak kabul edilmektedir.

4.1.6. Kişisel ve Sosyal Kazanç Üzerindeki Etkileri:

Beşeri sermaye yatırımları hem kişisel hem de sosyal kazanca etki etmekte ve bu şekilde iktisadi kalkınmayı sağlamaktadır.

Beşeri sermaye yatırımlarından olan eğitim hizmeti sonucunda, kişiler işe girmekte ve işlerinde yükselmektedirler. Bunun sonucunda, kişilerin gelirlerinde bir artış meydana gelmektedir. Sağlık yatırımları sonucunda da, özellikle koruyucu sağlık hizmetleri ile gelecekte ortaya çıkması muhtemel hastalıklar engellenmekte, böylece işgücü kayıpları ortadan kalkmakta ve kişinin gelirinde artış yaşanmaktadır[170].

Görülüyor ki, beşeri sermaye yatırımları hem eğitim yatırımları yönünden, hem de sağlık yatırımları yönünden kişisel ve sosyal kazanca katkı sağlamaktadır. İyi eğitim almış birinin işe girmesi, bir yandan onun kişisel kazancını artırırken diğer yanda da bu tür nitelikli iş gücünün değerlendirilmesi, o ülkeye sosyal yönden de kazançlar

[169] Cevdet Erdost, **Sermayenin Uluslararasılaşması ve Teknoloji Transferi**, Ankara: Savaş, 1982, s. 25.
[170] Yumuşak, s. 162-168.

sağlayacaktır. Örneğin, ülkede okur yazar oranının artması, kültür seviyesinin yükselmesi, bilinçli toplum yaratılması gibi olumlu sosyal kazançlar ortaya çıkacaktır.

Aynı durum sağlık yatırımları için de geçerlidir. Yapılan sağlık yatırımları ile teşhis ve tedaviler sonucunda birey, hastalıklardan korunacak ve daha etkin bir şekilde çalışması için ortam hazırlanacaktır. Bu durum, hem üretimin devamlılığını sağlayacak, hem de kişinin hastalanmasını önleyeceği için hastalıkla beraber oluşacak gelir kaybı riskini de ortadan kaldıracaktır.

4.1.7. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri:

Ekonomik büyüme ve beşeri sermaye arasında da pozitif bir ilişki vardır. Ancak, beşeri sermayenin ölçülmesi oldukça zordur. Bu nedenle, karşılaştırmalarda kullanılan beşeri sermaye göstergelerinde farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Genellikle, beşeri sermaye kavramı, eğitim düzeyindeki artışlarla ifade edilmektedir. Bu nedenle, yapılan çalışmalarda eğitim göstergeleri kullanılmaktadır. Örneğin, Denison, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için yaptığı çalışmada, 1929-1969 yılları arasında Amerika ekonomisini incelemiştir. Bu yıllarda Amerika'da yıllık ortalama büyüme hızının %2,93 olduğunu, bunun %0,92'lik kısmının emek ve sermaye girdilerinden oluştuğunu, aradaki %2'lik farkın ise eğitim sayesinde gerçekleşen verimlilik artışı olduğunu ortaya çıkarmıştır[171].

Bu durum beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin var oluğunu göstermektedir.

Bunun yanı sıra, yapılan araştırmalar, gelişmekte olan ülkelerde genellikle düşük eğitimli ve düşük gelirli ailelerde çocuk sayısının fazla olduğunu göstermektedir. Ancak, yüksek beşeri sermayeli yani eğitimli ve sağlıklı bireyler daha fazla çocuğa sahip olmak yerine, daha fazla mal ve hizmet üretmeyi tercih etmektedirler[172]. Bunun sonucunda, yüksek beşeri sermayeye sahip olan ülkelerde nüfus artış hızı gerilemekte, bebek doğum oranları da düşmektedir. Beşeri sermaye yatırımları, nüfus artış hızında gerileme oluşturmaktadır.

[171] Kayacan, Alkan, s. 22.
[172] Altay, s. 23.

Özet olarak, büyüme ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda, ilk etapta beşeri sermaye yatırımları üzerinde fazla durulmamıştır. Ancak daha sonra, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin birçok farklı boyutu irdelenmiştir. Bu çalışmalar sonucunda, ekonomik büyümede, beşeri sermayenin fiziki sermaye kadar hatta ondan daha fazla etkili oluğu anlaşılmıştır[173].

Bilindiği gibi, ekonomik büyümeyi birçok faktör etkilemektedir. Ancak, yukarıda ortaya konulan kanıtlar çerçevesinde, başta eğitim olmak üzere, beşeri sermayeye yapılan yatırımların ekonomik büyümeye katkısı önemli boyutlara ulaşmaktadır. Çünkü, beşeri sermayenin kalitesi, verimliliği artırmaktadır. Böylece ülkeler daha hızlı büyümektedirler. Ancak burada önemli olan konu, fiziki ve beşeri sermayenin rasyonel bir şekilde kullanılmasıdır. Rasyonel olarak kullanılan fiziki ve beşeri sermaye stoku ile beraber eğitime önem verilerek ve eğitimde kalite artırılarak uygun bir büyüme hızı sağlanabilir[174].

4.1.8. İstihdam Üzerindeki Etkileri:

Beşeri sermaye yatırımları, nitelikli beyin gücü oluşturma ve bu beyin gücünü ekonomiye kazandırma özelliklerinden dolayı, emek piyasalarını dolayısıyla istihdamı etkilemektedir.

Özellikle, eğitim seviyesi ve işsizlik oranı arasında yüksek bir ilişki mevcuttur. Eğitim seviyesi arttıkça, işsiz kalma riski düşmektedir. Örneğin, 1989 yılında ABD'de eğitimini tamamlayanların işsiz kalma oranı % 2,3 iken, liseyi tamamlayamayanlarda bu oran % 9,1'dir. Bunun yanı sıra, emek gücünün vasıf uyumsuzluğunun ortadan kaldırılmasında, eğitimin aktif bir rolü vardır. Vasıf uyumsuzluğu, işsiz kalma süresini ve dolayısıyla işsizliği yükseltmektedir[175]. İşte bu noktada yine karşımıza beşeri sermaye yatırımları çıkmaktadır. Beşeri sermaye yatırımları ile vasıf uyumsuzluğu ortadan kaldırılmakta, özellikle mesleki eğitim programları sayesinde, kişilerin işe uyumu sağlanmaktadır. Bu durum, hiç şüphesiz, emek piyasalarına yansımakta ve istihdamı olumlu yönde etkilemektedir.

---

[173] Çakmak, Gümüş, s. 63.
[174] Kayacan, Alkan, s. 23.
[175] Yumuşak, s. 138-144.

Beşeri sermaye yatırımları sonucunda yeni iş sahaları açılmakta ve yine beşeri sermaye yatırımları özellikle eğitim ve sağlık harcamaları ile elde edilen nitelikli iş gücü, bu alanlara kaydırılmaktadır. Bu bakımdan, beşeri sermaye yatırımları, hem istihdamı, hem de kalkınmayı olumlu yönde etkilemektedir.

4.1.9. Teknolojik Gelişme Üzerindeki Etkileri:

Beşeri sermayenin ekonomik büyüme ve kalkınmayı etkilemesinin en önemli yolu, teknolojik gelişmeyi sağlamasıdır.

Teknolojik gelişmenin insan faktörü tarafından gerçekleştirilmesi, teknolojik ilerlemeler için insanın ne derece önemli olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Eğitim ve sağlık yatırımları, teknolojiyi geliştiren ve kullanan insan faktörünün verimliliğini artırmaktadır. Böylece, nitelikli, sağlıklı ve eğitimli iş gücü, fiziki sermayeyi daha etkin bir biçimde kullanmaktadır. Verimlilik artışı da bu yolla sağlanmaktadır. Zaten, teknolojik gelişmenin doğurduğu pozitif dışsallıklar sayesinde yeni teknolojiler, ürünler... yayılmakta ve bilgi – yenilik dengeli bir şekilde artmaktadır. Görüldüğü gibi, teknolojik gelişme, beşeri sermayenin getirisinin artmasına neden olmakta, böylece beşeri sermaye yatırımlarında da artış meydana gelmektedir[176].

Bu kısımda, beşeri sermaye yatırımlarının verimlilik, gelir dağılımı, tarım ve sanayi sektörleri, bölgesel kalkınma, dış ticaret, kişisel ve sosyal kazanç, ekonomik büyüme, istihdam ve teknolojik gelişme üzerinde olumlu etkiler yarattığı belirlendi.

Daha önce de belirtildiği gibi, beşeri sermaye yatırımlarının ölçülmesi zordur. Bu nedenle, uluslar arası karşılaştırmalarda eğitim göstergeleri kullanılmakta ve eğitim ile beşeri sermaye kavramları daha çok yakınlaştırılmaktadır.

Şimdi, bu bilgilerin ışığı altında, ilk önce eğitim yatırımlarının, daha sonra sağlık yatırımları, beyin gücü ile nüfusun iktisadi kalkınma üzerindeki etkileri ele alınacaktır.

[176] Gümüş, s. 55-56.

4.2. EĞİTİM YATIRIMLARININ İKTİSADİ KALKINMAYI BELİRLEYEN FAKTÖRLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

İktisadi kalkınmanın belirlenmesinde büyük rol oynayan beşeri sermaye yatırımlarından en önemlisi olan eğitimin kalkınma üzerindeki etkileri, doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki başlıkta ele alınacaktır.

Doğrudan etkiler; verimlilik, üretim, istihdam, ekonomik gelişme, büyüme ve kalkınma üzerine olan etkilerdir.

Dolaylı etkiler ise; demokratikleşme, politik istikrar, suç ve çevre üzerine olan etkiler olarak ele alınacaktır.

4.2.1. Doğrudan Etkileri:

4.2.1.1. Verimlilik Üzerindeki Etkileri:

Eğitim, verimliliği üç noktada etkilemektedir.

Bunlardan ilki; iş gücünün niteliğini artırarak verimliliği doğrudan etkilemesidir. Bilgi ve becerilerin kazandırılması, eğitim ile mümkündür. Bu yolla bilgi ve becerilerde meydana gelen artış sonucunda bireysel ve toplumsal verimlilik gelişecektir. İkinci nokta; eğitimin teknik gelişmeye olanak sağlayarak, sermaye verimliliğini etkilemesidir. Son nokta ise; eğitimin yönetici davranışlarını etkilemesidir. Yöneticilerin teknik, insancıl ve kavramsal beceriler kazanmış olmaları, üretim yönetimi süresince verimlilik artışına neden olacaktır[177]. Yöneticilerin teknik, insancıl ve kavramsal beceriler kazanmış olmalarının tek yolu da eğitimdir.

Görüldüğü gibi, eğitim verimliliği artıran bir faktördür. İş gücünün niteliğini artırarak verimliliğe doğrudan katkı sağlamaktadır. Zaten bütün bu kavramlar birbirleriyle yakından ilişkilidirler. Örneğin; eğitim, nitelikli insan gücü yetiştirerek, istihdamı olumlu yönde etkileyecek ve verimliliği artıracaktır. Aynı zamanda, eğitimin iktisadi büyüme ve kalkınma üzerindeki olumlu etkileri sonucunda yine ekonomide

[177] Düzenli, s. 9-13.

verimlilik artışı yaşanacaktır. Bu durum, eğitimin dolayısıyla beşeri sermaye yatırımlarının önemini bir kez daha göz önüne sermektedir.

4.2.1.2. Üretim Üzerindeki Etkileri:

Eğitim ve üretim arasındaki ilişkinin ortaya konması amacı çerçevesinde bir çok çalışmalar oluşturulmuştur. Bu çalışmalar, eğitimin, teknolojik ilerlemeler yoluyla üretimde artış meydana getirdiğini ortaya çıkarmıştır. Örneğin, Solow'a göre, toplam üretimin %87,5'u, Denison'a göre, milli gelirin %23'ü, ferdi gelirin %42'si eğitim yatırımlarına atfedilmiştir. Bu çalışmalarda eğitimin, üretimi artırıcı özellikte olduğu ortaya çıkarılmıştır[178].

Eğitimin, tarımsal ve endüstriyel üretkenlik üzerinde de olumlu etkileri bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar modern teknolojiyi kullanan çiftçilerin üretkenliğinin eğitim ile birlikte önemli ölçüde yükseldiğini göstermektedir. Modern teknolojinin kullanıldığı Güney Kore, Malezya ve Tayland'da çiftçi üretkenliği analizleri, çiftçilerin okulda geçirdiği her bir yıl için, ürünün %3 oranında arttığını göstermiştir. Bunun yanı sıra, endüstriyel eğitim ile desteklenen resmi eğitimde de endüstriyel üretimi etkileyen faktörlerin başında yer almaktadır. Teknolojinin karmaşıklığının artması, eğitim ve mesleki eğitiminin önemini ortaya çıkarmaktadır[179] . Çünkü, yüksek kalite, toplam kalite, sıfır hata gibi zorunlu unsurları elde edebilmek için işçinin "insan faktörünün" makineye nasıl hükmettiğini bilmesi gerekmektedir. Bu da eğitim ile mümkündür[180].

Görülüyor ki, eğitim ile üretim arasındaki ilişkide özellikle önem kazanan nokta, mesleki eğitimdir. Çünkü, eğitimin üretimi artırmasının en önemli yolu, teknolojik gelişmelerdir. Bu teknolojik gelişme sonucunda oluşacak ürünlerin kullanımı ve teknolojik gelişmenin devamının sağlanması için eğitim şarttır. Eğitim sayesinde, teknolojik ilerlemeler yaşanacak ve yine eğitim sayesinde ortaya çıkan ürünler etkin bir biçimde kullanılacak ve üretim artışı sürdürülebilir bir düzeye getirilebilecektir.

---

[178] Vural Savaş, **Kalkınma Ekonomisi**, İstanbul: [y.y], 1982, s. 258.
[179] Stewart, s. 195.
[180] Yusuf Engin, "Eğitim- Üretim ve Verimlilik", **Mercek Dergisi**, Sayı:4 (Ekim 1996), s. 49.

4.2.1.3. İstihdam Üzerindeki Etkileri:

Bireyin elde ettiği eğitim, hem ekonomik faaliyetlerinin niteliğini, hem de iş gücüne katılım oranlarını etkileyen bir faktördür. Bu nedenle, eğitim düzeyi ile işe katılma oranı arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Genel olarak eğitim kademesi yükseldikçe, işe katılım oranlarının da arttığı gözlenmektedir. Nüfusun eğitim düzeyinin yükselmesi, işsizlik oranını düşürmektedir[181].

Özellikle, istihdam ve eğitim konuları incelenirken, üzerinde önemle durulması gereken konu; bu işsizlere iş imkanının yaratılabilmesi için ihtiyaç duyulan eğitim sisteminin nasıl oluşacağıdır. Bunun için, teknik yetersizliklerin giderilmesi, personel kalitesinin yükseltilmesi, kariyer rehberliği gibi konulara önem verilmesi gerekmektedir. İşsizliğin önlenmesi ve işsizlerin verimli bir işe yerleştirilmeleri için eğitilmeleri şarttır[182].

Devlet İstatistik Enstitüsü 1988 – 1994 yılları verilerinden yararlanarak şu sonuçlar ortaya çıkarılmıştır:

1988-1994 dönemine ait DİE'ce hazırlanmış bu veriler ele alındığında Türkiye'de; okuma yazma bilmeyenlerin oranının, nesilden nesile hızlı bir şekilde azaldığı görülmektedir. Kır ve kent farklılıkları da yavaş da olsa kapanma eğilimi göstermektedir. Yapılan araştırmalar eğitimin kadınlar için daha çok belirleyici bir faktör olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Çünkü, okullar, kadınları iş gücüne çekmede bir merdiven görevi üstlenmektedir. Eğitimi en yüksek ve en üretken olanlar beyin gücünde en yüksek oranda temsil edilmektedir. Ancak, erkekler için gözlenen durum biraz daha farklıdır. Kadınlarda, okul yani eğitim düzeyinin yükselmesine bağlı olarak işe katılma eğilimi sürekli artarken erkeklerde ise lise hariç bütün eğitim düzeylerinde okur yazar olmayanlara oranla daha yüksek bir katılım eğilimi mevcuttur. Kadınlarda görülen merdiven ilişkisi burada görülmemektedir. Bu durum, özellikle Türkiye'de toplumsal ve

[181] T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, **Kız Çocuklarının Mesleki Eğitim ve İstihdama Yönelmeleri**, Mayıs, Ankara, 2000, s. 48-52.
[182] Mithat Melen, **Eğitim Ekonomisi ve İstihdam**, [y.y]: Creative Yayıncılık, 1997, s. 50-54.

ekonomik koşullar altında, iş bölümünün cinsiyete göre belirlenmesinden kaynaklanmaktadır[183].

Eğitimin, iş gücü verimliliğini artırarak ekonomik büyümeyi etkilemesinin üç boyutu vardır. Bunlardan ilki, eğitim ile doğum oranının kontrol altına alınmasıdır. Böylece, daha iyi eğitilmiş ve az sayıdaki ülke insanları yeni teknolojileri üretmekte ve onlara uyum sağlamakta daha başarılı olacak ve bu sayede iş gücü verimliliği artacaktır. İkincisi, eğitim artışı ile beşeri sermaye stoku da artacaktır. Böylece fiziki sermaye yatırımlarında da artış sağlanacaktır. Beşeri sermayedeki bu artış dış alemden yurt içine ek üretim faktörlerinin ithalini sağlayacak, yurt içindeki istihdam bu şekilde gerçekleşecektir. Üçüncü olarak, iyi eğitilmiş bir toplumun varlığı sağlanacaktır[184]. Az sayıda, ancak yüksek eğitim kapasitesine sahip olan nüfus daha rahat istihdam edilebilecektir.

4.2.1.4. Ekonomik Gelişme, Kalkınma ve Büyüme Üzerindeki Etkileri:

Ekonomik gelişme eğilimi sadece geri kalmış ülkelere özgü değildir. Hem gelişmiş hem geri kalmış ülkeler hızlı bir gelişme ihtiyacı duymaktadırlar. Bu nedenle, kalkınma ve gelişme için duyulan gereksinim evrenseldir. Eğitimin de ekonomik gelişmeye katkısı göz ardı edilemez. Çünkü, ülkelerin gelişmelerini tamamlamasında eğitimin büyük payı vardır[185].

Beşeri sermayenin ekonomik gelişmeye olan etkileri, Barro tarafından izah edilmiştir. Barro tarafından yapılan bu çalışmada, eğitimin sosyal etkilerinin yanı sıra üretime ve ekonomik gelişmeye olan katkısı ön plana çıkarılmıştır. Yapılan ampirik çalışmanın sonucunda ortaya çıkan rakamlara göre, her ilave bir yıllık eğitim süresi, yıllık büyüme oranını % 0,44 oranında artırmaktadır. Ayrıca, Barro, ülkenin gelişmişlik seviyeleri ile ortalama eğitim düzeyleri arasında doğrusal bir ilişkinin bulunduğunu belirtmektedir[186].

---

[183] İnsan Tunalı, "Eğitim ve İşgücüne Katılım", **Türkiye Bilimler Akademisi Bilimsel Toplantı Serileri 8**, Ankara: Tübitak, 2002, s. 57-64.
[184] Karagül, (2002), s.52.
[185] Göv, s. 130.
[186] Karagül, (2002), s. 45-51.

Daha önce de belirtildiği gibi, eğitim harcamaları bir yatırım türü olarak kabul edilmelidir. Çünkü, birbirini takip eden eğitim ve araştırma yatırımları, zaman içinde birbirlerini geliştirecektir. Aynı zamanda eğitim yatırımları, birçok yeniliğin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, kalkınmak zorunda olan az gelişmiş ülkelerin "eğitim sektörünü" öncü sektör olarak kabul etmeleri gerekmektedir. Çünkü, kaynakların etkin bir biçimde kullanılması, yeni kaynakların bulunması eğitime verilen önemle daha kolay gerçekleştirilecektir[187].

Eğitim hizmet ve imkanlarının bir alt kolu olan hizmet içi eğitim unsuru da ekonomiye katkı sağlayan önemli bir faktördür. Hizmet içi eğitimin hem kurumsal yararları, hem de bireysel yararları mevcuttur.

Hizmet içi eğitim sayesinde; iş kazaları azalır, teknoloji üretilir ve uygulanır, bakım onarım giderleri azalır, verimlilik artışı yaşanır, ürünün kalitesi yükselir, maliyet azalır, kusurlu üretim azalır, iş gücünün (işçinin) kazancı artar, işçi yenilikleri izler, yeterlilik kazanır, sağlığını korur, iş yerine uyumu artar[188] v.b.

Bunun yanı sıra, öğrencilerin çoğu devlet okulunda okumaktadır. Bu durumda, bireyler ve aileler için katlanacakları direkt eğitim maliyetleri düşer. Dolayısıyla, eğitimin toplam maliyeti de azalır. Bireylere ve ailelere kalan sadece eğitimin alternatif maliyet yüküdür. Ancak daha sonraki yıllarda, yüksek beşeri sermayeye sahip olmanın getirisi ile katlanılan bu alternatif maliyet de ortadan kalkar[189].

İnsan hakları konusunda da eğitim belirleyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan haklarının yaşama geçirilmesi konusunda bütün ülkeler ciddi sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Eğitim, yalnızca temel bir hak değildir. Eğitim, aynı zamanda insanların diğer haklarını talep eder hale gelmelerini sağlayan önemli bir araçtır[190].

---

[187] Arısoy, Demir, s. 2.
[188] Taymaz, s. 13.
[189] Ömer Faruk Çolak, **Küreselleşme Beşeri Sermaye ve Çocuk İşgücü**, Ankara: [y.y], 1998, s.31.
[190] Harry Sawyerr, "Kaliteli Eğitim: Çok Soruya Tek Yanıt", **Ulusların Gelişmesi Raporu 1997,** [y.y], 1997, s. 36.

Diğer taraftan, eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki rolü zaman içinde değişim gösterebilir. Eğitimin, ekonomik kalkınma üzerindeki etkisi kimi zaman büyük olurken, kimi aşamalarda da önemsiz sayılabilecek kadar az olabilmektedir[191]. Eğitimin, ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde olumlu etkiler yaratacağı kesindir. Ancak bu etkilerin boyutu, ekonomik kalkınmanın aşamalarına göre değişim gösterebilmektedir.

Fakat, kabul etmek gerekir ki, kalkınma için gerekli olan ferdi veya toplumsal değişiklikler de eğitimle gerçekleştirilebilir. Mevcut kaynakların etkin bir biçimde kullanılması da yetişmiş insan gücüne bağlıdır. İnsan gücünün geliştirilmesinin yolu ise eğitimden geçmektedir[192].

Zaten şimdiye kadar üzerinde durulan konular da (eğitim – istihdam ve eğitim – üretim ilişkisi) eğitimin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde olumlu etkiler yarattığının kanıtlarıdır.

4.2.2. Dolaylı Etkileri:

4.2.2.1. Demokratikleşme Üzerindeki Etkisi:

Dünyadaki ülkelerin demokratikleşme süreçlerine bakıldığında demokratik yapı ile eğitim düzeyi arasında sıkı bir bağ olduğu görülmektedir. Çünkü, toplumların eğitim düzeyi arttıkça, sahip oldukları yönetimin demokratikliği de aynı oranda artmaktadır. Demokratiklik insanların haklarını kullanabilme özgürlüklerine göre belirlenmektedir. Yasalar önünde eşitlik, dini inanış özgürlükleri, bağımsız ticaret odalarının varlığı gibi, hakların bir toplumda bulunması, o toplumun demokratiklik açısından geliştiğinin bir göstergesidir[193]. Kişilerin bu haklarını kullanmasını sağlayan araç da eğitimdir.

Eğitim sonucunda, toplumdaki bireylerin bilinçli hale getirilmesi kolaylaşmaktadır. Bilinçli bir toplum hak ve ödevlerini bilecek ve bu şekilde hareket edecektir. Haklarını kullanmasını bilen bir toplum yaratılacaktır. Bu da, o toplumun demokratikleşmesini sağlayacaktır.

---

[191] Baş, s. 52.
[192] Uzun, s. 201.
[193] Karagül, (2002), s. 101-102.

Freedom House tarafından yapılan indekste, demokratiklik düzeyi 1 ve 8 arasında sıralanmıştır. En fazla demokratik ortamı sağlamış olan ülkeye 8 tam puan verilmiştir. Bu indeksin sonuçlarına göre; Türkiye 3, Meksika 4, OECD ülkeleri 7 rakamlarını elde etmişlerdir[194].

4.2.2.2. Politik İstikrar Üzerindeki Etkisi:

Eğitimin, kalkınmaya dolaylı olarak etki ettiği kavramlardan birisi de politik istikrardır. Eğitim toplumsal dayanışmayı artırarak politik istikrara etki etmektedir.

Eğitim, toplumun sürekliliğini ve gelişmesini sağlamakta ve toplumla uyumlu bireyler yetiştirmektedir. Eğitimin aynı zamanda siyasal işlevi de vardır. Şöyle ki; eğitim sayesinde, toplumdaki bireylere ulusal değerler ve idealler kazandırılmakta ve böylece bireyler mevcut sayısal düzene bağlı vatandaşlar olarak yetiştirilmektedir. Bu nedenle eğitim, siyasal istikrarın sağlanmasında kullanılabilecek en önemli etmenlerden birisidir[195].

4.2.2.3. Suç Oranı Üzerindeki Etkisi:

Eğitim – suç ilişkisinde özellikle hayat boyu eğitimin önemi oldukça büyüktür.

Cana yönelik suçların eğitim düzeyi ile yakından ilişkisi olduğu ve eğitim düzeyi arttıkça, cana yönelik suç oranlarının azaldığı birçok çalışma tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bu sayede oluşan huzurlu ve güvenli bir toplum ile de ekonomik gelişme sağlanacaktır. Bunun için eğitime önem vermek gerekmektedir[196].

Yukarıda da belirtildiği gibi, toplumun bilinçlendirilmesi için kullanılabilecek en önemli araç eğitimdir. Eğitim sayesinde bilinçli insanlar yetiştirilmektedir. Haklarının yanı sıra ödevlerinin de farkında olan, yeterli düzeyle eğitim almış bireyler huzurlu bir toplumun yaratılmasında söz sahibi olacaklardır.

Zaten, kişileri suç işlemeye iten en önemli nedenlerden birisi de ekonomik şartların yetersizliğidir. Eğitimin, ekonomik büyüme, istihdam ve kalkınma üzerindeki

[194] Freedom House 1996'dan aktaran Karagül, (2002), s. 101.
[195] Türkmen, s. 58.
[196] Mc Mohan'dan aktaran Karagül, (2002), s. 104.

olumlu etkileri göz önüne alınarak şu noktaya varılabilir. Eğitim sayesinde, ekonomik sıkıntılara çözüm bulunabilecek ve kişilerin gelir düzeyleri artacak, ekonomik sıkıntılar nedeniyle işlenen suçlar azalacaktır.

4.2.2.4. Çevre Üzerindeki Etkisi:

Tüm dünya ülkelerinin yaşadığı en önemli hayati sorunlarda birisi de çevre kirliliğidir. Hızlı nüfus artışı, hızlı nüfus artışına bağlı olarak ortaya çıkan kaynak kıtlığı, doğal kaynakların bu şekilde tüketilmesi gibi nedenlerden dolayı, günümüzde çevre kirliliği önemli boyutlara ulaşmıştır.

Eğitim ile çevre arasında da dolaylı bir ilişki mevcuttur. Eğitim ve çevre bilinci arasındaki bu ilişkiyi ortaya çıkaran en önemli göstergelerden birisi, eğitim ile orman alanlarının azalma hızı arasındaki bağdır. Eğitim düzeyi arttıkça, ormanların azalma hızı da yavaşlamaktadır[197].

Bunların yanı sıra; çevre duyarlılığını artırmak için, kişilerin bilinçlendirilmesi ve bu konuda uyarılmaları gerekmektedir. Bunun sağlanması için de yine eğitim ön planda tutulmalıdır.

4.3. SAĞLIK YATIRIMLARININ İKTİSADİ KALKINMAYI BELİRLEYEN FAKTÖRLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Eğitim kadar sağlık yatırımlarının da kalkınma üzerinde birçok olumlu etkileri bulunmaktadır. Her şeyden önce, sağlıklı bir toplumun varlığı, o toplumdaki bireylere, eğitim hizmetinin daha etkin bir şekilde sunulmasını sağlayacak ve kamusal hizmetlerin sunumunu kolaylaştıracaktır. Bu bakımdan eğitim hizmetleri kadar, sağlık hizmet ve imkanlarına da gereken önemin verilmesi şarttır.

Bu noktada önem kazanan konu, eğitim ve sağlık arasındaki ilişkidir. Yukarıda da belirtildiği gibi sağlıklı bir topluma, eğitim hizmetinin sunulması daha kolaydır. Bu bakımdan sağlık yatırımları, eğitimi olumlu yönde etkilemektedir. Eğitim ve sağlık arasındaki dikkat edilmesi gereken nokta ise eğitimli bireylerin hem kendi, hem de diğer

[197] Türkmen, s. 60.

aile fertlerinin sağlıklarına önem göstermeleridir. Bu durum kamu sağlığını da olumlu yönde etkilemektedir[198]. Bu bakımdan eğitim, kamu sağlığının gerçekleşmesi ve korunmasında önemli bir rol üstlenmektedir.

Görüldüğü gibi, bazı koşullarda sağlık hizmetleri, eğitimi olumlu yönde etkilerken; bazı koşullarda da eğitim, sağlığı olumlu yönde etkilemektedir. Bu durum, eğitim ve sağlık hizmetlerinin birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olduğunun kanıtıdır. Bu nedenle, iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesinin en önemli şartlarından biri de eğitim ve sağlık hizmetlerine yani beşeri sermaye yatırımlarına gereken önemin verilmesidir.

Ancak, şunu da belirtmek gerekir ki, sağlık yatırımları da tek başına, kalkınmayı destekleyen ve ekonomik büyümeye olumlu etkilerde bulunan bir faktördür.

Bu bölümde, sağlık yatırımlarının iktisadi kalkınma üzerindeki olumlu etkilerinin ortaya çıkarılmasına çalışılacaktır. Bunun için sağlık yatırımları iki başlık halinde ele alınacaktır. İlk önce, sağlık hizmetlerinin faydaları daha sonra, sağlık yatırımlarının ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki etkileri konuları incelenecektir.

4.3.1. Sağlık Hizmetlerinin Faydaları:

Sağlık hizmetleri sonucunda elde edilebilecek en önemli kazanç, daha iyi sağlık düzeyine ulaşılmasıdır. Bunun sağlanabilmesi, sağlık hizmetlerinin etkinliğine bağlıdır. Sağlık hizmetlerinin en önemli faydası; sağlığın elde edilmesi, korunması, geliştirilmesi ve tedavi yöntemleri sayesinde ortaya çıkabilecek hastalıkların önlenmesidir. Ancak, sağlık hizmetlerinin tek faydası da bu değildir. Özellikle, sunulan sağlık hizmetleri sayesinde, üretimde verimlilik artışını yaşanması ekonomiye büyük getiriler sağlamaktadır. Ortalama bir ömürde meydana gelen artış, hastalık günlerinin azalması gibi faktörler kişinin daha çok çalışmasına ve dolayısıyla üretimi artırmasına yol açacaktır. Bunun yanı sıra, bir hastalığa erken müdahale edilmesi, bu hastalığın maliyetini düşürecektir. Örneğin, aşılama hizmetleri, gelecekte hastanelerde yatmayı gerektirecek durumları önlemektedir. Bu da maliyetlerin azalmasını sağlamaktadır.

[198] Türkmen, s. 53.

Enfeksiyonel hastalıkların kontrol edilmesi ve tedavisi de hastanın erken taburcu olmasını sağlayacaktır[199].

Yukarıdaki bilgilerin ışığı altında, sağlık hizmetlerinin faydaları şu şekilde özetlenebilir:

1. Sağlığın korunması, erken teşhis ve tedavilerinin yapılması,
2. Verimlilik ve üretimin artması,
3. Gelecekte ortaya çıkması muhtemel hastalıkların önceden tespit edilip, tedavilerinin yapılması sayesinde tıbbi maliyetlerin azalması.

Sağlık hizmetleri, yarı kamusal mal ve hizmetler olarak değerlendirilmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, eğitim ve sağlık hizmetlerinin topluma yaydığı olumlu dışsallıkları mevcuttur. Daha önceki bölümlerde verilen bir örnek yardımı ile konuyu açıklamakta yarar vardır.

Örneğin, bir malın (televizyon gibi...) yetersiz düzeyde tüketimi, sadece o malı tüketen kişi üzerinde yarar ya da zarar sağlarken, dışsallıkları bulunan yarı kamusal mal ve hizmetlerin, özellikle sağlık hizmetlerinin tüketilmemesi ya da eksik tüketilmesi tüm toplumu etkilemektedir. Bulaşıcı bir hastalığa yakalanan bir bireye sağlık hizmeti sunulmaması, bu hastalığın tüm topluma yayılmasına ortam hazırlamaktadır. Eğer sağlık hizmeti, hasta olan bu bireye etkin bir biçimde sunulursa, bulaşıcı hastalık tedavi edilecek, toplum gelecekte ortaya çıkması muhtemel bir tehlikeden kurtulacaktır. İşte bu örnek, sağlık hizmetlerinin dışsallığını anlatan en iyi kanıttır. Bu nedenle, sağlık hizmetleri, yaydığı dışsallıklar bakımından ekonomiye fayda sağlamaktadır.

4.3.2. Sağlık Hizmetleri ile Ekonomik Büyüme ve Kalkınma:

Sağlık hizmetlerinin genel olarak faydaları ele alındıktan sonra, burada sağlık hizmetlerinin özellikle kalkınma üzerindeki olumlu etkileri ele alınacaktır.

[199] Mutlu, Işık, s. 84-85.

Aslında sağlığın, iktisadi kalkınma üzerindeki etkileri, yukarıda kısaca belirtilen ve burada daha kapsamlı bir şekilde ele alınacak olan, üretim ve verimlilik artışları ile açıklanmaktadır.

Yapılan çalışmalar, sağlık düzeyinin yetersiz olmasının sonuçlarını incelemiş ve sağlığın iktisadi verimlilik açısından önemini ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmaların sonuçlarına göre; sağlık hizmetlerinin yetersizliği, işçilerin aktif olarak çalışma süresini azaltmaktadır. Yetersiz beslenme, birçok hastalığa davetiye çıkartmakta, bunun sonucunda halsiz düşen, zayıflayan kişiler hem fiziksel, hem de zihinsel olarak işlerine yeterince adapte olamamaktadırlar. Ortalama ömrün kısalığı, hem çalışma sürelerini düşürmekte, hem de eğitimin toplam verimliliğini azaltmaktadır[200].

Bütün bu sonuçlar, eğitim kadar sağlık yatırımlarının da, ekonomik verimliliğin, dolayısıyla kalkınmanın sağlanmasında büyük önem taşıdığını göstermektedir.

Bunun yanı sıra; sağlık hizmetleri, kalkınma ile yakından ilişkili olan, sanayileşme – kentleşme – çevre kirliliği gibi etkenler üzerinde de rol oynamaktadır. Aynı zamanda, verimliliğin artırılmasında her ne kadar, değişik faktörler rol oynasa da (eğitim, ücret sistemi gibi...) verimliliğe sağlığın, moral etkenlerin ve psikolojik durumun daha fazla etki ettiği de bir gerçektir. İş gücünün sağlıklı olması sonucunda, adaptasyon kolaylaşacağı için daha az zaman kaybı oluşacak, daha çok emek sarfedilecektir. Bu bakımdan, sağlıklı bir emek gücü ekonomik büyümeye ve dolayısıyla ekonomik kalkınmaya da önemli katkılar sağlayacaktır[201].

İlk bölümde de belirtildiği gibi, toplumların gelişmişlik seviyelerinin ortaya çıkarılmasında kullanılan en önemli göstergeler arasında; ortalama insan ömrü ve bebek ölüm oranları da yer almaktadır. Bu bakımdan; iktisadi kalkınmanın sağlanması için bu göstergelerin iyileşmesi gerekmektedir. Göstergelerin iyileşmesi de sağlık alanında meydana gelen olumlu gelişmelere bağlıdır. Çünkü, yeterli düzeyde gerçekleştirilecek sağlık yatırımları sonucunda, dengeli beslenme, hastalıkların erken tanı ve tedavilerinin

[200] Karagül, (2002), s. 73.
[201] Talas 197'den aktaran Balsak, s.63.

yapılması, olması muhtemel hastalıkların engellenmesi... gibi amaçlara ulaşılacak ve bu sayede ortalama insan ömründe artış, bebek ölüm oranlarında da azalma sağlanacaktır.

Bu nedenlerden ötürü; sağlık yatırımları, ülkelerin kalkınmışlık seviyelerini belirleyen en önemli faktörler arasında yer almaktadır.

4.4. BEYİN GÖÇÜNÜN İKTİSADİ KALKINMAYA ETKİLERİ

Beyin göçünün iktisadi kalkınma üzerindeki etkileri iki yönlüdür. Burada ilk önce, beyin göçünün (mesleki amaçla yapılan göçlerin) göç veren ülkelere göre, daha sonra da göç alan ülkelere göre değerlendirilmesi gerekmektedir. Şüphesiz, göç veren ve göç alan ülkelerde farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

İlk önce göç veren ülkelere göre mesleki amaçla yapılan göçlerin sonuçları üzerinde durulacaktır:

Günümüzde, yetişmiş – nitelikli insan gücü stratejik bir öneme sahiptir. Beyin göçü yoluyla vasıflı eleman ve insan gücü kaybına uğrayan ülkelerin sosyal ve ekonomik kalkınmaları sekteye uğramaktadır. Çünkü, yatırımlarda gerek duyulan vasıflı eleman alanında açık oluşmaktadır[202]. Bir ülkede, fiziki sermaye kadar beşeri sermayenin varlığı da önemlidir. Nitelikli insan gücünün varolmaması, gerekli üretimin yapılmaması, teknolojik gelişmelerin yavaşlaması, varolan teknolojik gelişme sonucunda ortaya çıkan yeni araç ve gereçlerin kullanılmaması gibi etkenler göç veren ülkelerin kalkınmasını yavaşlatmaktadır.

Göç alan ülkelerde ise durum daha farklıdır. Nitelikli insan gücüne, beyin göçü yoluyla sahip olan ülkeler, bu durumdan olumlu yönden etkilenmektedirler. Çünkü, eğitimleri ve sağlıkları üzerinde (kısaca beşeri sermayeleri üzerinde) hiçbir harcama yapmadan, nitelikli insan gücüne sahip olmaktadırlar. Nitelikli iş gücünün kullanılması da ekonomik kalkınmayı olumlu yönde etkilemektedir. Yatırımlarda gerek duyulan vasıflı eleman ihtiyacı bu şekilde karşılanmakta, üretim artışı ile beraber verimlilik de artmaktadır. Bu durum şüphesiz, göç alan ülkelerin kalkınma süreçlerini hızlandırmaktadır.

[202] Şakir Berber, s. 13.

4.5. NÜFUSUN İKTİSADİ KALKINMAYA ETKİLERİ

İkinci bölümde, beşeri sermayeyi etkileyen faktörlerden olan nüfus konusu içinde; nüfusun iktisadi kalkınmayı olumlu ve olumsuz yönde etkilediği üzerinde durulmuştu.

Burada sadece çalışmanın bütünlüğünün sağlanması bakımından konun özeti yer almaktadır.

Hızlı nüfus artışının, iktisadi kalkınmayı olumsuz yönde etkilediğini savunan iktisatçılara göre; hızlı nüfus artışı, fert başına düşen gelirin azalmasına yol açmaktadır. Ayrıca, yeni nüfus için daha fazla kaynağa ihtiyaç duyulması da ekonomiyi olumsuz yönde etkileyecektir. Son olarak, hızlı nüfus artışı ile birlikte, hane halkının tüketimi artacak, tasarruf oranı düşecektir.

Hızlı nüfus artışının ekonomiyi olumlu yönde etkilediğini savunan iktisatçılara göre ise; genç ve dinamik nüfus ekonomik kalkınmada etkin bir rol üstlenecektir. Bu durum ekonomik kalkınmada itici bir güç olarak kullanılacaktır.

Ancak, iktisadi kalkınma için aslında önemli olan konu; kamusal mal ve hizmetlerin, özellikle beşeri sermaye kapsamına giren eğitim ve sağlık hizmetlerinin etkinliğidir.

Az nüfusa bu tür hizmetlerin verilmesi daha kolaydır. Ancak bir ülkede hem nüfus artış hızı yüksek olmasına rağmen eğitim ve sağlık hizmetinin sunumunun kaliteli olmasıyla kalkınma sağlanabilir. Önemli olan nüfus artışı değil, nüfusa, eğitim, sağlık, barınma, beslenme gibi hizmetlerin kısaca beşeri sermayenin etkin bir şekilde sunulmasıdır.

4.6. BİRLEŞMİŞ MİLLETLERE (UNDP) GÖRE BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARI

Birleşmiş Milletler Kalkınma Teşkilatı (UNDP), yayınladığı raporlarla beşeri sermaye yatırımlarını desteklediğini göstermektedir.

UNDP tarafından 1990 yılından itibaren yayınlanan raporlarda, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile beşeri sermaye arasındaki ilişki ortaya konmaktadır. Bu çalışmalarda, refah seviyesi, sağlık, eğitim gibi göstergeler üzerinde durulmaktadır. Bu bakımdan, insanların seçeneklerini artırma süreci olarak tanımlanan "insani gelişme" kavramı önem kazanmaktadır. Özellikle, uzun ve sağlıklı bir ömür, bilgi edinme ve asgari geçim standardı için gerekli kaynaklara erişme gibi koşullar büyük önem arz etmektedir. İnsanı kalkınma, sadece bir refah ölçücü değil, aynı zamanda fırsatların eşit dağılımının da bir göstergesidir[203].

Tüm bu nedenlerden dolayı, beşeri sermayeye UNDP tarafından büyük önem verilmektedir. Ülkelerin kalkınmışlık düzeyleri, beşeri sermaye (eğitim, sağlık, refah seviyeleri göstergeleri) ile değerlendirilmektedir.

4.7. EKONOMİK İŞBİRLİĞİ VE KALKINMA TEŞKİLATINA (OECD) GÖRE BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARI

Yaptığı çalışmalarla beşeri sermaye yatırımlarının önemini ortaya koymaya çalışan bir diğer örgüt de OECD'dir.

OECD ülkeleri başta eğitim olmak üzere, beşeri sermaye yatırımlarına büyük önem vermektedir. OECD ülkelerinin yarısından çoğunda, lise öğrencilerinin çoğunluğu mesleki ve teknik eğitim programlarına devam etmekte ya da çıraklık eğitimi almaktadırlar[204].

1998'de OECD tarafından yayınlanan raporda beşeri sermaye kavramının tanımına yer verilmiş ve insanın üretken olarak ortaya koyabileceği tüm nitelikler beşeri sermaye olarak ele alınmıştır. Beşeri sermayenin verimlilik, yeni buluşlar ve istihdam üzerindeki olumlu etkilerinin varlığına değinilmiştir. Beşeri sermayenin artırılmasına yönelik stratejilerin geliştirilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur[205].

---

[203] Yumuşak, s. 54.
[204] .... "OECD Reform İstedi", **Artı Eğitim**, Sayı:10, 2005, s. 19.
[205] Human Capital Investment'dan aktaran Yumuşak, s. 56.

4.8. DÜNYA BANKASI'NA (IBRD) GÖRE BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARI

Dünya Bankası tarafından yapılan çalışmalar, gerek az gelişmiş ülkeler için gerekse gelişmiş ülkeler için beşeri sermaye yatırımlarının önemini ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye'de eğitim ve sağlık alanındaki yatırımları geliştirmek amacına yönelik bazı projeler hazırlanmıştır. Bunlardan, "Türkiye Temel Eğitim Projesi" adı verilen çalışmanın amacı, hükümetin temel eğitim programı uygulamalarını, yine temel eğitimin bir parçası olan, okul öncesi eğitimi geliştirerek ve özel eğitim ihtiyaçlarını genişleterek desteklemektir. "Sağlıkta Dönüşüm Projesi"nde ise, sağlık sektöründe özellikle fakir olan ve kırsal bölgelerde yaşayan kişilerin, kaliteli sağlık hizmetlerine ulaştırılmaları amaçlanmaktadır[206].

Bu tür projeler, Dünya Bankası'nın beşeri sermaye yatırımlarına verdiği önemin kanıtı olarak değerlendirilmektedir.

Bu bölümde sadece, beşeri sermaye yatırımlarının global örgütlerce desteklendiği konusu üzerinde durulmuştur.

Dördüncü ve son bölümde, OECD ve Dünya Bankası verileri ele alınacak ve Türkiye ile diğer ülkelerin karşılaştırılması başlığı altında veriler değerlendirilecektir.

[206] World Bank, Projects and Operations, 2005, http://www.worldbank.org (26.11.2005), s. 1-2.

5. TÜRKİYE'DE BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARININ DURUMU

İktisadi kalkınma ve beşeri sermaye kavramları açıklandıktan ve iktisadi kalkınma için beşeri sermaye yatırımlarının öneminden bahsedildikten sonra bu bölümde, Türkiye'de beşeri sermaye yatırımlarının durumu ele alınacaktır.

Üçüncü bölümde de belirtildiği gibi, beşeri sermaye yatırımları; üretim, verimlilik, istihdam, ekonomik büyüme, teknolojik gelişme ve dolayısıyla ekonomik kalkınma üzerinde büyük etkiler yaratmaktadır. Bu nedenle, tüm ülke ekonomileri açısından, beşeri sermaye yatırımlarının geliştirilmesi büyük önem arz etmektedir. Gelişmiş ülkeler elde ettikleri gelişmişlik düzeylerini korumak için; gelişmekte olan ülkeler ise, iktisadi kalkınma amaçlarına ulaşabilmek için bu tür yatırımları artırmalıdır.

İşte bu bölümde, ülkemizde beşeri sermaye yatırımlarının durumu incelenecektir. Geçmişteki ve günümüzdeki göstergeler ele alınacak ve bu göstergeler diğer ülkelerle karşılaştırılacaktır. Bunun için ilk önce, mevcut durum başlığı altında; eğitim, sağlık, nüfus, refah ve göç istatistikleri incelenecek; daha sonra Türkiye ile diğer ülkelerin verileri karşılaştırılacak ve son olarak da kalkınma için alınması gereken önlemler üzerinde durulacaktır.

5.1. MEVCUT DURUM

Bu bölüm içinde, eğitim, sağlık, nüfus, refah ve göç kavramları ve bunların ülkemizdeki durumu ele alınacaktır. Ancak daha önce, kamu harcamalarının yıllar itibariyle Türkiye'de nasıl bir gelişim gösterdiği konusu üzerinde durulacaktır.

Kamu harcamalarının, diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'deki gelişimi, 1. Dünya Savaşı döneminde hız kazanmıştır. Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda, kamu harcamalarının milli gelir içindeki payı oldukça düşüktür. 1929 sonrası devletleştirme faaliyetlerinde artış yaşanmış ve dış borç ödemeleri başlamıştır. Özellikle, 1933 ve 1935 yıllarında uygulamaya konan 1. ve 2. Sanayi Planları ile kamu harcamaları artmıştır.

Savaş dönemi olarak kabul edilen 1939 – 1945 yıllarında da kamu harcamalarındaki artış hızlanmıştır. Ancak, 1950'li yıllarda (liberal dönemde) kamu harcamalarının artış hızı düşmüştür. 24 Ocak 1980 sonrasında, kamu kesimi harcamaları global olarak daraltılmıştır. Bu dönemde yatırım harcamaları, %12,8'den %0,4'e düşürülmüştür. 1990'lı yılların ilk yarısında, kamu harcamalarının yüksek reel faizli iç borçlanma yoluyla finanse edilmesi ve borçlanma vadesinin kısalması sonucu yapılan faiz ödemelerinin bütçe üzerindeki yükü ağırlaşmıştır. 2000'li yıllarda ortaya çıkan krizler nedeniyle faiz oranları yükselmiş ve borçlanma vadeleri kısalmıştır. Bu durum kamu harcamalarının (transfer harcamalarının) artmasına neden olmuştur[207].

Beşeri sermaye yatırımları açısından önem taşıyan nokta, kamu harcamaları içinde yatırım harcamalarının payıdır. 1. bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınan bu konu, kamu harcamaları içinde yatırım harcamalarının payının oldukça düşük olduğunu göstermektedir. İlk bölümde yer alan Tablo 2'nin verilerine bakıldığında; yatırım harcamalarının GSMH içindeki payının % 3 ile % 1 arasında değiştiği görülmektedir. 1990 yılında %2,5 olan bu oran, 1991 yılında %3, 2000 yılında %2,3, 2003 yılında %2, 2004 yılında % 1,8 ve 2005 yılında %1,9 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Eğitim ve sağlık hizmetleri, hem beşeri sermaye yatırımları açısından, hem de ekonomik kalkınma açısından büyük önem taşıyan hizmetlerdir.

Türkiye'de yapılan anket sonuçlarına göre; katılımcıların %55'i bu tür hizmetlerin tamamen ücretsiz olmasını, %25'i hizmetlerin paralı olmasını ancak ödeyemeyenlere devletin destek vermesini istemişlerdir. Hizmetlerin tamamen paralı olmasını isteyen katılımcıların oranı yalnızca %3'dür. Bu durum, ülkemizde eğitim ve sağlık hizmetlerinin devlet tarafından, ücretsiz sunulması gerektiğinin bir göstergesidir[208].

Türkiye'nin kalkınabilmesi için, dünya çapında rekabet edebileceği sektörlere yatırım yapması gerekmektedir. Türkiye'de önemli sorunlardan birisi de dış ticaret açığıdır. Dış ticaret açığı, eğer ileride, üretim ve sanayide kalkınmaya yol açmıyorsa ciddi bir sıkıntı oluşacaktır. Türkiye dış ticaret açığı verecekse de bunu ileri teknoloji

[207] İlhan Uludağ, Erişah Arıcan, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Der, 2003, s. 423-431.
[208] İnput Araştırma ve İletişim A.Ş., **Değişim Sürecinde Türk Toplumu**, Haziran, [y.y], 2002, s. 30.

yaratmak için kullanmalıdır[209]. İleri teknolojinin yaratılması için de insana yatırım yapmak gerekmektedir. İşte yine bu noktada ortaya çıkan konu, beşeri sermayedir. İleri teknolojinin yaratılması, kullanılması, üretim ve verimlilik artışı yaşanması ... beşeri sermaye ile mümkündür.

Yapılan çalışmalar, Türkiye'nin beşeri kalkınma yönünden Avrupa ülkeleri arasında Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Romanya, Bulgaristan ve Malta ile birlikte olduğunu göstermektedir. Bu ülkelerin ortak özelliği, geçmişlerinde ülke kalkınması için devletçi bir politika izlemiş olmalarıdır. Eğer devletçi değil, teşvikçi bir politika izlenirse, Türkiye'nin beşeri kalkınmada hedeflediği noktaya ulaşması daha kolay olacaktır[210]. Bu konu daha sonra, Türkiye ile diğer ülkelerin karşılaştırılması başlığı altında daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Türkiye'nin gelişmiş ülkeler seviyesini yakalamak için ekonomik sorunlarının yanı sıra sosyal sorunlarını da çözümlemesi gerekmektedir. Hızlı nüfus artışı, eğitim ve sağlık hizmetlerinde ortaya çıkan olumsuzluklar, ülkemizin arzuladığı ekonomik düzeye ulaşmasında önemli engellerdir. Özellikle, Türkiye'de eğitim ve sağlık hizmetlerinin gerekli düzeyde yapılmamasından dolayı emeğin verimliliği düşmekte ve ekonomik kalkınma amacına ulaşılması zorlaşmaktadır. Beşeri sermayenin gelişiminin, iktisadi kalkınmaya olumlu katkılar sağlamasından dolayı, hem eğitim hem de sağlığa gereken önemin verilmesi şarttır. Ancak, Türkiye ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, beşeri sermaye açısından gelişmiş ülkeler kadar elverişli bir ortam sağlayamamaktadırlar. Bu nedenle, bu tür ülkelerde sosyal hizmetler alanında yapılan harcamalar yetersiz kalmaktadır[211].

Türkiye'de beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli, pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Aynı zamanda, ülkemizde beşeri sermayenin ekonomik büyümeye katkısı, fiziki sermayeye göre daha düşük orandadır. Türkiye'de beşeri sermayenin üretime gelişmiş ülkelerdeki kadar katkı sağlayamamasının en önemli

---

[209] Burhan Özkan, "Kalkınma İktisadına Genel Bir Yaklaşım", **Turkish Time Dergisi**, Sayı: 22 (Kasım – Aralık 2003), s. 30-33.
[210] Hüseyin Tatlıdil, Oğuz Cinel, "Türkiye'nin AT Üyeliği ve Beşeri Kalkınma Durumu", **Hazine Dergisi,** Sayı: 6 (Nisan 1997), s.53-73.
[211] Göv, s. 131-132.

nedeni, mevcut beşeri sermayenin ekonominin ihtiyaçlarına cevap verememesi ve yeterli niteliğe sahip olamamasıdır. Bu nedenle, Türkiye beşeri sermayesinden daha yüksek oranda faydalanabilmek için piyasa meslek standartlarına uygun, Ar-Ge yatırımlarını özendiren işgücü ve eğitim planlarına gereken önemi göstermelidir[212].

5.1.1. Eğitim Göstergeleri:

Beşeri sermayenin en önemli göstergelerinden birisi, okullaşma oranıdır. Gelişmiş ülkelerde ortalama okuma süresi on yılın üzerindedir. Gelişmiş ülkelerle Türkiye karşılaştırıldığında ülkemizde okullaşma oranının daha düşük olduğu göze çarpmaktadır[213].

Tablo 5

Eğitim Kademelerinde Okullaşma Oranları (%)

	2001-2002	2002-2003	2003-2004
Okul Öncesi Eğitim	9,1	11,2	12,5
İlköğretim	99,9	96,4	96,1
Ortaöğretim	73,8	81,0	96,4
Yükseköğretim	30,8	35,4	36,8

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, [t.y], http://www.dpt.gov.tr (23.05.2006), s.1.

2003 – 2004 yıllarında, okullaşma oranları, okul öncesi eğitimde % 12,5'e, ilköğretimde % 96,1'e, ortaöğretimde % 96,4'e ve yükseköğretimde ise % 36,8'e ulaşmıştır. İlköğretimde okullaşma oranı 2001 - 2004 yıllarında gerileme gösterirken, okul öncesi eğitim, ortaöğretim ve yükseköğretimde artış yaşanmıştır.

2005 eğitim ve öğretim yılı başında ülkemizdeki okul, öğrenci ve öğretmen sayıları şu şekilde özetlenmektedir:

[212] Çakmak, Gümüş, s. 69-70.
[213] Kayacan, Alkan, s. 91.

Tablo 6

2005 Yılı Okul – Öğrenci – Öğretmen Sayısı

Eğitim Kademesi	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı
Okul Öncesi Eğitimi	2.711	434.771	9.111
İlköğretim	35.581	10.565.389	399.025
Ortaöğretim	6.861	3.039.449	167.949
Yükseköğretim	77	1.946.442	77.065

Kaynak: Karaarslan, s. 42.

Türkiye'de okul öncesi eğitimden, yüksek eğitime kadar geniş bir alanda 19,4 milyon öğrenci bulunmaktadır. Öğrenci sayısının bolluğu, Türkiye'nin genç nüfusa sahip olduğunun bir kanıtıdır. Öğrenci sayısının yarısından fazlası ilköğretim çağında yer almaktadır. Bu rakamlar, kamu harcamaları içinde eğitim harcamalarının büyük önem taşıdığını göstermektedir. Çünkü, eğitim harcamaları, kamu sektörü tarafından gerçekleştirilen en önemli sosyal harcamalardandır. Birçok gelişmiş ülkelerin bütçeleri incelendiğinde, savunma harcamalarından sonra, eğitim harcamalarına en fazla payın ayrıldığı göze çarpmaktadır. Bu eğitimin, iktisadi kalkınma hedefinde belirleyici bir rol üstlenmesinden kaynaklanmaktadır[214].

[214] Karaarslan, s. 43.

Tablo 7

Kamu Yatırımlarının Yıllar İtibariyle Sektörlere Göre Dağılımı (%)

	2001	2002	2003	2004
Tarım	9,1	11,1	9,5	11,0
Madencilik	1,1	1,1	1,6	2,6
İmalat	5,7	4,7	4,0	4,1
Enerji	17,6	27,2	24,7	18,5
Ulaştırma	28,2	27,1	21,6	30,5
Turizm	0,6	0,7	0,6	0,8
Konut	0,2	0,2	0,2	0,2
Eğitim	16,1	11,8	17,7	15,4
Sağlık	6,1	4,0	5,5	5,6
Diğer	15,3	12,3	14,7	11,4

Kaynak: DPT, Kamu Yatırımları Raporu, [t.y], http://www.dpt.gov.tr/kamuyat/gerçekleşme-2004, (23.05.2006), s. 1.

Tablo 7 incelendiğinde, sektörler içinde en fazla paya sahip olan sektörün, ulaştırma olduğu ortaya çıkmaktadır. Ulaştırma sektörünü enerji, enerji sektörünü ise eğitim takip etmektedir. Konsolide bütçe içinde eğitim harcamaları özellikle son 10 yıllık süreç içinde dalgalı bir görüntü çizmektedir. Son yıllarda eğitim harcamalarının GSMH içindeki payında artışlar yaşanmaktadır. Bunun en büyük nedeni, temel eğitimin 8 yıla çıkarılmış olmasıdır. Yine de Türkiye'de kaliteli eğitimden söz edilememektedir. Konsolide bütçeden ayrılan payların artırılmasının yanı sıra, bu miktarın etkin ve kaliteli bir şekilde kullanılması da gerekmektedir. Eğitim sorunu, bütçeden yeterli pay ayrımı ve bu payın verimli alanlara, projelere kaydırılması; bu sayede eğitimde yenilenme amacına ulaşılması ile çözülebilir.

Tablo 8

GSMH ve Konsolide Bütçe İçinde Eğitim Harcamalarının Payı(%)

	1980	1985	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
GSMH	2,2	1,7	2,7	2,3	2,4	2,8	3,4	3,5	2,7	2,4	2,8	2,9	4,0
Bütçe	16,1	12,3	17,1	13,5	9,8	11,2	11,3	11,7	10,1	11,2	10,2	9,6	11,8

Kaynak: Hazine, DPT ve MEB'den aktaran Gümüş, s. 167 ve Karaarslan, s. 45.

Yukarıda 1980 – 2004 yılları arasındaki eğitim harcamaları özetlenmiştir. Son yıllarda temel eğitimin 8 yıla çıkarılması ile eğitim harcamalarında bir artış yaşanmıştır. Ancak, bu artış, olması gereken düzeyde değildir. Milli gelir arttıkça, eğitime ayrılan pay genelde artmamaktadır. Bunun en geçerli ispatı, aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Konsolide bütçe yatırımlardan, Milli Eğitim Bakanlığı'na ayrılan tutarlar incelendiğinde 2002 yılından itibaren bu payların giderek azaldığı görülmektedir.

Tablo 9

Konsolide Bütçe Yatırımlarındaki MEB Ödeneği (YTL)

Yıllar	Konsolide Bütçe Yatırım Ödeneği	MEB Yatırım Ödeneği
2001	3.500.000.000	779.855.000
2002	5.736.000.000	1.281.690.000
2003	8.998.500.000	1.479.050.000
2004	7.368.361.000	1.060.762.160
2005	10.143.886.000	1.230.306.000

Kaynak: Karaarslan, s. 50.

Tablo 9'u baz alarak konsolide bütçe yatırım ödeneği içindeki MEB yatırım ödeneği % olarak hesaplanabilir. 2005 yılında 10.143.886.000 YTL (%100) olan

konsolide bütçe yatırım ödeneğindeki MEB yatırım ödeneği; % 13 olarak hesaplanmaktadır.

Özet olarak, Türkiye'de konsolide bütçeden eğitime ayrılan pay % 15 civarındadır. Bu oran bazı gelişmiş ülkelere nazaran düşük seviye olup, bazı ülkelere göre de yüksektir. Önemli olan nokta, daha önce de belirtildiği gibi bu payın kaliteli şekilde kullanılmasıdır. Kaliteli eğitim bu sayede, ekonomik kalkınmayı oluşturacaktır.

Tablo 10

Nüfusun Eğitim Düzeylerine Göre Dağılımı (%)

Yıllar	Okuryazar Olmayan	Diplomasız	İlkokul	Ortaokul ve Dengi	Lise ve Dengi	Yüksekokul ve Fakülte
1980	32,5	24,5	56,1	8,3	7,5	3,3
1985	22,5	23,8	56,3	8,4	8,6	2,9
1990	19,5	19,8	57,3	9,4	9,7	3,8
2000*	1,7	6,3	47,7	82,3	12,5	7,7

Kaynak: DİE'den aktaran Gümüş, s. 163.

*2000 nüfus sayım yılı 10 yıllık dönemi kapsamaktadır.

Nüfusun eğitim yapısı incelendiğinde; Türkiye'nin sahip olduğu insan kaynağının eğitim düzeyi açısından yetersiz düzeyde olduğu gözlenmektedir. Yukarıdaki tablo, okuryazar olmayan kesimin fazlalılığını gözler önüne sermektedir. Türkiye'de orta ve yüksek öğretimin nüfus içindeki payı, gelişmiş ülkelerin çok gerisindedir. Türkiye'nin gelişmesi için, ilköğretim kadar yükseköğretime de gereken önem verilmeli, bütçeden ayrılan pay işte bu noktada etkin bir şekilde kullanılmalıdır.

Tablo 11

Eğitim Durumuna Göre İşgücü Durumu (15 + Yaş)

	Okuryazar Olmayanlar(%)		Lise Altı Eğitimliler(%)		Lise ve Dengi Meslek(%)		Yüksekokul ve Fakülte(%)	
	İKO	**İO**	**İKO**	**İO**	**İKO**	**İO**	**İKO**	**İO**
1988	41,9	3,7	60,3	8,1	66,2	18,1	87,5	9,1
1990	37,7	5,0	59,0	8,4	63,5	16,2	86,5	7,0
1995	35,7	2,9	54,5	7,3	60,8	15,1	83,5	6,1
2000	31,5	3,4	50,1	5,7	55,3	10,6	78,2	7,0
2004	24,4	3,7	48,2	9,1	56,6	15,1	80,0	12,4
2005	21,9	4,5	47,4	9,6	57,1	13,6	79,1	10,2
2006*	17,5	6,5	44,2	12,0	55,8	14,3	79,6	9,5

Kaynak: TÜİK, Hane Halkı Sonuçları, (1988-2006), http://www.tuik.gov.tr (25.05.2006),s.1.

*Şubat 2006 verileri İKO: İşe Katılma Oranı, İO: İşsizlik Oranı

Tablo 11'den de anlaşılabileceği gibi, 1988 yılından itibaren okuryazar olmayan işgücünün oranı giderek düşmüştür. Bu nedenle, okuryazar olmayanların işe katılma oranlarında da azalma meydana gelmiştir. 1988 yılında okuryazar olmayanların işe katılma oranları %41,9 iken, bu oran 1990 yılında %37,7'ye, 1995 yılında %35,7'ye, 2000 yılında %31,5'e ve 2005 yılında ise %21,9'a düşmüştür. Ancak yine de Türkiye'de okuryazar olmayanların oranı diğer ülkelere nazaran fazladır.

Bunun yanı sıra, yüksekokul ve fakülte düzeyinde eğitim görenlerin sayısı giderek artmaktadır. Ancak, bunların işe katılma oranlarında bir dalgalanma mevcuttur. Lise ve dengi okullarda da işsizlik oranı yüksektir.

Son yıllarda yüksekokul ve fakülte mezunu olan kişilerin de işsiz kaldıkları bir gerçektir. Bu durum, yüksek eğitimli kişilerin önlerine çıkan tüm işleri beğenmeyip, daha iyisini beklemelerinden kaynaklanmaktadır.

Genel olarak, 1988 yılından itibaren okuryazarlık oranının arttığı, eğitim ile işgücüne katılma oranları arasında pozitif bir ilişkinin varolduğu bir gerçektir. Eğitim düzeyinin artması kişilere daha iyi iş imkanları sağlayacaktır.

Eğitim ve yükseköğretimin kişilere sunduğu özel ve sosyal faydalar nedeniyle, kişiler kazanmış oldukları bilgi ve beceri sayesinde refahlarını ve gelir düzeylerini artırabilirler. Yapılan çalışmaların çoğu bu sonuca ulaşmıştır. Ancak buna rağmen, bu konuda tam bir görüş birliğine varılamamıştır. Çünkü, doğuştan gelen yetenekler, çevresel faktörler ve ailevi durum özel faydayı yani daha fazla gelir getiren işe sahip olma faktörünü etkilemektedir[215].

Türkiye'de eğitim sisteminin yetersizlikleri hakkında şunlar söylenebilir:

Eğitim sistemi öğretmenine yeterli gelir sağlayamamakta, öğretmenin kendisini yeniden geliştirmesine kapalı kalmaktadır. Türkiye'de eğitim finansmanı için ayrılan paylar da etkin bir biçimde kullanılmamaktadır. Üniversite ve yükseköğretim sisteminde yurttaşların eğitim talebini karşılayacak kapasite yaratılamamaktadır. Eğitim sisteminin, toplumun eğitim talebini karşılayacak miktar, çeşitlilik ve kalitede bir arz kapasitesi yoktur. Çünkü, birçok meslek alanında diplomalı işgücü arzı varken, öte yandan işverenler işgücü piyasasında yetkinlik açısından büyük bir işgücü açığıyla karşılaşmaktadır. Bu paradoks, eğitimde kalite sorununun varlığını göstermektedir[216].

Türkiye gibi ekonomik sorunların yanı sıra sosyal sorunların da bulunduğu, hızlı nüfus artışına sahip olan ülkelerde eğitim harcamaları üzerinde bir baskı vardır. Nüfus artışı, insan üzerine yapılan yatırımların kalitesini düşürmektedir. Özellikle ülkemizde, eğitim için ayrılan payın gelişmiş ülkelere kıyasla çok daha az olması eğitimin kalitesini bozmaktadır[217].

---

[215] Münevver Turanlı, "Türkiye'de Eğitim ve Yükseköğretim", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi**, Sayı:4 (Aralık 2003), s. 223.
[216] İlhan Tekeli, **Eğitim Üzerine Düşünmek**, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2003, s. 23-27.
[217] Mutlu, s. 160-166.

Ülkemizdeki eğitim sisteminin bir diğer sorunu da, kadın eğitiminin düşüklüğüdür. Eğitimin hemen hemen her düzeyinde cinsiyet farkı görülmektedir. Yapılan istatistiklere göre, zorunlu eğitimden sonra bir daha okuyamayan, örgün eğitimden yararlanamayan kız çocuklarının oranı % 60 civarındadır. Erkek çocuklarda ise bu oran % 40'dır[218]. Bu durum eğitim sistemimizin en önemli sorunlarından birisidir.

Türkiye'deki ortaöğrenim düzeyindeki okullaşma oranındaki artışın, milli geliri artırıcı etkisi oldukça az olmuştur. Örneğin, 1968-1980 döneminde okullaşma oranındaki artış % 44,4 olurken, kişi başına milli gelir artışı % 25'de kalmıştır. Çünkü, ortaöğretim düzeyindeki zorunlu eğitim süresi gelişmiş ülkelerde 10-12 yıl iken, Türkiye'de 8 yıldır. Bu nedenle okullaşma oranı artsa bile, milli gelir artışı fazla olmamaktadır. Aynı şekilde gelişmiş ülkelerde ortalama öğrenim süresi 12-15 yıl iken, Türkiye'de 3,6 yıl gibi oldukça düşük bir düzeydedir[219].

Kısacası, Türkiye yukarıda da belirtildiği gibi genç nüfusa sahip olan ancak bu genç nüfusa gerekli olan eğitimi etkin bir biçimde veremeyen bir ekonomiye sahiptir. Türkiye'de istihdam edenlerin eğitim seviyelerinin düşük olması, üretim ve verimliliği olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle Türkiye, sahip olduğu genç nüfusu iyi değerlendirememektedir.

Bu durumun özeti şudur: Türkiye'de vasıf sorunu mevcuttur. Türkiye'nin kalkınamaması ve beşeri sermayesinin düşük olmasının nedenleri şu şekilde sıralanabilir[220]:

1. Sunulan eğitim yetersizdir,
2. Kalkınmada insan unsuru göz ardı edilmektedir,
3. Büyüme oranına bağlı olarak sağlanan istihdam artışı yetersizdir,
4. Yıllar itibariyle işgücüne katılma oranı azalmaktadır,
5. İşgücünün eğitim düzeyi yükselme sürecinde olsa da hala düşüktür,

---

[218] Çiğdem Kağıtçıbaşı, "Temel Eğitim ve Toplumsal Gelişme", **Türkiye Bilimler Akademisi Toplantı Serileri 8,** Ankara: Tübitak, 2002, s. 19-20.
[219] Şener, s. 359-361.
[220] TÜSİAD, 2000'den aktaran Kayacan, Alkan, s. 100-107.

6. Lise ve dengi okullar arasında işsizlik oranı yüksektir,

7. Yeni istihdam alanları açılamamaktadır.

5.1.2. Sağlık Göstergeleri:

Bir ülke ekonomisinde, sağlıkla ilgili en önemli göstergelerden birisi demografik göstergelerdir. Bu göstergeler sağlık sektörüne yönelik yatırımların etkinliğinin görülmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

Tablo 12

Sağlıkla İlgili Demografik Göstergeler

Yıllar (1980-2005)	Nüfus Artış Hızı (%)	Kaba Doğum Hızı(Binde)	Kaba Ölüm Hızı (Binde)	Bebek Ölüm Hızı (Binde)	Toplam Doğurgan Oranı	Doğuşta Ort.Yaşam Süresi
1980-1985	2,49	30,8	9,0	82	4,05	63,00
1985-1990	2,17	29,9	7,8	65	3,76	65,58
1990-1995	1,85	25,3	6,7	50	2,80	67,28
1995-2000	1,62	22,2	6,5	39	2,45	68,55
2000-2005	1,33	20,9	6,6	28	2,32	70,30

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, DİE ve DPT'den aktaran Gümüş s. 171.

Tablodan da görüldüğü gibi, yıllar itibariyle bebek ölüm hızı ve doğurganlık oranı azalmakta, ortalama yaşam süresi artmaktadır. Bu durum, sağlık yatırımlarına verilen önemin arttığını göstermektedir.

Ancak, Türkiye ile OECD ülkeleri karşılaştırıldığında, Türkiye'de sağlık sektörünün geri kaldığı görülmektedir[221]. Bu konu, daha sonra ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

[221] Gümüş, s. 171.

Tablo 13

Temel Sağlık Göstergeleri

	1980	1985	1990	1995	2000	2005
Yatak Sayısı	114.217	119.598	137.662	154.060	180.000	200.000
Yatak Başına Nüfus	451	495	416	405	388	351
Yatak Kullanım Oranı(%)	47	51	55	58	61	75
Hekim Başına Nüfus	1.652	1.398	1.121	928	806	789

Kaynak: DPT, 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, (2001-2005), http://www.dpt.gov.tr/sektor (25.05.2006), s. 1-3.

Görüldüğü gibi, yatak sayısı yıllar itibariyle artış göstermektedir. Ancak, yatak başına düşen nüfustaki azalma oldukça düşük seviyede gerçekleşmektedir. Türkiye'deki hızlı nüfus artışı, sağlık hizmetinin etkinliğini bozmaktadır. Yatak kullanım oranı 1980 yılında % 47 iken, 2005'de %75 seviyesine yükselmiştir. Hekim başına düşen nüfustaki azalma da oldukça düşüktür. Bütün bu göstergeler Türkiye'de sağlık hizmetinin yetersiz düzeyde olduğunu göstermektedir.

Türkiye'de sağlık sisteminin sayısal verilere dayanan mevcut durumu, OECD ülkelerinin gerisinde olduğunu göstermektedir. Bunun en büyük nedeni, Türkiye'de ulusal sağlık politikasının oluşturulamamış olmasıdır. Türkiye sağlık alanında finansman yetersizliği başta olmak üzere; kaynakların etkin ve verimli kullanılmaması, kurumlar arası koordinasyonun yetersizliği gibi birçok sorunla mücadele etmektedir. Ayrıca, Türkiye'de hızlı nüfus artışı karşısında, sağlık yatırımları daha düşük oranda artmaktadır. Aşağıdaki tablodan; 1990 yılına kadar sağlık yatırımlarının toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payının % 1'in altında kaldığı, daha sonraki yıllarda % 5-

6'lara yaklaştığı anlaşılmaktadır. Ancak, hızlı nüfus artışı karşısında bu oran çok düşük kalmakta[222] ve sağlık hizmeti bu nedenle kalitesizleşmektedir.

Tablo 14

Toplam Sabit Sermaye Yatırımları İçinde Sağlık Yatırımlarının Payı(%)

	1980	1985	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Kamu	1,8	1,2	2,8	3,3	4,4	5,1	4,6	3,8	4,5	5,9	4,6	4,8
Özel	0,3	0,7	0,9	1,0	1,8	2,9	3,6	3,2	4,2	3,9	3,8	4,4
Toplam	0,8	0,8	1,5	1,4	2,4	2,7	2,7	3,8	4,5	5,4	4,6	4,8

Kaynak: DPT'den aktaran Gümüş, s. 173.

Örneğin, 2000 yılında Türkiye'de kamu sağlık harcamalarının GSYİH'ya oranı % 3,5 iken, gelişmiş ülkelerde bu oran % 6-8 civarında seyretmektedir[223]. Türkiye, nüfusu hızla artan bir ülkedir. Türkiye'nin bugünkü sağlık hizmetleri sistemi, ülkenin demografik yapısı ile uyum göstermemektedir. Nüfus artışıyla paralel hizmet arzı artışı yaşanamaması, beşeri sermayenin etkinliğini bozmaktadır[224].

Sağlık hizmetlerinin etkinliğini belirleyen bir diğer faktör de kamu hizmetlerinin finansmanıdır. Türkiye'de farklı finansman yöntemleri bir arada kullanılmaktadır. Bu nedenle, kesin hesaplar yapılamamakta ve sektörlerdeki finans durumu net olarak ortaya çıkarılamamaktadır. Ancak, Türkiye'de çevre sağlığı sorunlarının ve beslenme yetersizliğinin önemli sorunlar haline geldiği de bilinen bir gerçektir. Türkiye, bazı alanlarda büyük ilerlemeler yaşamış olmasına karşın, sağlık hizmetlerini tüm yurt düzeyine sunarken hala birçok sıkıntıyla karşılaşmaktadır. Özellikle, kırsal kesimlere etkili ve erişilebilir hizmet sunumu sağlanamamaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak da doğumların yaklaşık % 24'ü, sağlık personeli yardımı

[222] Gümüş, s. 173-174.
[223] T.C. Ön Ulusal Kalkınma Planı, **Başlıca Ekonomik ve Sosyal Göstergeler İtibariyle Türkiye ve AB**, Ankara, 2003, s. 65.
[224] T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü, **Türkiye'de Sağlık Reformu Sağlıkta Mega Proje**, Ankara, 1992, s. 4.

olmaksızın yapılmakta ve aşılama oranlarında arzu edilen düzeye ulaşılamamaktadır[225]. Bu durum da, sağlıksız bir neslin yetişmesine ortam hazırlamaktadır.

Özet olarak, Türkiye yıllar itibariyle, bütçesinden sağlık harcamalarına aktardığı payı arttırmaktadır. Ancak, bu artış yeterli düzeyde değildir. Türkiye'deki hızlı nüfus artışının varlığı nedeniyle, eğitim ve sağlık hizmetleri yeterli düzeyde sunulamamaktadır. İlk bölümde, nüfus artışının ekonomiye hem olumlu, hem de olumsuz etki ettiği belirtilmişti. Görünen odur ki, ülkemizde nüfus artışının ortaya çıkardığı olumsuzluklar çok daha fazladır. Çünkü, hızlı nüfus artışı sonucunda eğitim ve sağlık hizmetlerinin etkinliği ve kalitesi düşmektedir. Kıt kaynaklara sahip olan ve gelişmekte olan ülkeler statüsünde yer alan Türkiye için, artan nüfusa özellikle sağlık hizmetinin verilmesi zorlaşmaktadır.

Ülkemizdeki sağlık sistemindeki olumsuzluklar şu şekilde özetlenebilir:

1. Sağlık yatırımları içinde en yüksek pay destek hizmetleri ve tedavi edici sağlık kurumları yatırımlarına aittir. Özellikle, tedavi edici hizmetlerde kamu kesimi ağırlık taşımaktadır[226].

2. Türkiye'de GSMH'dan sağlığa ayrılan pay oldukça düşüktür. Sağlığa harcanan kaynaklar içinde vatandaşların doğrudan yaptığı harcamalar % 50'ye yakın bir miktarı oluşturmaktadır[227].

3. Türkiye'de yaşana nüfus artış hızının, sağlık hizmetleri üzerinde olumsuz etkisi vardır.

4. Eğitim düzeyi düşük olan alanlarda, sağlık hizmetlerinin de kalitesi düşmektedir. Eğitimsiz annelerin, sağlıklı çocuk yetiştirme olasılıkları oldukça azdır[228].

[225] Akdur, s. 38-40.
[226] Batırel, s. 178-179.
[227] T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü, s. 16.
[228] Şener, s. 371.

5. Ülkenin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi ile uyum içinde olmayan genel bir sağlık düzeyi mevcuttur. Bu durumun iyileştirilmesi ve sağlık hizmetinin niteliğinin yükseltilmesi için köklü değişikliklerin yapılması gerekmektedir[229].

6. Sağlık hizmetlerinin sunumuna ilişkin olarak, uluslar arası kalite ve standartlara uyulmadığı da görülmektedir[230].

7. Hizmet kademeleri arasında etkin bir hasta sevk sistemi kurulamamıştır. Hizmet basamakları arasındaki koordinasyon ve iş birliği eksik kalmıştır. Bunun yanı sıra, çevresel risk faktörlerinin azaltılması için çevre sağlığı hizmetleri yeterince güçlendirilememiştir. Trafik kazaları sonucu ortaya çıkan sağlık ve ekonomi ile ilgili kayıplar önemli boyutlara ulaşmaktadır[231].

5.1.3. Nüfus Göstergeleri:

Ekonomik bir değerlendirme, ülke nüfusu ve insan yapısından soyutlanmış olarak yapılamaz. Bu nedenle, nüfusun kalkınma üzerindeki etkilerinin incelenmesi, nüfus göstergelerinin ele alınması gerekmektedir. Ülkemizde, nüfus artış hızı yıllık % 2,5 düzeyindedir. Türkiye nüfusu, her 25 yılda bir misli artmaktadır ve genellikle işgücü artışı nüfus artışının gerisinde kalmaktadır[232].

Ancak, 1990 yılından itibaren Türkiye'de nüfus artış hızı düşmeye başlamıştır. Bu düşüşün başlıca nedenleri; kentleşme ve gelir dağılımındaki bozulma olarak nitelendirilebilir. Nüfus, çok sayıda ekonomik, siyasi ve sosyal faktörlerden etkilenmekte ve böylece zaman içinde değişim göstermektedir. Ancak bu değişim, 3-5 yıllık dönemlerde değil de, 15-30 yıllık dönemlerde belirginleşmektedir. Hükümetlerin nüfus politikaları, ekonomik koşullar, göçler, ailelerin hayata ve dünyaya bakış açıları gibi faktörler nüfus artış hızını doğrudan etkilemektedir[233]. Aşağıdaki tabloda 1992-2002 yıllarındaki nüfus ve demografik göstergeleri yer almaktadır.

---

[229] Oğuz Oyan, **Türkiye Ekonomisi Nereden Nereye**, Ankara: İmaj Yayıncılık, 1998, s.206.
[230] Şener, s. 371.
[231] DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001-2005, http://www.dpt.gov.tr (25.05.2006), s. 1.
[232] Ekrem Pakdemirli, **Ekonomimizin Sayısal Görünümü**, 3. Baskı, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1995, s. 206.
[233] Türkoğlu, s. 54-55.

Tablo 15

Nüfus Göstergeleri

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Nüfus Artış Hızı (binde)	19,2	18,9	18,5	18,4	18,3	18,0	17,6	16,9	14,1	13,8	13,5
Bebek Ölüm Hızı (binde)	50,0	47,6	45,2	43,0	40,9	38,8	36,5	33,9	28,9	27,8	26,7
Doğuşta Beklenen Yaşam Süresi (yıl)	66,7	67,1	67,5	67,8	68,2	68,6	69,0	69,4	70,4	70,6	70,7
Kaba Doğum Hızı (binde)	24,4	24,1	23,7	23,6	23,4	23,1	22,6	21,9	20,2	19,9	19,6

Kaynak: DİE, Nüfus ve Kalkınma Göstergeleri, (1992-2002), http://www.die.gov.tr (27.05.2006), s. 1.

1992-2002 yılları arasındaki 10 yıllık süreç incelendiğinde, nüfus artış hızının 1992 yılından itibaren düştüğü gözlenmektedir. Buna paralel olarak da bebek ölüm hızında da düşüş yaşanmaktadır. Doğuşta beklenen yaşam süresi, 1992 yılında 66,7 yıl iken 1999 yılında 69,4'e, 2000 yılında 70,4'e ve 2002 yılında 70,7 yıla yükselmiştir. Kaba doğum oranı da giderek düşmüş, 1992 yılında 24,4 olan bu oran 2002 yılında 19,6'ya gerilemiştir.

Görüldüğü gibi son 15 yılda nüfus göstergeleri iyiye doğru gitmektedir. Aşağıdaki tablo da 2003-2005 yıllarındaki nüfus gelişmelerini göstermektedir.

Tablo 16

2003-2005 Yılları Arası Nüfus Göstergeleri

	Birim	2002	2003	2004	2005
Top. Nüfus	Bin Kişi	69.875	70.847	71.332	72.294
Fiili Nüfus Artış Hızı	Yüzde	1,41	1,38	1,35	1,33
Doğal Nüfus Artış Hızı	Yüzde	1,34	1,31	1,28	1,26
Kaba Doğum Hızı	Binde	19,7	19,5	19,2	19,0
Kaba Ölüm Hızı	Binde	6,3	6,3	6,4	6,4
Bebek Ölüm Hızı	Binde	28,5	27,7	26,9	26,2
Doğuşta Hayatta Kalma Ümidi	Yıl	70,4	70,5	70,7	70,8

Kaynak: DPT, Sosyal Sektörler-Nüfus, (2003-2005), http://www.dpt.gov.tr (27.05.2006), s. 1.

Görüldüğü gibi, 2002 yılında toplam yıl sonu nüfusu 69 milyon 875 bin kişi iken, bu sayı 2005 yılında 72 milyona ulaşmıştır. Ancak, nüfus artış hızına bakıldığı zaman, hem yıllık fiili, hem de yıllık doğal nüfus artış hızında bir azalma olduğu görülmektedir. Kaba doğum hızı ve bebek ölüm hızı yıllar itibariyle düşerken, doğuşta hayatta kalma ümidi artmaktadır.

Türkiye, demografik açıdan genç bir ülkedir. Nüfusun genç karakterli olması, bir yandan çalışma çağındaki nüfusun artmasını sağlarken, diğer yandan da her yıl işgücüne katılan nüfusun fazlalaşmasına neden olmaktadır. Son yıllarda doğurganlık oranında meydana gelen düşüş, ülke nüfusunun kompozisyonunun değişmesine neden olmaktadır. Türkiye'de toplam nüfusun yaklaşık üçte biri 15 yaşın altındadır. Bu oran AB üyeleri ile karşılaştırıldığında oldukça yüksek kalmaktadır. Aynı zamanda Türkiye, AB üyeleri arasında bebek ölüm oranının en yüksek olduğu ülkedir ve yine en yüksek doğurganlık hızı Türkiye'dedir[234].

[234] Kayacan, Alkan, s. 116-121.

Geçmişten itibaren nüfus bilgileri incelendikten sonra, şimdi, gelecek için öngörülen nüfus göstergeleri ele alınacaktır. Geçmiş dönemdeki verilerden yararlanılarak, geleceğe ilişkin şu sonuçlar ortaya çıkarılmıştır.

Tablo 17

2005-2040 Yıllarına İlişkin Demografik Göstergeler

	2005-2010	2010-2015	2015- 2020	2020-2025	2025-2030	2030-2035	2035-2040
Top. Doğurganlık Hızı	2,33	2,18	2,10	2,10	2,10	2,10	2,10
Kaba Doğum Hızı (binde)	19,5	17,5	16,6	16,3	15,8	15,1	14,4
Kaba Ölüm Hızı (binde)	7,1	7,3	7,5	7,7	8,1	8,6	9,6
Nüfus Artış Hızı (binde)	13,5	11,0	9,6	8,6	7,6	6,4	4,8

Kaynak: DİE, Demografik Göstergeler, (2005-2040), http://www.die.gov.tr (17.12.2005), s. 1.

Gelecekte de nüfus artışının yavaşlayacağı öngörülmektedir. Nüfus artış hızının yavaşlaması ekonomiyi rahatlatacaktır. Doğacak çocuk sayısı düşecektir. Genç nüfus azalacak, yetişkin nüfus artacak ve bunun sonucunda yaşlılık problemi ortaya çıkacaktır. Uzun vadede Türkiye, genç nüfusa sahip bir ülke olmaktan çıkacaktır. Kaba ölüm hızı artacaktır. Bu artışın sebebi, nüfusun yaşlanmaya başlamasıdır[235]. Bunun yanı sıra, gelecekte daha sağlıklı ve eğitimli bir kuşak yetişecektir[236].

Daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye'de son yıllarda her ne kadar nüfus artış hızı düşüyor olsa da, Türkiye kalabalık bir ülkedir. Nüfusu fazladır, ancak kaynakları bu nüfusun ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeyde değildir. Bu nedenle, yoğun nüfus, eğitim ve sağlık hizmetlerinin kalitesini düşürmektedir. Gelecekte nüfus artış hızının düşmesi ile vatandaşlara sunulacak olan hizmetlerin kalitesi de artacaktır.

[235] Kayacan, Alkan, s. 123-126.
[236] Türkoğlu, s. 62.

Türkiye nüfusu bakımından avantajlı mı? Yoksa dezavantajlı mı? Bu sorunun net bir cevabı yoktur. Türkiye, mevcut beşeri sermaye potansiyelini yeterli kaliteye ulaştıramamıştır. Türkiye, yaşamakta olduğu bu demografik dönüşümün yarattığı fırsatı iyi değerlendirmeli bunun için de nüfusunu çok iyi eğitmeli, bu nüfusu beşeri sermaye haline getirmelidir. Genç nüfusun fırsat yada tehdit olması, eğitim sistemine bağlıdır[237].

5.1.4. Göç ve Refah Göstergeleri:

2004 yılı insani gelişme raporunda, 177 ülke içinde Türkiye, 88. sırada yer almaktadır. Aşağıdaki tablo bazı iller itibariyle Türkiye'nin kalkınmışlık düzeyini göstermektedir.

Tablo 18

Bazı İllerin Beşeri Kalkınmışlık Düzeyleri (2004 Yılı)

İller	Ort. Yaşam Süresi (yıl)	Okuryazarlık Oranı(%)	Gelir Endeksi
İstanbul	73,3	93,1	0,77
Ankara	67,6	92,4	0,72
İzmir	73,1	89,7	0,75
Şırnak	58,3	44,5	0,52

Kaynak: UNDP (2004)'den aktaran Altay, s. 35-34.

Türkiye, insani gelişme endeksinde son sıralarda yer almaktadır. Türkiye'nin üst sıralara çıkabilmesi için sermaye birikimi ve bilgi toplumu konularına önem vermesi gerekmektedir. Özellikle, beşeri sermaye kavramı, insani gelişme ile oldukça yakından ilişkilidir. Bu nedenle beşeri sermaye göstergelerinin, insani gelişme sürecine olumlu etkiler yaratacağı açıktır.

Refah göstergeleri içinde en önemlisi, GSMH göstergesidir. 2005 yılı 3. çeyreğinde, GSYİH ve GSMH sırasıyla % 7 ve % 7,3 oranında büyümüştür. GSYİH

[237] Kayacan, Alkan, s.128.

içindeki payın % 15'i ulaştırma sektörüne ayrılmıştır. 2005 yılının 3. çeyreğinde, GSYİH'nın büyümesinde tarım sektörünün katkısı 1,3 puan, sanayi sektörünün katkısı 1,4 puan ve hizmetler sektörünün katkısı da 4,3 puan olmuştur[238].

Refahın en önemli göstergelerinden birisi de istihdam faktörüdür. Aşağıdaki tablo 2001-2005 yıllarında işteki durumlarına göre istihdam edilenleri göstermektedir. Tablodan da anlaşıldığı gibi, ücretsiz aile işçilerinin sayısı, işverenlerin ve ücretlilerin sayısından oldukça düşüktür. En fazla rakam, ücretli olarak çalışanlarda görülmektedir. Ancak, yüzdelik değişimler incelendiğinde, istihdam edenlerde meydana gelen artışın oldukça düşük olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Türkiye'nin istihdam sorunun varlığının bir kanıtıdır.

Tablo 19

İşteki Durumuna Göre İstihdam Edilenler

	Ücretli (bin kişi)	**İşveren (bin kişi)**	**Ücretsiz Aile İşçisi(binkişi)**	**Ücretli ∗(%)**	**İşveren∗(%)**	**Ücretsiz Aile İşçisi∗(%)**
2001	9.908	6.142	4.318	-2,8	0,1	1,8
2002	10.625	6.274	4.455	7,2	2,1	3,2
2003	10.707	6.302	4.139	0,8	0,4	-7,1
2004	11.079	6.409	4.304	3,5	1,7	4,0
2005	12.349	6.617	3.872	8,9	1,7	-23,0

∗ Bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim

Kaynak: DPT, İşteki Duruma Göre İstihdam Edenler, (2001-2005) http//www.dpt.gov.tr [t.y], s.1.

Daha önce de belirtildiği gibi, daha fazla gelir elde etmek amacıyla yapılan çalışma amaçlı göç harcamaları da ileride getiri sağlayacağı düşüncesinden hareketle beşeri sermayeyi etkileyen bir faktör olarak ele alınabilir. Türkiye'de kent nüfusunda yıllar itibariyle sürekli bir artış olurken, kır nüfusunda azalma olmaktadır. Bunu nedeni olarak, şehrin cazibesi, iş bulma olanağı, fakirlik gibi etkenler sayılabilir. Bunun yanı

[238] İsmail Onay, "Türkiye Ekonomisi", **Vergi Dünyası Dergisi**, Sayı: 295 (Mart 2006), s.211.

sıra, Türkiye'ye gelen göçmenler genellikle kendi ülkelerinde iş bulamayan vasıfsız işgücü niteliğindeki insanlardan oluşmaktadır[239].

Tablo 20

Kır – Kent Nüfusunun Toplam Nüfus İçindeki Payı

Yıllar	1980	1985	1990	1995	2000
Kır Nüfusu(%)	57,9	52,8	46,0	39,1	29,4
Kent Nüfusu(%)	42,1	47,2	54,0	60,9	70,6

Kaynak: DPT'den aktaran Gümüş, s. 175.

Tablo 21

Eğitim Amacıyla Yurt Dışına Gönderilen Araştırma Görevlilerinin Sayısı (Kişi)

Ülkeler	ABD	Almanya	İngiltere
1987-1990	326	41	485
1995	169	11	93
2000	47	2	9
2001	32	-	10
2002	1	-	1

Kaynak: YÖK'den aktaran Gümüş, s. 177.

Tablo 21'de de görüldüğü gibi, Türkiye'de 1987-2002 yılları arasında yurtdışına gönderilen nitelikli işgücü miktarı oldukça fazladır. Yurt dışına giden öğrencilerin büyük bir bölümü, ABD ve İngiltere'ye gönderilmiştir. Son yıllarda bu sayılarda azalmalar görülmekte ise de yine bu veriler Türkiye'nin beşeri sermaye kaybı olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu göstergelerin, Türkiye için beşeri sermaye kaybı

[239] Gümüş, s. 175.

olarak nitelendirilebilmesi için, bu kişilerin Türkiye'ye dönüp dönmedikleri araştırılmalıdır.YÖK verilerine dayanarak şu bilgiler ortaya çıkarılabilir[240]:

Bu güne kadar yurt dışına gönderilen 3.442 araştırma görevlisinin % 36'sı halen eğitimlerine devam etmektedir. Eğitimini tamamlayarak dönenlerin sayısı 1.616'dır. bunların 369'u sadece yüksek lisans derecesi alarak geri dönmüştür. Bu kişilerin yurt dışına gönderilmelerinin ana amacının doktora derecesi almak olduğu göz önüne alındığında, bunların başarılı olduğunu söylemek güçtür. Eğitimini tamamlamadan geri dönenlerin sayısı ise, 316'dır. Hiç geri dönmeyenlerin sayısı 287'dir. İşte bu 287 kişi beşeri sermaye kaybı olarak değerlendirilmektedir. Başarısız bir şekilde geri dönenlerin ise ekonomiye beklenen katkıyı sağlayamadığı açıktır.

5.2. TÜRKİYE İLE DİĞER ÜLKE VERİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Türkiye'nin eğitim, sağlık, refah, göç ve nüfus göstergeleri ele alındıktan sonra, Türkiye ile diğer ülke göstergelerinin karşılaştırılması gerekmektedir. Çünkü, ancak bu şekilde Türkiye'nin uluslar arası arenadaki durumu ortaya çıkabilecektir.

Tablo 22

Seçilmiş Bazı Ülkelerle Türkiye'nin 1995-2001 Yılları İndeks Değerleri

	Sıralama 1995	Sıralama 2001	Ort.Yaşam süresi 1995	Ort.Yaşam süresi 2001	Okuryazarlık Oranı 1995	Okuryazarlık Oranı 2001	Okullaşma Oranı 1995	Okullaşma Oranı 2001
Romanya	98	58	69,9	70,8	96,9	98,3	(%) 61	(%) 69
Sri Lanka	97	81	71,9	71,9	89,3	91,4	(%) 66	(%) 70
Bulgaristan	65	57	71,2	70,8	93,0	98,3	(%) 67	(%) 72
Malezya	59	56	70,8	72,2	81,5	87,0	(%) 60	(%) 66
Türkiye	66	82	66,5	69,5	80,5	84,6	(%) 61	(%) 62

Kaynak: Human Development Report'dan aktaran Levent Çinko, "Yeni Ekonominin İktisadi Etkileri", **Öneri Dergisi**, Cilt:5, Sayı: 20 (Haziran 2003), s. 160.

[240] YÖK, Öğretim Üyesi Yetiştirme, [t.y], http://www.yok.gov.tr (20.06.2006), s.1.

Türkiye beşeri sermaye indeksi açısından 2001 yılında 82. sırada yer almaktadır. 1995 yılında 66. sırada olan Türkiye, halihazırda daha kötü bir duruma gelmektedir. Yukarıdaki tablo, Türkiye'nin beşeri sermaye yatırımları açısından oldukça geri olduğunu göstermektedir[241]. 2001 yılında, bu indekste Romanya 58., Sri Lanka 81., Bulgaristan 57. ve Malezya 56. sırayı alırken; Türkiye 82. sırada bulunmaktadır.Yaşam süresi beklentisi incelendiğinde, gelişmiş ülkelerde bu sürenin 77-78 yıl, Türkiye'de ise 69,5 yıl olduğu görülmektedir[242].

Tablo 23

2004 Yılı İnsani Gelişme Raporu

2003 yılı	**Sıralama**	**İnsani Gelişme İndeksi**	**Doğumdaki Yaşam Beklentisi**	**Yaşam Süresi Beklenti İndeksi**	**Eğitim İndeksi**
Yüksek İnsani Gelişme Seviyesi					
Norveç	1	0,963	79,4	0,91	0,99
Kanada	5	0,949	80,0	0,92	0,97
İtalya	18	0,934	80,1	0,92	0,95
Bulgaristan	55	0,808	72,2	0,79	0,91
Orta İnsani Gelişim Seviyesi					
Romanya	64	0,792	71,3	0,77	0,89
Sri Lanka	93	0,751	74,0	0,82	0,83
Türkiye	94	0,750	68,7	0,73	0,82
Düşük İnsani Gelişim Seviyesi					
Nijer	177	0,281	44,4	0,32	0,17

Kaynak: UNDP, Indicators Table, (2005), http://www.undp.org/statistics (29.05.2006), s. 1-2.

[241] Çinko, s. 160.
[242] Özgür Güney, Mustafa Rumeli, **Seçilmiş Göstergeler Işığında Yakın Dönem Türkiye Ekonomisi Gerçeği**, [y.y]: ATO,2001, s.170.

Görüldüğü gibi ülkeler, yüksek-orta ve düşük düzeyde insani gelişmeye sahip olan ülkeler olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Türkiye, orta seviyede yer almaktadır. Toplam 177 ülke içinde Türkiye 94. sıradadır. İlk sırada yer alan ülke Norveç'tir. Norveç'te doğumdaki yaşam beklenti süresi 79,4 yıldır. İnsani gelişme indeksi 0,963 olarak hesaplanmıştır ve eğitim indeksi 0,99'dur. 2001 yılında 58. sırada bulunan Romanya, 2003 yılında 64. sıraya gerilemiştir. Sri Lanka da 81. sıradan 93. sıraya gerilemiştir. Bulgaristan 57.sıradan 55. sıraya yükselmiştir. Son sırada ise Nijer yer almaktadır. Türkiye 0,75'lik insani gelişme indeksi ve 0,82'lik eğitim indeksiyle ancak 94. sırada yer alabilmiştir. 2001 yılında 82. sırada yer alan Türkiye, 94. sıraya gerilemiştir. Bu durum, ülkemizde beşeri sermaye yatırımlarının eksik düzeyde kaldığını göstermektedir.

Tablo 24

OECD Rakamlarına Göre Okuma, Bilimsel, Matematiksel ve Edebi Ölçümler Üzerindeki Öğrenci Performansı

2003 Yılı	Okuma	Matematiksel	Bilimsel
Avustralya	525,4	524,3	525,1
Avusturya	490,7	505,6	491,0
Belçika	507,0	529,3	508,8
Kanada	527,9	532,5	518,7
Fransa	496,2	510,8	511,2
Almanya	491,4	503,0	502,3
Yunanistan	472,3	444,9	481,0
Japonya	498,1	534,1	547,6
Türkiye	441,0	423,4	434,2
Meksika	399,7	385,2	404,9

Kaynak: OECD, 2005 Edition-Edocation Performance, (2005), http://www.oecd.org. [t.y], s. 1-2.

Görüldüğü gibi, 2003 yılı eğitim performansları incelendiğinde yine Türkiye'nin son sıralarda yer aldığı görülmektedir. Yukarıda bulunan bütün ülkeler hem okuma, hem matematik, hem de bilimsel alanlarda eğitime Türkiye'den daha fazla önem vermiştir. Sadece, Meksika Türkiye'nin altında kalmıştır.

Tablo 25

OECD Rakamlarına Göre Sağlık Göstergeleri

	Toplam Sağlık Harcamaları İçinde Kamu Harcamalarının Payı (%)		**Ortalama Büyüme Oranı (%)**
	2003	**1993**	**1988-2003**
Avustralya	67,5	65,9	4,1
Avusturya	69,9	74,2	1,8
Kanada	69,9	72,7	4,2
Fransa	76,3	76,5	3,5
Almanya	78,2	80,2	1,8
Yunanistan	51,3	54,5	4,9
Japonya	81,5	79,2	3
Türkiye	62,9	66,4	-

Kaynak: OECD, 2005 Edition-Health: Spending and Resources, (2005), http://www.oecd.org [t.y], s.1-2.

Tablodan da anlaşılabileceği gibi, Türkiye'nin sağlık harcamalına ayırdığı pay (Yunanistan haricinde) diğer ülkelerden daha düşük düzeydedir.

OECD ülkelerinde, sağlık harcamalarının GSYİH içindeki oranları en düşük olan ülke Türkiye'dir. Özellikle, 1960-1990 döneminde OECD ülkelerinde yapılan toplam sağlık harcamaları içinde kamu harcamalarının payı yükselme göstermektedir.

Sağlık harcamalarında meydana gelen bu artışların nedeni, ihtiyaçların ve dolayısıyla sağlık hizmetlerine olan talebin artmasıdır. Gelecekte de sağlık hizmetlerine olan talep varolacağı için sağlık harcamalarındaki artış devam edecektir[243]. Ancak daha önce de belirtildiği ve yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı gibi, Türkiye'de sağlık harcamalarına ayrılan pay, diğer ülkelere oranla düşük düzeyde kalmaktadır. Türkiye verileri, bütün grup ortalaması altında yer almaktadır[244].

Tablo 26

Bazı OECD Ülkelerinde Sağlıktaki Toplam Harcama (%)

	1980	**1985**	**1990**	**1995**	**2000**	**2001**	**2002**	**2003**	**2004**
Avustralya	6,8	7,2	7,5	8,0	8,8	8,9	9,1	9,2	-
Avusturya	7,5	6,5	7,0	9,7	9,4	9,5	9,5	9,6	9,6
Kanada	7,1	8,2	9,0	9,2	8,9	9,4	9,7	9,9	9,9
Türkiye	3,3	2,2	3,6	3,4	6,6	7,5	7,4	7,6	7,7

Kaynak: OECD, Edition-Health Spending and Resaurces, (2005), http://www.oecd.org. [t.y], s.1.

1980-2004 yılları arasında OECD ülkelerinde sağlıktaki harcamalar incelendiğinde, Türkiye, OECD ortalamasının altında kalmaktadır. 2004 yılında Avusturya'nın sağlıktaki toplam harcaması % 9,6 iken Türkiye % 7,7'de kalmıştır.

Türkiye ve diğer ülkelerin sağlık göstergeleri karşılaştırıldıktan sonra, eğitim sistemimizin durumu ve diğer ülkeler ile arasındaki farkları üzerinde durulacaktır.

Türk eğitim sistemi, son yıllarda AB'ye uyum süreci içinde ele alındığında AB ilkeleri ile uyumludur denilebilir. Ancak, Türkiye'de eğitim imkanları ve eğitim hizmetlerinden yararlanabilme açısından bölgesel farklılıklar vardır. Bölgesel farklılıkların yanı sıra, eğitimde cinsiyet farklılıklarının da olduğu bir gerçektir. Kız

[243] Işık, Mutlu, s. 213.
[244] Tamer İşgüden, Nesrin Ertel**, "Temel Göstergelerle Dünya Ülkeleri ve Türkiye", Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1-2 (1988), s. 29.

öğrencilerinin yarısı beşinci sınıfı bitirmeden eğitim sisteminden ayrılmaktadır[245]. Bu durum, Türkiye'de eğitime hala gereken önemin verilmediğini göstermektedir.

Kalkınma yolunda eğitimden en etkin bir şekilde yararlanan ülkelerden birisi Japonya'dır. Bu ülkede, eğitimin en önemli görevi, kalkınma amacına hizmet etmektir. Eğitim, insan hayatı ile bütünleşmiştir. Hizmet içi eğitime de ağırlık verilmektedir. Verimliliğin kaynağı olarak görülen eğitim, sanayi ile iç içe girmiş durumdadır. Japon eğitimi, büyük ölçüde pratiğe dayanmaktadır. Japonya'da yeni bilgilerin üretim teknolojisine aktarılmasına büyük önem verilmektedir. En iyi öğrenme, yaparak öğrenmedir[246].

ABD'de ise, 6-16 yaşları arasında eğitim zorunludur. Çok çeşitlilikten birlik yaratma, sosyal şartları iyileştirme, gelişmeyi hızlandırma gibi amaçlar çerçevesinde eğitim hizmeti sunulmaktadır. Eğitimin yönetimi, eyaletler ve yerel yönetimlerin elindedir. Yükseköğretimin finansmanının % 13,7'si hükümet, % 33'ü eyaletler, geriye kalan ise öğrenci katkısı, fonlar ve bağışlardan oluşmaktadır[247].

Almanya'da eğitim konusunda eyaletler ve merkezi hükümet yetkilileri işbirliği yapmaktadır. Mecburi eğitim süresi 6 yaşından itibaren 12 senedir. Okul öncesi eğitime katılımın en yüksek olduğu ülke Fransa'dır. Fransa'da mecburi eğitim 10 yıl civarındadır[248].

Türkiye'nin eğitim sistemi ise şu şekilde özetlenebilir[249]:

Türkiye'de eğitimin amaçları; insanları özgür düşünmeye yöneltmek, iyi yurttaş yetiştirmek, öğrencileri bir meslek sahibi yapabilmektir. Zorunlu eğitim 8 yıla çıkarılmıştır. Özel, vakıf liseleri ve devlete ait Anadolu ve Fen liselerine giriş sınavları yapılmaktadır. Yükseköğretim, 4 senelik üniversite ile 2 yıllık meslek yüksek okullarından oluşmakta ve yine bu okullara girebilmek için sınavlar uygulanmaktadır.

---

[245] AB İle İlişkiler Genel Müdürlüğü, **Türkiye'nin AB'ye Katılım Sürecine İlişkin İlerleme Raporu 2002**, Ankara, s.91.
[246] Uzun, s. 206.
[247] Türkiye Genç İşadamları Derneği (TÜGİAD), **2000'li Yıllara Doğru Türkiye'nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar: 2- Eğitim**, Ağustos, İstanbul, 1993, s. 47.
[248] Türkiye Ticaret Sanayi Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, **Türkiye ve AT Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Verilerle Karşılaştırılması**, Ankara, 1989, s.77.
[249] TÜGİAD, s. 41.

Türk eğitiminin yönetimi merkeziyetçidir. Eğitimin finansmanı merkezi hükümetler tarafından yapılmaktadır. Milli eğitimin finansman kaynakları genel ve özel bütçelerden ve bunların dışında kalan kaynaklarda karşılanmaktadır. Türk eğitim sisteminin sorunları şu şekilde özetlenmektedir:

- Eğitimde araç gereç gereksinimi ve sınıflardaki eksiklikler eğitimin kalitesini düşürmektedir.
- Okul öncesi eğitimin altyapısı yetersizdir.
- Merkezden yönetim, eğitim hizmetlerinde aksamalara yol açmaktadır.

5.3. KALKINMA İÇİN ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER

Bir ekonominin kalkınması; makro ekonomik istikrarın sağlanması, yapısal reformların hızlandırılması, teknolojik ilerlemelerin yaşanması, yatırım ortamının iyileştirilmesi, insan kaynaklarına ve dolayısıyla eğitim ve sağlık hizmetlerine önem verilmesi, kamu yatırımlarının artırılması, kamu hizmetlerinin etkin bir biçimde sunulması gibi birçok faktöre bağlıdır.

Çalışmanın başından itibaren, beşeri sermayenin kalkınma açısından önemi üzerinde durulmaktadır. Beşeri sermaye yatırımlarının, kalkınmaya olumlu etkiler yarattığı, yapılan çalışmalar sonucunda kanıtlanmıştır.

Ancak, Türkiye'deki beşeri sermaye göstergeleri incelendiğinde, beşeri sermaye potansiyelinin yetersiz olduğu görülmektedir. Genel olarak Türkiye'de, büyüme oranına bağlı olarak sağlanan istihdam artışı yetersizdir. İşgücünün eğitim düzeyi, yükselme sürecinde de olsa, hala diğer ülkelere oranla çok düşüktür. Hala istihdam ve işsizlik sorunu mevcuttur[250].

O halde Türkiye'nin beşeri sermaye niteliğinin artırılması ve bu sayede iktisadi kalkınmanın yaşanması için bir takım önlemlerin alınması gerekmektedir.

[250] Kayacan, Alkan, s. 105.

İstihdam sorunu, kısa vadeli önlemlerle değil, uzun vadeli önlemlerle çözülmelidir. Uzun vadede alınacak önlemlerin, ülke çıkarları doğrultusunda, bir eğitim ve öğretim politikası çerçevesinde olması şarttır. Örneğin, ihtiyaç fazlası ziraat mühendisi veya iktisatçı yetiştirmek yerine, Türkiye'nin gelecekte ihtiyaç duyacağı meslek alanlarına yatırım yapılması gerekmektedir[251].

Öncelikli konu, eğitim hizmetinin kalitesinin artırılmasıdır. Bu bakımdan, müfredatta da değişikliklerin yapılması gerekmektedir. Öğrencilere her alandan parça parça bilgi vermek yerine, ilgi alanlarına ve becerilerine uygun ve ülke ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikteki bilgiler verilmelidir. Bunun yanı sıra, mesleki eğitime de gereken önem verilmelidir. Mesleki eğitim konusunda plan ve hedefler belirlenmesine karşın bu alana yeterli desteğin verilmemesi, mesleki eğitimin maliyetinin yüksek olması gibi sorunların önüne geçilmelidir[252].

Kamunun yanı sıra, özel sektörün de eğitime yatırım yapma konusunda özendirilmesi gerekmektedir[253]. Eğer kamu yatırımları varolan ihtiyacı karşılayamıyorsa, özel kesimin bu alanlara yatırım yapması ekonomiyi olumlu yönde etkileyecektir. Böylece, hem devletin yükü azalacak, hem de eğitim hizmeti etkinleşebilecektir.

Eğitim gibi, sağlık alanında da birtakım önlemlerin alınması gerekmektedir. Örneğin, devlet içinde sağlıkla ilgili birimler koordine edilmeli, özel sektör ile kamu sektörü koordineli çalışmalıdır. Sağlık ocakları, imkanları daha da geliştirilmiş daha iyi ekipmanla donatılmış sağlık merkezleri haline getirilmelidir. Aile hekimliğine öncelik verilmelidir[254].

Türkiye'den yurt dışına olan beyin göçü olgusu azaltılmalı, Türkiye'ye gelen nitelikli insan gücü, doğru alanlara kaydırılıp, verimlilik artışı sağlanmalıdır.

---

[251] Gürak, s. 1.
[252] Karagül, (2002), s. 141.
[253] Şemsettin Ceran, **Eğitimde Yeniden Yapılanma**, Ankara: Art, 2002, s. 121.
[254] Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s. 11-12.

Çalışmanın çeşitli bölümlerinde, yer yer ele alınan ve yukarıda da ayrıntılı bir biçimde sunulan önlemler şu başlıklar halinde özetlenebilir[255]:

- İşgücü talebine uygun işgücü arzını sağlayan mesleki eğitim politikaları oluşturulmalıdır,
- Demografik dönüşümü dikkate alan nüfus politikaları oluşturulmalıdır,
- Yaşam boyu eğitim kapsamında, gençlerin ve yetişkinlerin eğitimine önem verilmelidir,
- İşgücünün niteliğini artırmaya yönelik çalışmalar yapılmalıdır,
- Beşeri sermayenin değişen, teknolojik, sosyal ve ekonomik şartlara bağlı olarak yeniden eğitilmesini planyan projeler desteklenmelidir,
- Tam istihdam hedef alınarak, beşeri sermayenin kalitesini artırmaya yönelik politikalar ön plana çıkarılmalıdır.

[255] Kayacan, Alkan, s. 106-110.

6. SONUÇ

Geçmişte yapılmış olan çalışmalar ve bu çalışmadan elde edilen sonuçlar, beşeri sermayenin ekonomik kalkınmada önemli bir rol üstlendiğinin bir kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişinin bilgi, beceri ve diğer bütün niteliklerinin toplamı olarak tanımlanan beşeri sermaye, eğitim ve sağlık unsurlarıyla ekonomiyi olumlu yönde etkilemektedir.

Beşeri sermayeye dayalı içsel büyüme teorilerinin ortaya çıkmasına kadarki dönemde ağırlık kazanan görüş, Neo-klasik büyüme teorisi idi. Bu anlayışta, beşeri sermayeye gereken önem verilmemiştir. Bunun sebebi, insanı tıpkı bir mal, herhangi bir obje gibi görülmesi ve üzerine sermaye konulması fikrinin benimsenememesidir. Fakat daha sonra, Marshall, Mill, Shultz, Denison gibi iktisatçıların çalışmaları sonucunda, içsel büyüme teorisiyle birlikte beşeri sermaye kavramı da önem kazanmıştır.

Denison, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için yaptığı çalışmada, 1929 – 1969 yılları arasında Amerika ekonomisini incelemiştir. Bu yıllarda Amerika'da yıllık ortalama büyüme hızının %2,93 olduğunu, bunun %0,92'lik kısmının emek ve sermaye girdilerinden oluştuğunu, aradaki %2'lik farkın ise, eğitim sayesinde gerçekleşen verimlilik artışı olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Yapılan bu gibi çalışmalar, beşeri sermaye ile iktisadi kalkınma arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Topluma sunulan beşeri sermaye ile yani eğitim ve sağlık hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulması neticesinde, daha bilinçli ve daha sağlıklı bir toplum yaratılabilecektir. Bu seviyedeki bir toplumun varlığı, o ülkeye hem siyasal, hem sosyal, hem de ekonomik yönden önemli katkılar sağlayacaktır.

OECD verileri de göstermektedir ki, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerin beşeri sermaye yapılarında farklılıklar bulunmaktadır. Gelişmiş ülkeler, kaynak kıtlığı çekmediklerinden dolayı, beşeri sermayeye daha fazla pay ayırabilmektedirler. Ancak, Türkiye gibi, kıt kaynaklara sahip gelişmekte olan ülkelerin, bütçelerinden beşeri sermayeye (eğitim ve sağlık hizmetlerine) yeterli seviyede kaynak

ayırmaları zordur. Ancak, kalkınma için beşeri sermayeye gereken önemin verilmesi de şarttır.

Türkiye'nin mevcut beşeri sermaye durumu iç açıcı değildir. Eğitim sisteminde aksaklıklar vardır. Nüfusun eğitim düzeyi oldukça düşüktür. Nitelikli iş gücü arzı da diğer ülkelere göre oldukça düşük seviyededir. Diplomalı işsizlerin sayısı yıllar itibariyle artmaktadır. Yurt dışına olan beyin göçü fazlalaşmaktadır. Genellikle, Türkiye yurt dışına nitelikli iş gücü göndermekte, yurt dışından ise niteliksiz iş gücü almaktadır. Nüfus artış hızının yüksekliği, varolan eğitim ve sağlık hizmetlerinin kalitesini düşürmektedir.

Tüm bu göstergeler, Türkiye'nin beşeri sermayeye gereken önemi vermediğini göstermektedir. Bu gidişe bir son verilmelidir. Beşeri sermayenin artırılmasına yönelik birtakım önlemlerin alınması gerekmektedir. Hem sosyal, hem de bireysel fayda sağlayan, eğitim ve sağlık hizmetleri ekonominin kalkınmasının temel direkleridir. Eğer, Türkiye kendi çabalarıyla nitelikli iş gücü yaratabilirse, kalkınma amacına bir adım daha yaklaşacaktır. Uygun ortamın yaratılması, yurt dışından da nitelikli insan gücünün ülkemize gelmesini sağlayacaktır. Ülkeye gelen insan gücü, gerekli alanlara kaydırılırsa, verimlilik artışı ile birlikte büyüme sağlanacaktır.

Kısaca, bilgiyi üreten, o bilgiyi kullanan, yeni buluşlar gerçekleştiren, teknolojik ilerlemeyi oluşturan, emeğini ortaya koyan, daha iyisine ulaşmak için çalışan ve ülkenin kalkınmasını sağlayacak olan en önemli faktör insandır. Bu nedenle, insana yatırım yapmak, sürdürülebilir kalkınmanın temelidir. Türkiye'de, bu amaç doğrultusunda çalıştığı için, beşeri sermayeye daha fazla önem vermeli, bu tür yatırımların artırılması için yukarıda belirtilen önlemleri almalıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

AB İle İlişkiler Genel Müdürlüğü, **Türkiye'nin AB'ye Katılım Sürecine İlişkin İlerleme Raporu 2002.** Ankara, 2002.

Akdur, Recep. **Sağlık Sektörü Temel Kavramlar, Türkiye ve AB'de Durum ve Türkiye'nin Birliğe Uyumu.** Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi , 2003.

Altay, Asuman. **Ekonominin İtici Gücü: Beşeri Sermaye.** İzmir: Evren Yayıncılık, 2005.

Balsak, Medine. "Türkiye'de Sağlık Sektörünün Kalkınma Sürecinde Yeri ve Önemi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi SBE, 2004.

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı.** Ankara. 1991.

Berber, Şakir. "Beşeri Sermaye Kaybı Olarak Beyin Göçü ve Türkiye", Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi SBE, 1998.

Ceran, Şemsettin. **Eğitimde Yeniden Yapılanma.** Ankara: Art, 2002.

Çolak, Ömer Faruk. **Küreselleşme Beşeri Sermaye ve Çocuk İşgücü.** Ankara: [y.y], 1998.

Çömlekçi, Necla. **Türkiye'nin İktisadi Kalkınmasında Eğitimin Rolü.** Ankara: Sevinç, 1971.

Doğan, Gülşah. **Kopenhag Ekonomik Kriterleri ve Türkiye.** Brüksel: İKV, 2005.

Dülgeroğlu, Ercan. **Kalkınma Ekonomisi.** Bursa: Vipaş, 2000.

Ekeman, Ebru. **AB ve Türkiye'nin Çevre Politikalarının Karşılaştırılmalı İncelenmesi.** İstanbul: İKV Yayınları, 1998.

Erdost, Cevdet. **Sermayenin Uluslararasılaşması ve Teknoloji Transferi.** Ankara: Erk, 1982.

Gümüş, Sevda. **Beşeri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz.** İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı, 2005.

Günay, Özgür ve Mustafa Rumeli. **Seçilmiş Göstergeler Işığında yakın Dönem Türkiye Ekonomisi Gerçeği.** [y.y]: ATO, 2001.

Habakkuk, John. "Nüfus Artışı ve İktisadi Kalkınma",Selim İlkin (çev.), **ODTÜ İİBF**, Ankara.

Işık, Abdülkadir ve Ayşegül Mutlu. **Sağlık Ekonomisi ve Politikaları.** İstanbul: Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2002.

İnput Araştırma ve İletişim A.Ş. **Değişim Sürecinde Türk Toplumu.** Haziran [y.y]. 2002.

İşçi, Metin. **Kültür Sömürgeciliği ve Eğitim.** İstanbul: Turan, 1995.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem. "Temel Eğitim ve Toplumsal Gelişim", **Türk Bilimler Akademisi Toplantı Serileri 8.** Ankara: TÜBİTAK, 2002.

Karagül, Mehmet. **Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu.** Afyon: Anıt, 2002.

Kaya, Yahya Kemal. **İnsan Yetiştirme Düzenimiz, Politika, Eğitim, Kalkınma.** Ankara: Erk, 1981.

Kayacan, Murad ve Nuran Alkan. **Türkiye'de Beşeri Sermayenin Ekonomik Değeri ve AB Ülkeleri İle Karşılaştırılması.** [y.y]:[y.y], 2005.

Melen, Mithat. **Eğitim Ekonomisi ve İstihdam.** [y.y]: Creative Yayıncılık, 1997.

Mutlu, Ayşegül. "Eğitim Hizmetlerine Genel Bir Bakış", **4. Ulusal Sosyal bilimler Kongresi Bildiriler.** İstanbul: Kavram Yayınları, 1996.

Oyan, Oğuz. . **Türkiye Ekonomisi Nereden Nereye.** Ankara: İmaj, 1998.

Özgüler, Verda. **Yeni Ekonomi Anlayışı Kapsamında Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler: Türkiye Örneği.** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2003.

Özel İhtisas Komisyonu Raporu, **Sağlık Hizmetlerinde Etkinlik.** Ankara. 2001.

Öztürk, Nazım. **Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım.** 1. Baskı. Ankara: Roma Yayınları, 2005.

Pakdemirli, Ekrem. **Ekonominin Sayısal Görünümü.** 3. Baskı. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1995.

Savaş, Vural. **Kalkınma Ekonomisi.** İstanbul: [y.y], 1982.

Sawyerr, Harry. "Kaliteli Eğitim: Çok Soruya Tek Yanıt", **Ulusların Gelişmesi Raporu 1997.** [y.y]. 1992.

Schultz, W. Theodore. "Beşeri Sermayeye Yapılan Yatırım", **ODTÜ İİBF,** 1996.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, **Özel İhtisas Komisyonu Raporu.** Ankara. 2001.

Stewart, Frances. **Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma.** İdil Eser (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995.

Şener, Orhan. **Kamu Ekonomisi.** 7. Baskı. İstanbul: Betab, 2001.

Taymaz, Haydar. **Hizmet İçi Eğitim.** 3. Baskı. Ankara: Tokav, 1997.

T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü. **Kız Çocuklarının Mesleki Eğitim ve İstihdama Yönelmeleri.** Mayıs. Ankara. 2000.

T.C. Ön Ulusal Kalkınma Planı. **Başlıca Ekonomik ve Sosyal Göstergeler İtibariyle Türkiye ve AB.** Ankara. 2003.

T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü. **Türkiye'de Sağlık Reformu Sağlıkta Mega Proje.** Ankara. 1992.

Tekeli, İlhan. **Eğitim Üzerine Düşünmek.** Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2003.

Tonak, E. Ahmet. **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar.** 3. Baskı. İstanbul: İletişim, 2004.

Tunalı, İnsan. "Eğitim ve İşgücüne Katılım", **Türkiye Bilimler Akademisi Bilimsel Toplantı Serileri 8.** Ankara: TÜBİTAK , 2002.

Türkiye Genç İş Adamları Derneği. **2000'li Yıllara Doğru Türkiye'nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar: 2- Eğitim.** Ağustos. İstanbul. 1993.

Türkiye Ticaret Sanayi Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği. **Türkiye ve AT Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Verilerle Karşılaştırılması.** Ankara. [y.y]. 1989.

Türkmen, Fatih. **Eğitimin Ekonomik ve Sosyal Faydaları ve Türkiye'de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Araştırılması.** [y.y]: DPT, 2002.

Türkoğlu, Faruk. **Hızlı Büyüme Mümkün.** 1. Baskı.İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2003.

Uludağ, İlhan ve Erişah Arıcan. **Türkiye Ekonomisi.** İstanbul: Der, 2003.

Ülgen, Yüksel. **20. yy'da Dünya Ekonomisi.** İstanbul: Çağlayan Basımevi, [t.y].

Yumuşak, İbrahim Güran. "Beşeri Sermaye Teorisi ve Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü", Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi SBE, 2000.

Süreli Yayınlar

Altuğ, Halil. "Eğitim Harcamaları ve Eğitim Maliyetleri", **Askan Bülten.** Sayı 20: 14-18, Temmuz Ağustos Eylül 2005.

Baş, Kemal. "Ekonomik Büyüme, Gelir Dağılımı, Eğitim ve Nüfus Artışı İlişkileri: Türkiye Örneği", **Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi.** C. 19, Sayı 1: 47-60, 2001.

Batırel, Ömer Faruk. "Sağlık Hizmetleri ve Devlet Politikası", **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi.** C. 3, Sayı 3: 171-180, 1986.

Belek, İlker ve Can Deniz Köksal. "Sağlığın Ekonometrik Belirleyicileri – Ekonometrik Bir Analiz", **Toplum ve Bilim Dergisi.** Sayı 76: 213-227, 1998.

Canpolat, Naci. "Türkiye'de Beşeri Sermaye Birikimi ve Ekonomik Büyüme", **Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi.** C. 18, Sayı 2: 265-281, 2000.

Çakmak, Erol. "Kalkınmada İnsan Faktörünün Önemi ve Reel Sermaye İle İlişikisi", **Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi.** C. 9, Sayı 1-2: 81-96, 1992.

Çakmak, Erol ve Sevda Gümüş. "Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi.** Sayı 60-1: 59-70, Ocak – Mart 2005.

Çinko, Levent. "Yeni Ekonominin İktisadi Etkileri", **Öneri Dergisi.** C. 5, Sayı 20:157-162, Haziran 2003.

Çoban, Orhan. "Beşeri Sermayenin İktisadi Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", **İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi.** Sayı 30: 131-141, Mart 2004.

Demir, Recep ve Ebru Arısoy. "Eğitim, Haberleşme ve Ticari Serbestliğin Ekonomik Büyümeye Katkısı", **Dış Ticaret Dergisi**. Sayı 23: 1-17, Ekim 2001.

Düzenli, Nazım. "Eğitim ve Verimlilik", **Mercek Dergisi.** Sayı 4: 7-13, Ekim 1996.

Engin, Yusuf. "Eğitim – Üretim – Verimlilik", **Mercek Dergisi.** Sayı 4: 44-55, Ekim 1996.

Göv, Abdülkerim. "Eğitim Hizmetinin Kamu Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi", **Öneri Dergisi.** C. 3, Sayı 13: 129-133, Ocak 2000.

Güneş, Şahabettin. "Türkiye'de Nüfus Artışının Ekonomik Büyümeyle İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi.** Sayı 3: 124-135, Temmuz Eylül 2005.

İşgüden, Tamer ve Nesrin Ertel. "Temel Göstergelerle Dünya Ülkeleri ve Türkiye", **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi.** C. 5, Sayı 1-2: 14-31, 1988.

Karaarslan, Erkan. “Kamu Kesimi Eğitim Harcamalarının Analizi”, **Maliye Dergisi.** Sayı 149: 36-73, Mayıs Aralık 2005.

Kibritçioğlu, Aykut. “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi.** C. 53, Sayı 1-4: 207-226, Ocak, Aralık 1998.

Marangoz, Mehmet. “Satış Gücü Yönetiminde Satış Elemanlarının Motivasyonunda Kullanılan Özendirici Araçlar”, **Öneri Dergisi.** C. 2, Sayı 4: 275-286, 1998.

Mavituncalılar, Sezer. “Verimlilik – Eğitim İlişkisi ve Önemi”, **Mercek Dergisi.** Sayı 4: 15-20, Ekim 1996.

Nemli, Esra. “Sürdürülebilir Kalkınma ve İşletmelerin Rolü”, **Öneri Dergisi.** C. 2, Sayı 4 :287-294, 1998.

Oktar, Suat ve Özlem Özkök. “Makro Ekonomik Boyutuyla Yeni Ekonomi”, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi.** C. 19, Sayı 1: 1-17, 2004.

Onay, İsmail. “Türkiye Ekonomisi”, **Vergi Dünyası Dergisi.** Sayı 295: 210-222, Mart 2006.

Özkan, Burhan. “Kalkınma İktisadına Genel Bir Yaklaşım”, **Turkish Time Dergisi.** Sayı 22: 30-33, Kasım Aralık 2003.

Saygılı, Şeref, Cengiz Cihan ve Zafer Ali Yavan. “Human Capital and Productivity Growth: A Comparative Anallysis of Turkey”, **ODTÜ Gelişme Dergisi.** C. 32, Sayı 2: 490-516, Aralık 2005.

Shoup, S. Carl. “Kamu Hizmetleri ve Nüfus Artışı”, Ömer Faruk Batırel (çev.). **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi.** C. 4, Sayı 1-2: 241-255, [y.y].

Şen, Ali. “İktisadi Kalkınmanın Değişen Standartları”, **Standart Dergisi.** Sayı 504: 18-23, Aralık 2003.

Şimşek, Muhittin. “Hayat Boyu Öğrenim”, **Çerçeve Dergisi.** Sayı 37: 162-164, Aralık 2005.

Tatlıdil Hüseyin ve Oğuz Cinel. “Türkiye’nin AT Üyeliği ve Beşeri Kalkınma Durumu”, **Hazine Dergisi.** Sayı 6: 53-73, Nisan 1997.

Turanlı, Münevver. “ Türkiye’de Eğitim ve Yükseköğretim”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi.** Sayı 4: 223-233, Aralık 2003.

Türkay, Mehmet. “Gelişme Kavramının Kökenleri ve Sahip Olduğu Özellikler”, **Öneri Dergisi.** C. 1, Sayı 1: 137-146, Haziran 1994.

User, İnci. “Kadın Çalışmaları İçin Uygulamalı Bir Araştırma Alanı: Topluluk Temelli Sağlık Hizmetleri”, **Öneri Dergisi.** C. 2, Sayı 4: 157-162, 1998.

Uzun, Ahmet. "Kalkınmada İnsan Unsurunun Önemi", **Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi.** C. 9, Sayı 3-4: 195-208, 1992.

Vural, Oktay. "Kalkınmayı Öğrenmek", **Mercek Dergisi.** Sayı 4: 60-67, Ekim 1996.

..... "OECD Reform İstedi", **Artı Eğitim.** Sayı 10, 2005.

Diğer Yayınlar

Ağır, Hüseyin ve Muhsin Kar. "Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Testi", [t.y]. 1-9 http://www.biliyonetimi.org.tr (02.10.2005).

Arısoy, Ebru. "Eğitim, Haberleşme ve Ticari Serbestliğin Ekonomik Büyümeye Katkısı", [t.y]. http://www.dtm.gov.tr (04.10.2005).

Berber, Metin. "Milli Geliri Hesaplama Yöntemleri", [t.y]. http://www.metinberber.ktu.edu.tr/linkler (07.05.2006).

Bilen, Mahmut ve İbrahim Güran Yumuşak. "Gelir Dağılımı – Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", [t.y]. 1-9 http://www.bilgiyonetimi.org.tr (09.05.2006).

Cam, Erdem. "Türkiye'de Gelir Dağılımda Adaletsizlik Sorununa Bir Örnek: KİT'lerde Uygulanan Ücret Politikasının Gelir Dağılımında Yarattığı Adaletsizlik ve Beşeri Sermaye Teorisi", 01.06.2004. http://www.insanbilimleri.com (17.04.2006).

DİE. Demografik Göstergeler. 2005-2040. http://www.die.gov.tr (17.12.2005).

DİE. Nüfus ve Kalkınma Göstergeleri. 1992-2002. http//www.die.gov.tr (27.05.2006).

Doğan, Seyhun ve Hilal Bozkurt. "Eğitim – İktisadi Büyüme İlişkisi ve Türkiye İçin Kointegrasyon Analizi", [t.y]. http://www.biligiyonetimi.org.tr/cm/pages (17.04.2006).

DPT. Sekizinci Beş Yılık Kalkınma Planı. 2001. http://www.dpt.gov.tr (25.02.2006).

DPT. Ekonomik Göstergeler. [t.y]. http://www.dpt.gov.tr (08.05.2006).

DPT. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler. [t.y]. http://www.dtp.gov.tr (23.05.2006).

DPT. İşteki Duruma Göre İstihdam Edenler. 2001-2005. http://www.dtp.gov.tr [t.y].

DPT. Kamu Yatırımları Raporu. [t.y]. http://www.dtp.gov.tr/kamuyat/gerçekleşme-2004 (23.05.2006).

DPT. Sosyal Sektörler-Nüfus. 2003-2005. http://www.dtp.gov.tr (27.05.2006).

Fişek, Gürhan. "Beyin Göçü Olgusuna Yeni Bir Yaklaşım", 2004. 1-6 http://www.beyingöcü.com (02.10.2005).

Gürak, Hasan. "Kalkınmada Zihinsel Emek (Beşeri Sermaye) Faktörü", 1989. http://www.bilgiyonetimi.org.tr/cm/pages/yazark (18.01.2006).

Kandiller, Rıza. "İktisadi Faaliyetlerde Bilginin Değeri ve Önemi", [t.y]. 1-5 http://www.dtm.gov.tr (16.09.2005).

Kar, Abdurrahman ve İbrahim Güran Yumuşak. "Nüfus Artış Hızının Düşürülmesi İktisadi Kalkınmayı Artırır mı", [t.y]. 1-5 http://www.biligiyonetimi.org.tr (19.01.2006).

Karagül, Mehmet. "Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı", [t.y]. 1- 16 http://www.akdeniz.edu.tr (04.10.2005).

Karahan, Özcan. "Bilgi Ekonomisine Yönelik Kamu Politikası Stratejisi ve Türkiye", [t.y]. http://www.istanbul.edu.tr (02.10.2005).

Karpat, Gaye ve Şenay Açıkgöz. "Ülkelerin Kalkınmışlık Faktörleri Açısından Değerlendirilmesi", [t.y]. 1-16 http://www.idari.cu.edu.tr/sempozyum/bill6.htm (18.01.2006).

Maliye Bakanlığı. Ekononmik Göstergeler. [t.y]. http://www.muhasebat.gov.tr /docs/T3-1-5. (08.05.2006).

OECD. 2005 Edition- Education Performance. 2005. http://www.oecd.org [t.y].

OECD. 2005 Edition- Health: Spending And Resources. 2005. http://www.oecd.org [t.y].

Tansel, Aysit. "Türkiye'den Yurt Dışına Beyin Göçü: Ampirik Bir Uygulama", 2004. 1-2 http://www.metu.edu.tr (02.10.2005).

Tuna, Yusuf ve İbrahim Güran Yumuşak. "Kalkınmışlık Göstergesi Olarak Beşeri Kalkınma İndeksi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", [t.y]. 1-12 http://www.bilgiyonetimi.org.tr (18.01.2006).

TÜİK. Hane Halkı Sonuçları. 1988-2006. http://www.tuik.gov.tr (25.05.2006).

UNDP. Indicators Table. 2005 http://www.undp.org/statistics (29.05.2006).

Yavilioğlu, Cengiz. "Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri", 2002. 1-22 http://www.cumhuriyet .edu.tr (18.01.2006).

Yavilioğlu, Cengiz. "Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri", 2002.1-19 http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale (18.01.2006).

YÖK. Öğretim Üyesi Yetiştirme. [t.y]. http://www.yok.gov.tr (20.06.2006).

Zaim, Sabahattin. "İktisadi Kalkınmada Alternatif Arayışlar Sürdürülmeli", 2005. 1-5 http://www.siviltoplum.com.tr (18.01.2006).

World Bank. Projects and Operations. 2005. http://www.worlbank.org (26.11.2005).